

ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

93/1-2

Steiners bzw. nach
 16 Jahren un-
 erbaute wurden,
 Solothurn jetzt
 Denkmal-
 nalen Haus Dul-
 das Wohnhaus für Dr.
 Rudolf-Steiner-
 vorfen und heute
 Rudolf-Steiner-
 ng, sowie das
 ektionische
 i». Seine sechs
 legten Stufen,
 e in den Kalk-
 führen zu der
 zur runden
 ldet wurde.
 kurzem fach-
 nd lädt wie-
 zum Verwei-

...stützen. Jedes Kind, das an ei-
 ner der sieben Waldorfschulen in
 Österreich unterrichtet wird, spa-
 re (nach Angaben des Unter-
 richtsministeriums) dem Staat im-
 merhin 60.000 Schilling, unge-

...die Anerkennung erfuhr
 die Rudolf-Steiner-Schule in Salz-
 burg. Von einer Fachjury wurde
 ihr der mit 20.000 Schilling
 (knapp 3.000 DM) dotierte Um-
 weltschutzpreis 1992 der Landes-
 hauptstadt Salzburg für die Ge-
 staltung ihres 2000 Quadratmeter
 großen, biologisch geführten
 Schulgartens verliehen.

**Kuppelbau für
 Waldorfinitiative in
 Rumänien**

(rb) Auf dem Gelände des Wal-
 dorfkindergartens in Cluj (Klau-
 senburg)/Rumänien entsteht zur
 Zeit ein Doppelkuppelbau in de-
 ren beiden Hälften je eine rumäni-
 sche und eine ungarische Gruppe
 oder Schulklasse untergebracht
 werden soll. Die Waldorfinitiati-
 ve möchte ein Zeichen für
 den Bau bewußt ein Zeichen für
 Verständigung der beiden große-
 ren Volksgruppen in Siebenbür-
 gen setzen. In der Mitte zwischen
 beiden Holzkuppeln, die zur Zeit

gedeckt werden, wird ein Ofen
 gebaut, der beide Gebäudehälf-
 ten heizen soll. Die Initiative
 mißt ihm als »vatra omeneasca«
 (menschlicher Ofen) auch eine
 symbolische Bedeutung bei, der
 sich von der nationalistischen Or-
 ganisation »vatra romaneasca«
 (rumänischer Ofen) abheben soll.
 Die Architekten und die aus der
 Elternschaft gegründete Bauhüt-
 te staunen nicht wenig, als sie
 Monate nach Baubeginn erfuh-
 ren, daß der anthroposophische
 Bauimpuls mit der Errichtung ei-
 nes Doppelkuppelbaus in Dor-
 nach (dem ersten Goetheanum)
 angefangen hatte.

Tri
 Ho
 scha
 (rb) D
 genka
 pelt u
 11,4 M
 linie fü
 Januar
 herausg
 den, An
 nur zum
 de Kund
 gelungen,
 anzuspre
 Ziele der B
 Die Bank w
 ale in Belgie
 gründung
 falls in Vor
 dos-Direktor
 will die Ban
 noch weiter au
 re Möglichkeit
 be, unter ande
 tribskredite, z
 Bank hat sich
 rung von Wind
 nen Namen gem
 summe betrug B
 rechnet 110 Mio
 gleich wies die G
 chum eine Bilanz
 Mio DM, die Fra
 bank

l sich
 immern
 Deutsch-
 in Dort-
 Asylbe-
 nmittel-
 iner-Er-
 ogisch-
 eminar
 Anlaß
 e Kon-
 e Ar-
 zu er-
 licht,
 lter,
 nen-
 len,
 er-

A kolozsvári Waldorf-óvoda területén most
 épül egy kettős kupolából álló épület, melynek
 egy-egy kupolája egy román és egy magyar
 csoportot vagy iskolás osztályt fogad magába.
 A kezdeményezők ezzel a szokatlan formával
 nyilvánvaló jelet akarnak állítani a két nagy
 erdélyi népcsoport közötti megértés megteste-
 sítéséül. A két, fából készült kupola között,
 melyet éppen most fednek, középen áll majd
 egy kályha, mely mind a két oldalra meleget
 ad. A kezdeményezők ezt a kályhát is szimbo-

likusan értelmezik, mint amelynek „vatra
 omâneasca“-ként (emberi kályhaként) külön-
 böznie kell tudni a „Vatra Româneasca“-tól.
 Az építész és a szülők által alapított építőkö-
 zösség ugyancsak csodálkozott, amikor – hóna-
 pokkal az építés megkezdése után – tudomá-
 sukra jutott, hogy az antropozófiai építő impul-
 zus éppen egy kettős kupola felállításával vette
 kezdetét.

ORSZÁGÉPÍTŐ

2	Beköszöntő
3	Makovecz Imre Református templom, Temesvár
5	Makovecz Imre Református templom, Curgó
7	Ekler Dezső A hadigazdaságról (egy előadás töredékei)
10	Kampis Miklós Sorsunk: Európa
AZ ISKOLÁZÁS SZABADSÁGÁNAK EURÓPAI FÓRUMA (Beszámolók és dokumentumok)	
12	Vekerdy Tamás A szabad iskola és az állam
14	Amnon Reuveni Három éves az Iskolázás Szabadságának Európai Fóruma
14-17	Dokumentumok
20	A piliscsabai katolikus egyetem (Beszélgetések Schneider Jánossal, Siklósi Józseffel és Zsigmond Lászlóval)
KÖRNYEZETFORMÁLÁS I. Rész	
28	Tájrendezés és külterületszabályozás (Beszélgetés Laposa Józseffel és Lázár Tiborral)
31	Népfőiskolák Magyarországon
34	Vásárhelyi Judit A népfőiskola, mint a helyi közösség építésének eszköze
36	Herczeg Ágnes A tájfejlődés lehetőségei a kis régiók szempontjából a Dörögdi medence kapcsán
38	Külterületek hasznosítása (Beszélgetés Ónodi Gáborral és Ángyán Józseffel)
43	Rácz Tibor A vízimérnöki tervezésről településeink vízfolyásainak kapcsán
46	Szűcs Gábor Tájformáló elképzelések Európából
47	Mezei Mihály A biológiai mezőgazdaságról
48	Gerle János Helykitöltő Részletek Trevor Ravenscroft (A végzet lándzsája) és Vekerdy Tamás (Álmok és lidércek) könyvéből
52	Makovecz Imre Abitare il tempo (tervvázlat a veronai belsőépítészeti kiállításhoz)
54	Makovecz Imre Úszó teátrum (tervvázlat)
55	Makovecz Imre Szentség a század templomában (tervvázlatok a Szent Gellért sziklakápolnához)
58	Kravár Ágnes Egy soproni lakóház tervezésének és kivitelezésének története
61	Sopron, Németh László népi akadémia együttesének vázlatlatterve (Kravár Ágnes, Szentesi Anikó, Popovits Mónika)
65	Kund Ferenc Üzletház Esztergomban (Karácsony Tamás, Bártfai Tamás, Kund Ferenc)
69	Salamín Ferenc Workshop Londonban
72	Lupescu Radu A torockószentgyörgyi vár története
75	Erdélyi János A nemzetiségi egyenlőség alapja
77	Molnár Géza Az ártéri gazdálkodás, mint a Kárpát-medencei politikai-gazdasági kontinuitás alapja (VI. rész)
83	Helyes Gábor A házak valóságáról
87	Károly Sándor A szó (korkép és gyógygondolat)
88	Kós Károly A kolozsvár-brétfői ház

Kurze Verzeichnis auf deutscher Sprache an den Seiten 86-87

E szám megjelenését a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országépítő Alapítvány és a Kós Károly Alapítvány támogatta. A külső borítón Hevesy Iván felvétele, a hátsó, belső borítón a kolozsvári Szent Mihály templom látható. A szöveg között régi kolozsvári képeslapok részletei.

ORSZÁGÉPÍTŐ, a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Kós Károly Egyesülés, 7400 Kaposvár, Dózsa György utca 21. Felelős kiadó: Kampis Miklós. Szerkesztőség: MAKONA Építésziroda, 1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 6. E szám munkatársai: Illyés Zsuzsa és Vekerdy Tamás. Felelős szerkesztő: Gerle János. Gondozza és terjeszti: az I&I Kulturális Informatikai és Innovációs KFT, 1011 Budapest, Corvin tér 8. Nyomás: S-PRINT KFT, Budakeszi ISSN 0866-0069.

BEKÖSZÖNTŐ

Az ORSZÁGÉPÍTŐ ezzel a számmal tulajdonképpen hazatért.

Ezt a számot a Kós Károly Egyesülés kolozsvári találkozója készítette elő, amit kolozsvári antropozófusok, művészek, régi barátaink meghívása tett lehetővé.

Kolozsvár Kós Károly otthona, innen sugárzott szét az a – határokat nem tisztelő szellemiség – amelynek áramába az Egyesülés a saját tevékenységét kívánja belefűzni. Amikor folyóiratunknak nevet kerestünk, hangsúlyozni akartuk, hogy egyrészt egy létező, ám hol visszahőzódó, hol ünnepelt (a valós helyén működni ritkán engedett) *hagyományhoz* kötődünk, mely a Kárpát-medence lakóit nem elválasztja, hanem összeköti; másrészt ennek a hagyományos magatartásnak a *jövőjét* keressük és építjük. Így találtunk végül Kós Károly neve mellett regényének címére is. Ennél tovább keresnünk a címet nem kellett, mert amit legjobb meggyőződésünk szerint – e folyóirattal is – tenni kívánunk, hogy építsünk, fizikai, szellemi értelemben, s egy tágabb közösség számára, melynek nem földmérték méri ki a határait, azt ez a szó kifejezi.

Az építészeti egy volt a nyelvek közül, melyeket Kós Károly használt, hogy a maga jónak gondolta világát megépítse maga körül, de saját vallomása szerint a számára legfontosabb nyelv, amit csak kényszerűségből cserélt fel irodalommal, szerkesztéssel, könyvkiadással, tanítással. Életében azonban soha olyan hosszabb időszak nem volt, hogy ne épített volna.

Hajlamosak vagyunk úgy tekinteni életművére, hogy mindazt, ami tehetségéről árulkodott, ami újszerű volt, jelentős építészettörténeti érték, azt fiatal korában, az első világháború előtt megépítette. Amit otthon épített ezután, az csak a mostoha körülményekhez történő alkalmazkodás kényszere alatti megalkuvás, eszményeinek feladása, önmaga ismétlése. Hogy ami nagyot alkotott ezután, azt már nem mint építész tette, hanem mint író.

De talán csak azért gondoljuk így, mert az általános felfogás (és gyakorlat) szerint az építészeti önkifejezés legnagyobb szabású lehetősége. Építeni nem más, mint majdnem örökéletű személyes nyomot hagyni a természetben, olyan nyomot, ami korszakellenes és népszellem túl az alkotó sajátos szellemére is utal. Kós fiatalkori műveire – hiszen a századforduló éppen a személyesség diadala – természetesen szintén igaz ez a felfogás. A későbbiekre egyre kevésbé. A későbbiekben egyre kevésbé ismerhetők fel a jellegzetesen személyes vonások. Kós sokszor nem is volt abban a helyzetben, hogy elkészült terveinek útját végigkövesse, nem tudta, felépültek-e egyáltalán. Sok olyan épülettípusra dolgozott ki terveket, melyek tudta és jelenléte nélkül is megépíthetők voltak. Eleve úgy is készültek, hogy jelenléte nélkülözhető legyen, elég neki magának pontosan tudnia, mi az, amihez nem kell a kézműveseknek magyarázat. Milyen az a ház, melyből sem elvenni, sem ahhoz hozzátenni nem kíván építő és építtető. A mester jelenléte a távolmaradás képességében van. A személyesnek valamiféle meghaladása ez, közeledés a hagyományban rejlő egyetemességhez. Nem az anonim építészeti csodái készítenek-e a mesterség iránti legnagyobb tiszteletre? Nem a legmagasabb rendű tudatos művészi tevékenység-e, ami felismerhetetlenül képes a hagyományba beleolvadni olyan korban, mely a hagyományt már fenntartani nem tudja? Éppen ezért talán az

egyetlen és utolsó lehetséges lépés a hagyomány fenntartása érdekében.

Hogy mi a hagyomány, mi a jelentősége és helyiértéke számunkra, azt nagymértékben az építész Kós Károlytól tanultuk. A hatvanas évek végétől a „másképp gondolkodó” építészek, akik az épített környezetnek nem tulajdonítottak magától értetődő elsőbbséget a természettel szemben, akik számára az építészeti formát nem a tervezéshez használt rajzeszközök és a kivitelezéshez használt technológia határozta meg, akik kételkedtek abban, hogy korunk építészete betetőzése minden eddigi művészeti és társadalmi törekvésnek és folytathatnánk így tovább..., egyre bensőségesebb kapcsolatba kerültek a Kós Károly féle magatartással.

Látom, igen ügyetlen vagyok, hogy megtaláljam az ezt a magatartást pontosan jellemző szavakat. Hangsúlyozni itt egyébként is azt akarom, hogy ez az elemi erejű morális példa az építészeti közvetítésével lett otthonra bennünk.

Van egy másik, valószínűleg még nehezebben körülírható magatartás, amiről pontosan ugyanez elmondható. Az építész Makovecz Imre révén egy széles kör számára az építészeti volt sajátos és hatékony terjesztője, aktualitását igazoló példája az antropozófiának.

A hatvanas évek vége óta újabb és újabb körök szerveződtek Makovecz körül fiatal építészekből, akik személyes példája és gyakorlati tevékenységének eredményei miatt tartották fontosnak ezt a kapcsolatot. Lakáson tartott fellegális mesteriskola, önképző szabadegyetem, előadássorozatok, a visegrádi nyári tábor immár 12 éve tartó környezet- és közösségformáló programjai, végül az építészirodai közös munka – annak több lépcsőjével – és az ország több építészirodája és egyéb cégei által létrehozott, eszmei közösségen alapuló testvéri együttműködés (a Kós Károly Egyesülés) ennek a kapcsolatnak az állomásai.

Ebben a folyamatban a két említett hatás szorosán összefonódott és a Kós Károly Egyesülés tevékenységi formáiban (szabadiskola, vándoriskola, folyóirat- és könyvkiadás) egyaránt jelen van. Ez a két fő impulzus szakmai gyakorlatunkban és az azt általában körülvevő drámai folyamatok teremtette kapcsolatainkban. Az Egyesülés tagjai és szervezetei számára a határainknál tágabb földrajzi régióval történő együttműködés – annak minden jól ismert nehézsége ellenére – elemi igény. Az egyes építészirodáknak a vándoriskola hallgatóin kívül kisebb-nagyobb rendszerességgel dolgoznak külföldi fiatalok is, közöttük olyanok is, akik a szomszédos országokból érkeztek.

Folyóiratunkat is szeretnénk, – mindaddig reménykedve ennek lehetőségében, ameddig fenntartásának anyagi gondjai a kiadást lehetetlenné nem teszik – ennek az együttműködésnek, a kölcsönös tájékoztatásnak a szolgálatába állítani. Nem hisszük, hogy csak nekünk volna közölni valónk, szerény lehetőségeink szerint igyekeztünk eddig is írásokat kérni a tágabb környezetünkből, hogy az együttműködés valóban kölcsönös és alkotó legyen.

Kolozsvári konferenciánkhöz tartozó előkészületeink része volt, hogy a rendelkezésünkre álló kommunikációs csatornákon kértük meghívóinkat, hogy részletesen számoljanak be saját tevékenységükről, elsősorban az új, kolozsvári Waldorf-óvoda építéséről. Másfajta anyagokat kaptunk ehelyett, melyeket örömmel közlünk, és továbbra is várjuk azokat az aktuális gondolataikat, híreiket, munkáikat, melyek a politikai-hatalmi manipulációktól, Kelet-Közép-Európában mindannyiunkba mélyen beletörtént elölteletektől, gyanakvástól mentes „országépítés” ügyét szolgálják. (G.J.)

REFORMÁTUS TEMPLOM, TEMESVÁR

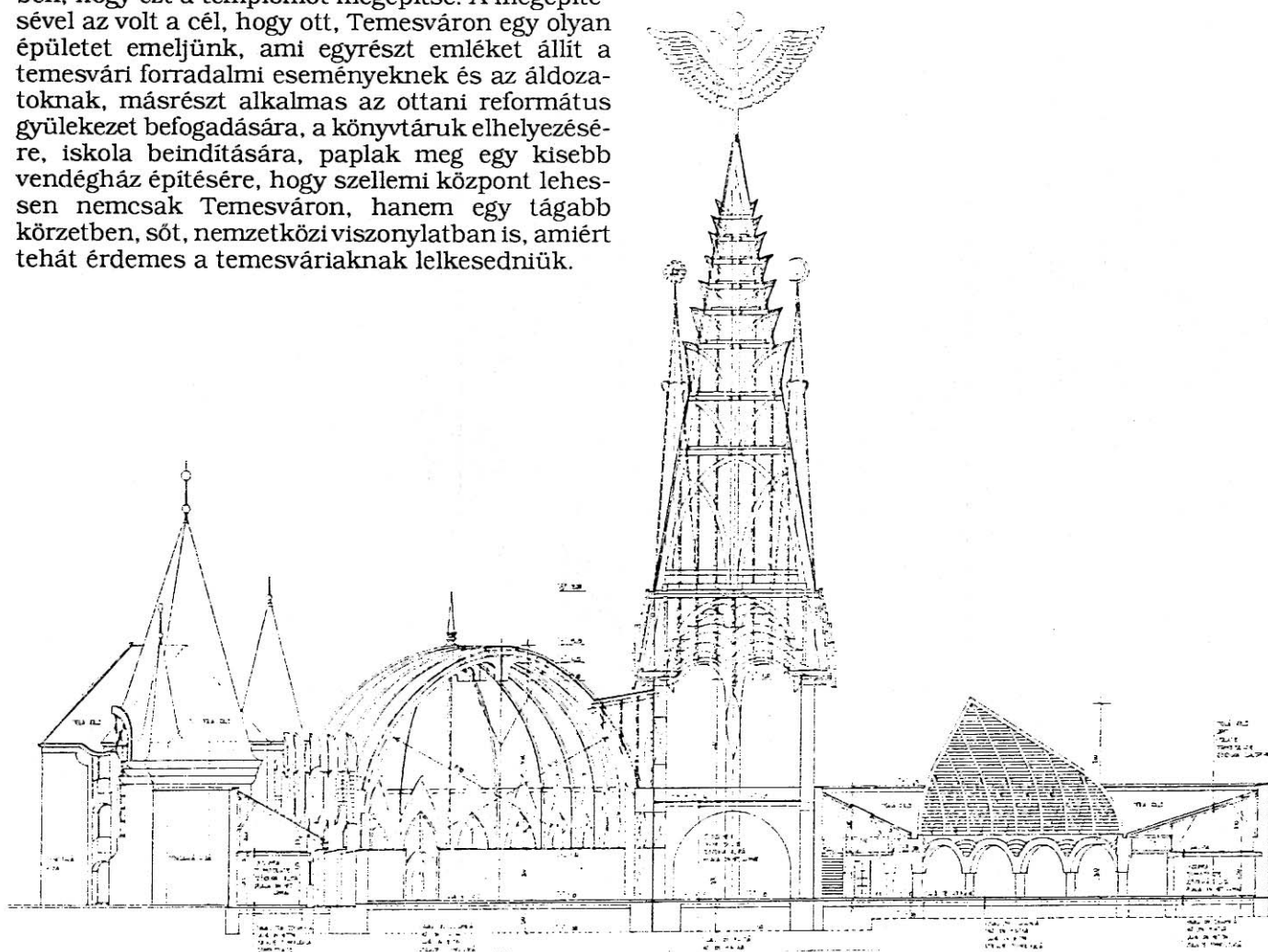
Makovecz Imre

Tökés László a romániai forradalmat követően, miután püspökké választották, meghirdette azt a nagyszerű programot, ami úgy szól, hogy a magyarok építsenek a gyülekezeteiknek templomokat. És valóban, elsősorban Erdély területén, de a Bánátban is és másutt elkezdődött a templomok tervezése, szervezése, sok helyütt az építése is.

Ebbe a folyamatba tartozik a temesvári templom is. Amikor a püspök úr Magyarországon járt és az emlékeztető balesetét elszenvedte, akkor már foglalkoztam a templom tervezésével és rendszeresen bejártam hozzá a kórházba konzultálni. Ez neki nehéz helyzetében nagyon jó elfoglaltságnak bizonyult, másrészt nekem volt nagyon hasznos.

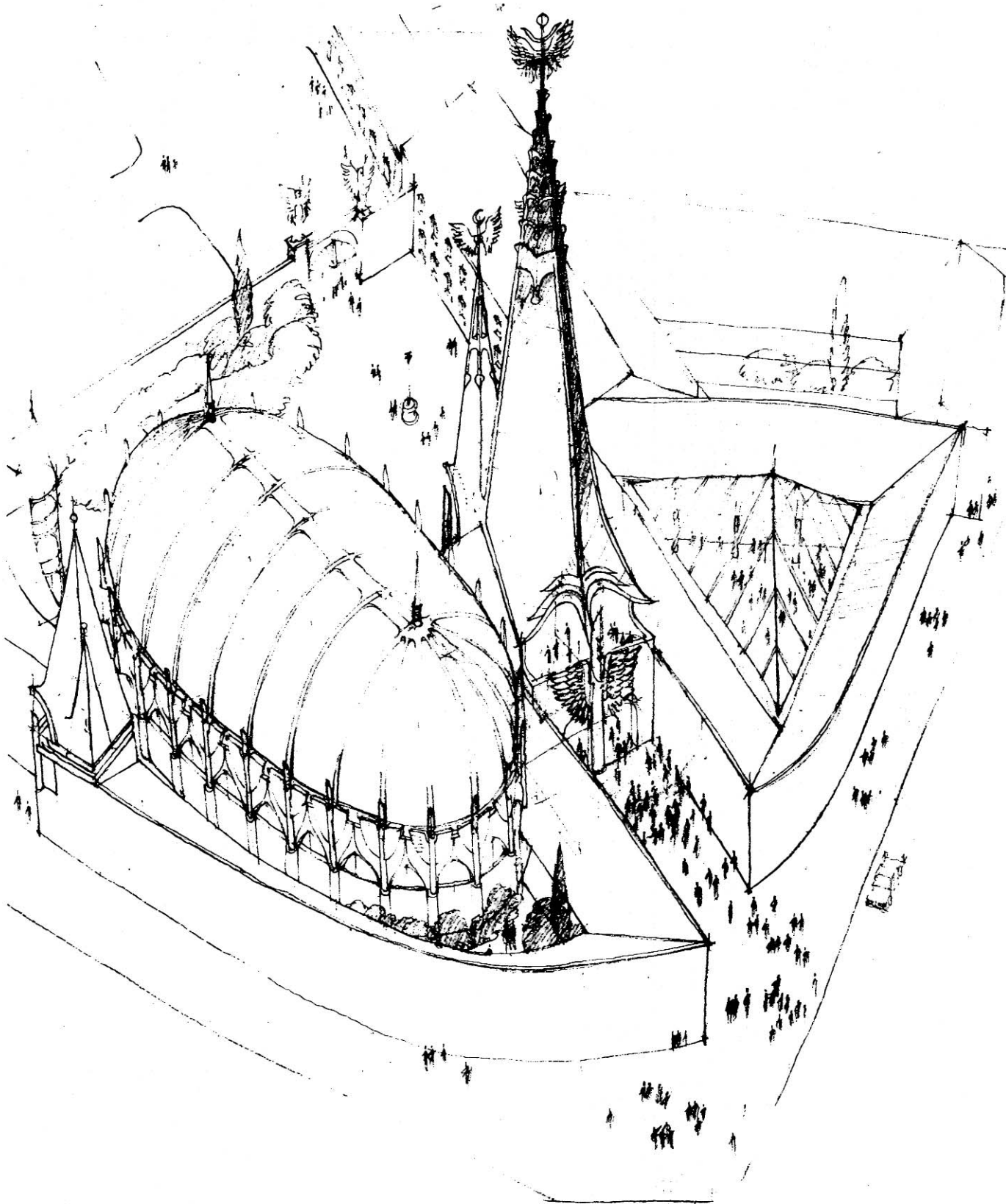
A templom tervezése végül az engedélyezési terv szintjéig jutott el és miután a dokumentációt leszállítottuk, több mint két éve, azóta nincs információ arról, hogy mi lesz a sorsa. Valószínű, hogy a temesvári gyülekezet nincs abban a helyzetben, hogy ezt a templomot megépítse. A megépítésével az volt a cél, hogy ott, Temesváron egy olyan épületet emeljünk, ami egyrészt emléket állít a temesvári forradalmi eseményeknek és az áldozatoknak, másrészt alkalmas az ottani református gyülekezet befogadására, a könyvtárunk elhelyezésére, iskola beindítására, paplak meg egy kisebb vendégház építésére, hogy szellemi központ lehessen nemcsak Temesváron, hanem egy tágabb körzetben, sőt, nemzetközi viszonylatban is, amiért tehát érdemes a temesváriaknak lelkesedniük.

A templom olyan területre épült volna, amelyet egyéb számításba vett területek helyett adott a város vezetősége az egyháznak. Ezen a területen áll néhány épület, az egyikben lakott három vagy négy család, a többi üres. Ugyanakkor a közepén húzódnak a város jelentős közművezetékei, szennyvízcsatorna, elektromos kábel és egyébek, aminek következtében olyan tervet kellett készíteni, hogy az épületek a terület közepét ne érintsék. Ez meglehetősen nehéz feladat volt, mert egy ilyen együttes centrumában az Úr asztalának kellene állnia, nem pedig föld alatti vezetékeknek. Ezért lett asszimmetrikus az elrendezés, a közművekkel teli területre csak olyan épületrész kerülhetett, ami nem bolygatja a közműveket, ez maga a torony. Az egyik oldalon van a templomtest, a másikon a könyvtár és a gyülekezeti terem és a terület szélén a már megépített zárt sorú, blokkos beépítési vonalhoz csatlakozik félfoghíj szerűen a vendégház. Az egész területet magas fallal vettem körül, mint a valamikori erődtemplomok, tehát az együttest tulajdonképpen egy nagy cinterem veszi körül és az volt az elképzelés, hogy az építkezést ezeknek a falaknak az építésével kezdjük, hogy egy biztonságos, provokációktól védett területen folyjék a munka, ami akkori feltételezéseink szerint hosszú időt igényel.

A román hatóságok azonban közben változtak. A házban, ahol a néhány család élt, most már nyolc család lakik és közölték az egyházzal, hogy ezeknek a családoknak az elhelyezéséről nekik kell gondoskodniuk, hogy a területet használhassák.

Kiderült, hogy az ottlévő régi iskolaépületet, amelyet továbbra is iskola céljára használtunk volna – természetesen a megfelelő felújítás után – mégsem adják oda az egyháznak, mint ahogy korábban megígérték. Így tehát olyan helyzetet teremtettek,

ami megnehezíti, akarva-akaratlanul gátolja az építkezés megindítását.

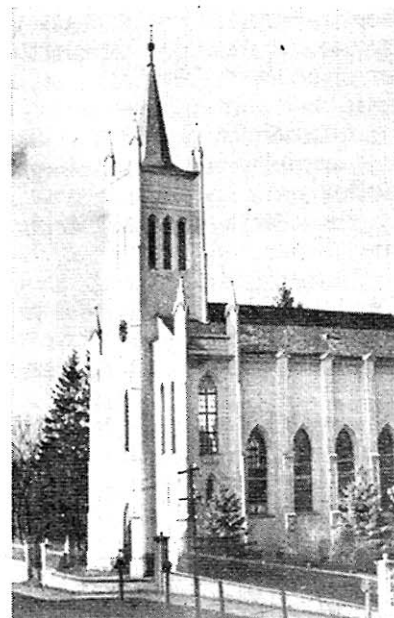
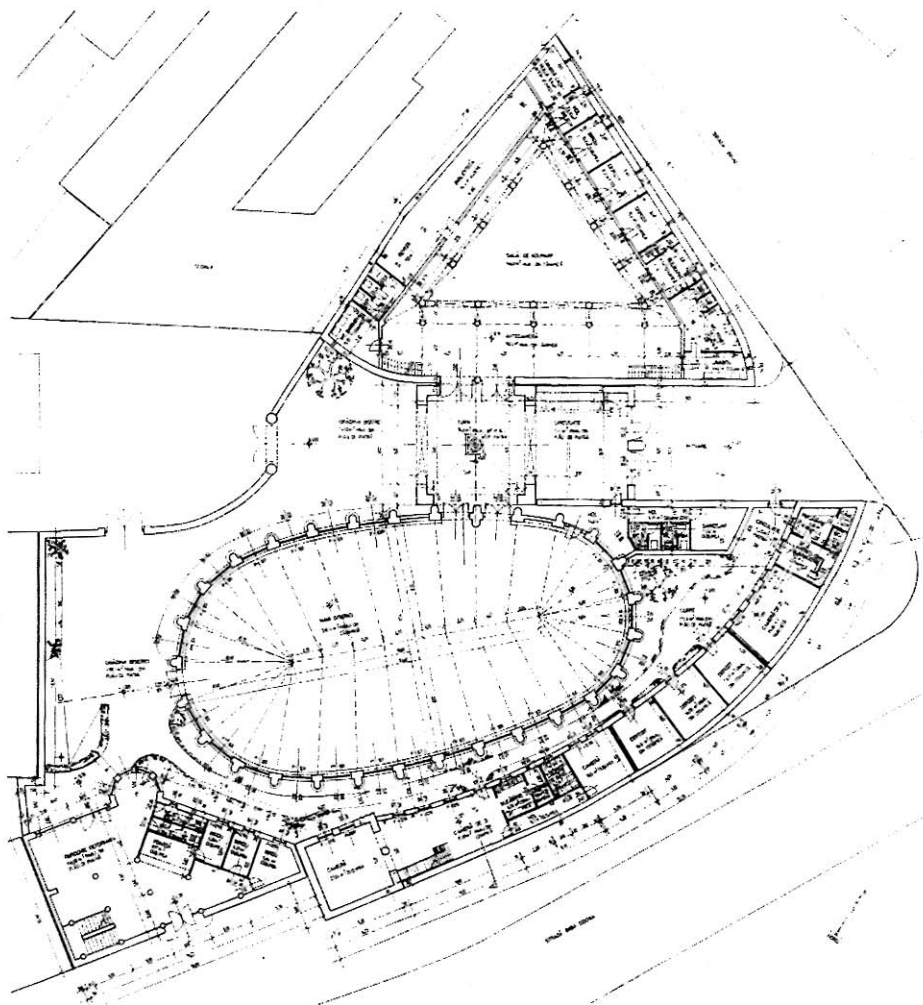
Vége a történetnek. Hírt nem kapok. Feltételezem, hogy megváltozott minden, a belső feszültségek stabilizálódtak és nem tudhatom, hogy valaha is sor kerül-e arra, hogy az általunk ingyen elkészített tervdokumentációt felhasználják.

Nem tudom azt sem, hogy mi az egész program sorsa. Egy darabig előfordultunk Kolozsvárt, segítendő azokat az építészeket, akik ott összegyűltek, akkor nagyon érdekes, változatos, sokféle stílusú épületet mutattak, amikor beszélgettünk, amiket az egyház számára készítettek. Hogy ezekből mi épült meg azóta, nem tudom. Még egyet mondanék, hogy Erdélyből nagyon sokszor kerestek meg, különböző helyekről, Csikdelnőről, Csikszeredáról, Sepsiszentgyörgyről, Kovászna megyéből és máshonnan is. Hol ezt, hol azt kellett volna megtervezni, azonban a sajátos romániai dramaturgiának tudható be, hogy ezekből soha semmi sem lett és ez nem rajtam múlott. Valójában ezek valami nehezen értelmezhető jeladásoknak tekinthetők csupán, legalábbis innen, ahonnan én most beszélek.

REFORMÁTUS TEMPLOM, CSURGÓ

Makovecz Imre

Csurgóra kell egy református templomot építeni. Annyit kell tudni Csurgóról, hogy híres református kollégiuma-gimnáziuma volt, egyike a nevezetes református központoknak hosszú időn keresztül, Magyarországnak a dél-nyugati széléhez közel. 1944-ben a visszavonuló csapatok a terület legmagasabb pontját jelentő református templomot stratégiai okokból felrobbantották. A háború után az ottani reformátusok takarították el a romokat. Aztán engedélyt kaptak – noha akkor már a szovjet megszállás ideje volt – egy új templom építésére. Ezzel el is jutottak majdnem a befejezésig, amikor egyszercsak előálltak egy olyan szakvéleménnyel,

1869

1945

ami a megépített épületet életveszélyesnek nyilvánította és a hadsereg hivatásos robbantói a templomot felrobbantották. Megint csak az a feladat maradt a csurgói reformátusokra, hogy elhordják a templomuk romjait. Most, hogy elmentek az oroszok és az egyház megpróbál annyi tanítási és szakrális feladatot felvállalni, amennyit csak el bír viselni, visszakapták a kollégiumot és újra indul a református középiskolai tanítás, mint Sárospatakon és szeretnének egy új templomot is építeni. Ezzel kerestek meg.

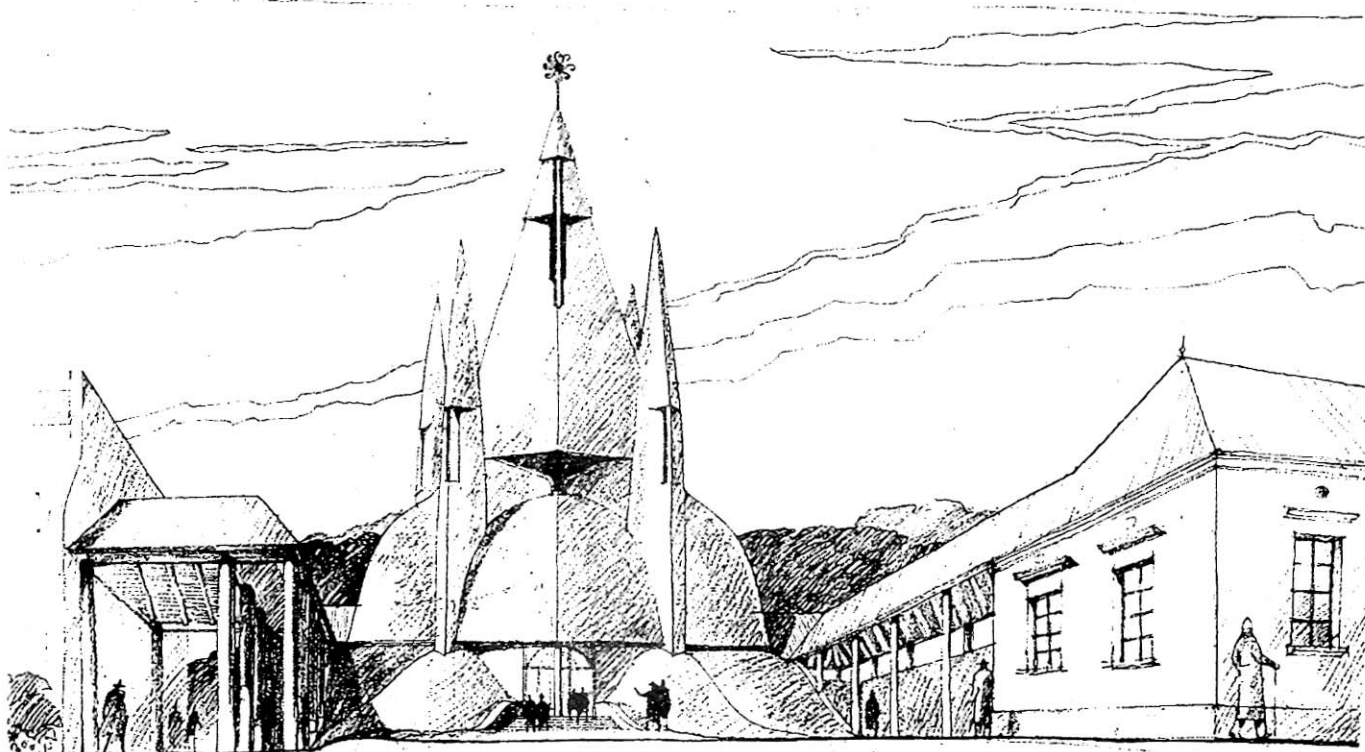
Alapítványt hoztak létre a templom felépítésére, jelenleg egy családi ház méretű kis házban gyűlnek össze a hívek, persze nem férnek be, de hát nincs nagyobb. A református egyház területére épülne a templom, oda, ahol most a kis gyülekezeti ház áll. Tudják, hogy mekkorát szeretnének, tudják, hogy milyet, remélem, hogy én ezt a kívánságukat eltaláltam. A tanulmányterv most lett készen.

Az Alapítvány teljes vagyona 500.000.- Ft. Ebből a csaknem semmiből kell tudniuk elindulni és megkeresni azokat a támogatókat, akik ezt a gyülekezetet képesek segíteni. Egy ilyen megújulásra kész gyülekezet anyagi színvonala úgy fest, hogy például az erdészet fákat akar telepíteni és a gyülekezet elvállalja a többezer csemete elültetését és a bevételt felajánlja az Alapítványnak. Ezek rendkívül fontos és szép események, azonban egy templom építéséhez, ha abban 5-600 embernek el kell férnie, minimum 60-70 millióra van szükség és ahhoz ezek az akciók nem elegendők, lelkiileg gazdagítják a közösséget, de anyagiilag csak kis mértékben.

Ezért ilyenkor a tervezőnek – nekem – az a feladatom, hogy keressem azokat a csatornákat, melyeken az építkezéshez pénzt lehet keresni. Egyelőre még nem tudom, hogy hol vannak ezek a

csatornák, mert természetesen a Nyugat, mely korábban, amíg itt úgy nevezett szocializmus volt, rejtett és nem rejtett csatornákon át támogatta a magyarországi egyházakat, most egyszerre elzárkózik a segítestől részben a recesszió miatt, részben pedig azt mondják – valóban így is van – szabad ország vagytok, most már segítetek magatokon és bizony pironkodnia kell az embernek, mikor ezt hallja, mert ugyan ez igaz, de a másik oldalon viszont a Nyugattal való viszonyunk talán most a legelviselhetetlenebb. Az ide jövő tőke, amelyről annyi szó esik, többet visz ki az országból, mint amit behoz. A magyarországi alkalmazotti réteget minden erővel igyekszik alacsonyabb életszínvonalra szorítani, hogy a rendkívül magas intelligenciaszintű munkásállományt olcsón meg tudja vásárolni. Azért vesz meg gyárakat és termékeket, hogy mint konkurenciát tönkretegy végleg. Ilyen a szerencsi cukorgyár, a Lehel Hűtőgépgyár és mások.

Ilyen körülmények között, amikor kiderül, hogy mi tulajdonképpen szabadok vagyunk, de „illegálisan” negatív hatásokat fejt ki a Nyugat Magyarországon, meglehetősen nehéz helyzetben van egy közösség, ha építeni szeretne valamit, ami messze meghaladja az anyagi lehetőségeit. Nemcsak pillanatnyilag, hanem ez a jövőben is így lesz. Ennek ellenére optimista vagyok. Miért ne volnék optimista, ha Józsa Mártonnak elég volt öt millió forint ahhoz, hogy megépítse a ma már legalább ötven millió forint értékű síófoki templomot és csak egymaga volt, egy szórványgyülekezet állt a háta mögött, mely kétségkívül nagy lelkesedéssel és ugyancsak egy fillér nélkül dolgozott, akkor miért ne sikerülhetne a csurgóiaknak? Mi ilyen különleges „mintha-világban” élünk és a „mintha” szférájában tudnak valóra válni a dolgaink.

Ekler Dezső: A HADIGAZDASÁGRÓL (egy előadás töredékei)

...A menedzser típusát az 1941-42-ben szervező-dő CIA-nál alkalmazott szociológusok és szociálpszichológusok találták ki és máig az amerikai típusú menedzserképzés az itt kidolgozott módszerek alapján történik. Így képzik tehát azt a fajta embert, akit bármilyen körülmények közé ledobva ideális diverzánként lehet használni úgy, hogy csak a feljebbvalójának lojális, minden helyzetben a talpára esik és kíméletlenül végrehajtja azokat a feladatokat, amelyekre küldték. A menedzserek nyelveket beszélnek és a kommunikáció bajnokai és morális szempontból nincsenek aggályaik a célok végrehajtása érdekében. Szóval ezt a modernkori janicsárt a 40-es években találták ki.

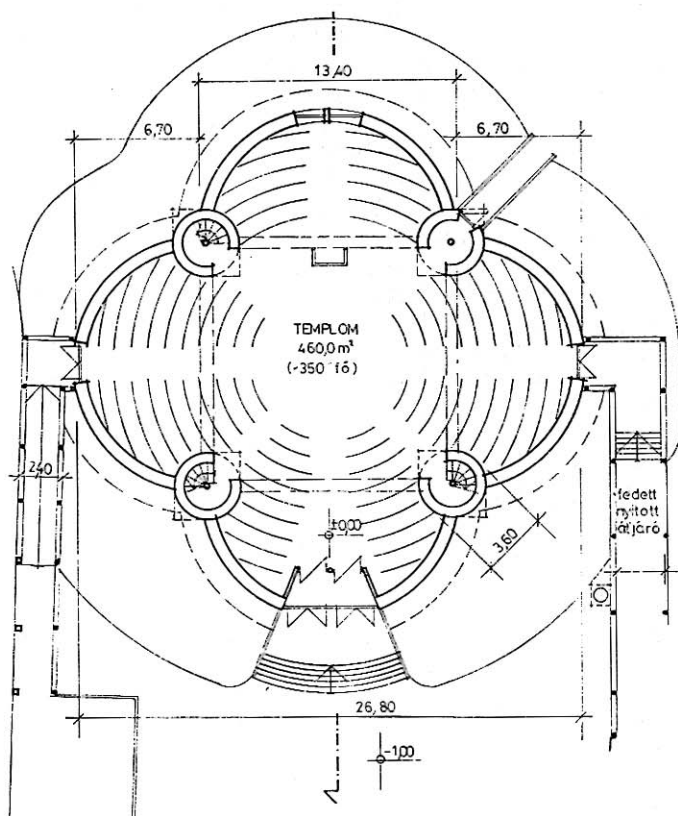
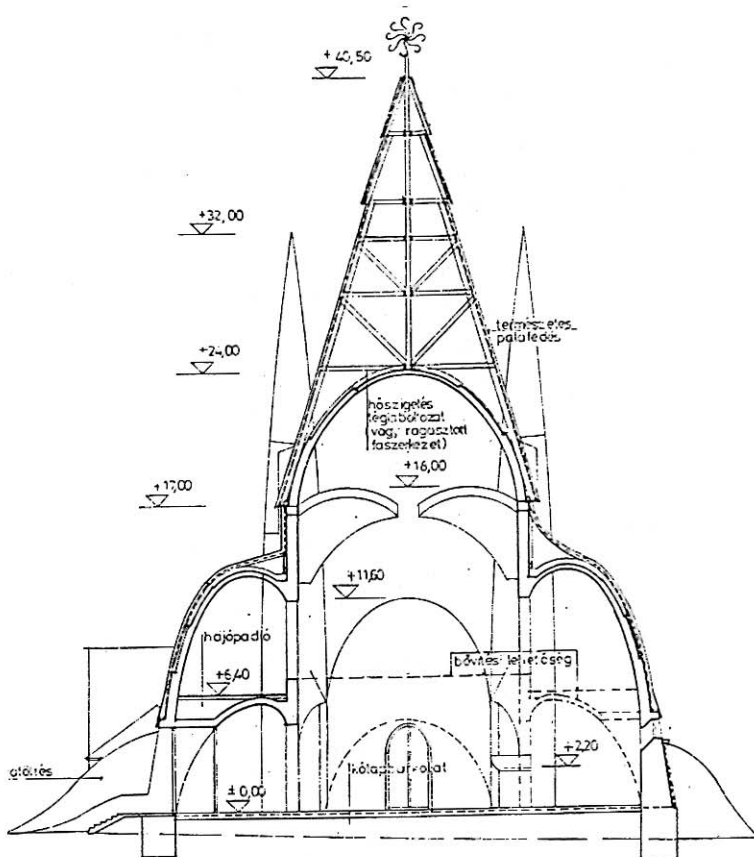
Hogy a hadiipar teremtette meg az autópályát, repülőteret, nehézipart, nem kell részleteznem. Tudjuk, hogy az első „ideális” lakótelepet a múlt század végén a Krupp művek építették Németországban, biztosítandó a haditermelésükhöz a felkészült és biológiailag jól kondicionált munkaerőt.

A lakótelepek tömeges elterjesztését, elterítését Európában az első világháború hozta, mikor is az itt nem részletezett dolgoknál fogva a civil társadalom gazdasági szervezete, nevezzük így: a magántőke alkalmatlanná vált arra, hogy nagy mennyiségben lakásokat építsen.

Budapesten az első világháború előtt 95%-ban magánerejű épültek a lakások, ez a világháború után soha többé nem tudott így lenni, állami feladattá, központosított hadifeladattá vált a lakásépítés. Ezzel egyidejűleg tehát hadtápi feladattá vált a hadigazdaság munkaerejének biológiai kondicionálása. Ez a lakótelep, amiről, ugye Le Corbusier építészeti ideológiává formálva kijelenti, hogy az építésszek és városépítők barátai a bombázók, a bombázópilóták, akik tiszta helyzetet, tabula rasát teremtenek a régi városokban, hogy ideális hadtápi rendszerben szerveződhessenek meg az új lakótelepek. A haditársadalomnak vagy hadtápi társadalomnak tehát nem az a lényege, hogy ki tud több és jobb fegyvert gyártani, ez csak egy része a dolognak.

A hadtápi társadalomnak a lényege a verseny, hogy melyik nemzetállam, melyik szövetség rendelkezik a hadtápi szolgáltatások legnagyobb gazdasági és infrastrukturális potenciájával.

A verseny tehát a gazdasági hatalomért folyik. A háború kimenetele a hadtápi infrastruktúra készségein múlik. A háború csak gazdaságilag nyerhető meg. Bizonyosság erre az első világháború és a második is. A doni magyar hadsereg hadtápiilag veszett el. A sztálingrádi áttörés a kaukázusi olajmezőkért folyt. Hitler tudta, hogy azokat az olajmezőket kell elérnie ahhoz, hogy teljesíteni tudja azt, amire az egész magyar hadbalépés alapozva volt. Mert a magyar gazdaság képtelen volt hadtápiilag a saját embereit biztosítani, a németek adtak ígéretet arra, hogy a hadtápi szolgál-

atásról ők gondoskodnak. De szállításban, automobilitációban, ruhában a németek nem tudták megadni, amit ígértek, mert az olajmezőket nem tudták elérni.

A második világháború, a normandiai partraszállás sem másképpen, mint hadtápigal lett megnyerve. A dolog lényegét tehát a gazdasági erő, a gazdasági készség, a bármely pillanatban előállítható, háborúnyerésre alkalmas hadtápszolgáltatás mennyisége jelenti. Vegyünk történelmi példákat: Ennek a hadtápszolgáltatásnak egyik lényeges eleme nyilvánvalóan a szállítás. Napóleon a szállítás hadtáphiányával vesztette el a háborút Oroszországban.

Amerikában köztudottan nagyon olcsó a benzin. Az amerikai hadtápgazdaság, nagyon okosan, az olcsó közlekedésre van szervezve. A civil közlekedés azért kell, hogy olcsó legyen, mert a civil társadalom hadtáptársadalom, a szállítás készégei a civil gazdaság készégeire alapozódnak.

Körülbelül hat éve volt, hogy Varga Tamással Tiszakarádrról hazafelé autózván mondtam neki, hogy itt rendszerváltás lesz. Ma azt szoktuk mondani, hogy senki nem tudta előre megmondani, hogy rendszerváltás lesz. Gorbacsovról beszélgettünk és én azt mondtam, lévén, hogy erősen ebben az eszmekörben gondolkodtam, mert akkor már néhány éve erősen hatottak rám Paul Virilio könyvei, hogy Gorbacsov hadtápigal el kell, hogy veszítse a versenyt. Gorbacsov hadtápigal lett megverve. Nem fegyverrel, nem is a fegyverkezés komolyan mondható készégei által, hanem a hadtápgazdaságban lett lehetetlenné téve. Bebizonyosodott, hogy a hadtápkészégeket illetően ez a rendszer ott hibázta el a dolgot, hogy azt hitte, hogy a hadtáptársadalmat úgy kell megszerveznie, hogy katonai társadalomra és civil társadalomra kell szétválasztani. Úgy gondolta, hogy politikailag kell terrorizálni és mobilizálni a társadalmat, állandó készültségben, mozgósított állapotban kell tartani, politikai eszközökkel kell sokkolni az embereket, hogy feljelentsék az apjukat, hogy írtság a kulákokat és hogy felvonulásokra járjanak, és így tovább. Nem jöttek rá arra, hogy a civil társadalomra kell alapozni a haditársadalmat. A kettőt nem szétválasztani, hanem egyesíteni kell, hogy a hadtápgazdaság által kell a társadalmat mozgósítani. A gazdaság által kell állandó túlfeszítettség, állandó sokkoltság állapotában tartani a társadalmat. A bővített újratermelés által kell terrorizálni a társadalmat. A bővített újratermelés, tudniillik, a hadtápkészültség okán van. A civil társadalom negyedannyit sem igényelne, mint amennyit a XX. század folyamatosan termel.

Mint ahogy a mai állapotban nyilvánvaló, a civil társadalom szolgáltatásai nem volnának képesek működtetni a mai gazdaságot, mert egyszerűbb az ember élete. Egy falu, ha behavazta a hó, 20 évvel ezelőtt vagy 50 évvel ezelőtt, megsütötte a maga kenyerét, volt papja, volt tanítója és volt bába-asszonya, aki segédkezett a szülésnél. Ma, ha behavazza a hó a falut, akkor helikopterek és kételtű járművek viszik a kenyeret, ha valaki szülni akar, akkor kételtű járművek szállítják a hófúváson keresztül a békéscsabai kórházba és így

tovább. Tehát a civil igények sokkal egyszerűbbek volnának, csakhogy erre nem lehet haditársadalmat alapítani.

Haditársadalmat, hadigazdaságot, hadtápgazdaságot fenntartani csak felgerjesztett és a civil társadalomra rákényszerített túlterheléssel lehet, ahol a dolog már hadtápigal értelmezi önmagát. Ennek csak következménye, hogy azt a mérhetetlen sok javat el is kell fogyasztatni a civil társadalommal. Tehát kétévenként új hifitornyot kell véteni, új autót, új mosóport, új tampont és haditechnikailag kifejlesztett új pelenkát.

...Amikor tavaly télen az amerikaiak, angolok és franciák eljátszották azt a hisztit, hogy Moszkvában és Szentpétervárott éhezni fognak az emberek, akkor nagy katonai szállítógépekkel irdatlan mennyiségű élelmiszert, gyógyszert és ruhaneműt kezdtek el szállítani Moszkvába. Majd egy fél év múlva, vagy pár hónappal később kiderült, nem is volt éhínség Oroszországban és nem is fenyegetett éhínség és a szakértők kielemezték, hogy a maffia hogyan és mint tüntette el ezeket a szállítmányokat. Nem tud az ember másra gondolni, mint hogy az amerikaiak tulajdonképpen demonstrálni akarták azt, hogy hadtápigal bármikor hazavágják az oroszokat, fontos volt talán nekik az is, hogy kipróbálják a műholdakkal felvett repülőtereket, valamint feltehetőleg le kellett tesztelniük azt, hogy az elosztóhálózat, amelynek képesnek kellene lennie elosztani az esetleg potenciálisan mégis éhező népesség között ezt az irdatlan mennyiségű anyagot, az nem működik Oroszországban. Mikor mindez bizonyosságot nyert, akkor abba lehetett hagyni ezt a show-t és a dolog be volt fejezve. Mindenesetre, ezzel az orosz kérdés hadtápigal befejeztetett.

Még egy igazán komoly kanyarba szeretnék itt belevágni, ehhez nem igazán értek, csak adalék lehet az eddigiekhez, ez pedig az, hogy végül is hogy kell ezt a hadtápgazdaságot megcsinálni és üzembelen tartani. Mert idáig talán nektek is logikus vagy nekem legalább is logikusan levezethető, és rengeteg adalékból összerakható a kép. A probléma, amibe én belebotlottam, az a pénz problémája volt, mert nyilvánvaló, hogy fölépíteni és üzembelen tartani ezt a túltermelő és önmagának termelő hadtápgazdaságot csak pénzzel lehet. A hipotézis, amihez jutottam úgy hangzik, hogy ennek a mechanizmusnak az üzembelenését a pénz higitásával lehet csak megoldani. A pénzt mesterségesen higitani kell ahhoz, hogy a civil társadalom igényein és gazdaságán túl lévő hadiigényeket ki tudjam elégíteni és ezt a pénzrendszert kell a hadigazdaság által átvinni a civil gazdaságra is.

A századforduló előtt az infláció jelensége ismeretlen volt. Ma viszont az inflációt ugyanúgy természeti jelenségként könyveljük el, mint a budapesti szmogot, hogy jön és akkor a meteorológia jelenti, és lesz holnap is. Az inflációt mesterségesen csinálják a pénzhigitás technológiája által. Ha a pénzt higitom, úgy járok, mint bármely áruval: minél több van belőle, annál olcsóbb, annál kevesebbet ér. Tehát egyre több megtermelt áruval kell ellentételeznem.

Hogy Amerikának kapóra jött-e az első világháború, és hogy Amerika csinálta volna azt, ez egy nagyon nagy kérdés. Mindenesetre tény, hogy a túlgazdagodott, túltermelt és pénzzel túltömött Amerika az első világháborúban vezette le feleslegét és indította be és exportálta át Európába is a hadigazdaságot. Ha nem lett volna az első világháború, akkor Amerika magába hullt volna, úgy, mint a 30-as válság idején. Az első világháború előtt London volt a világ pénzügyi központja. A háború végére New-York. A háború során Anglia és Franciaország tengeri szállítási úrköbméterkapacitása felére fogyatkozott, Amerikáé megduplázódott. Ezek tények.

Olvastam a következő tényekről is, amiket nem tudok kontrollálni, de szó szerint, több írásban térnek vissza rájuk. Valamikor 1913-ban hozta az amerikai kongresszus azt a döntést, hogy létre kell hozni az ún. nemzeti tartalékalapot, ami nem más, mint egy bank, ami a hadikészültség és hadigazdaság pénzügyi finanszírozására hivatott. Ez a nemzeti tartalékalap nevű bankintézmény megkapta Amerikában 1914-15-ben a pénzkibocsátás jogát. Azért kapta meg a pénzkibocsátás jogát, mert így tudta csak megoldani – feltételezésem szerint – azt a problémát, hogy a civil társadalmi igényeken túlmenő hadügényeket finanszírozza.

Kérdés, milyen sanszaink vannak nekünk, magyaroknak ebben a folyamatban. Ez bennünket bezabál. Ha csak az elmúlt 2-3 évet nézem és a saját személyes példámat, azt látom, hogy egy amerikai ideje 10 évvel ezelőtt tízszer annyit ért, mint az én idóm, amit én úgy értek, hogy repülőben ült, autóban ült, egyszerre telefonált három helyre, oda-vissza, egyszerre több helyen volt a kumputereivel és a telefonjaival, az ő napja dollárban tízszer annyit ért mint az én napom dollárban; a munkája tízszer annyit ért, a szolgáltatások, amiket el kell fogyasztania, a rezsije, végül az is, amit fizikailag elfogyaszt, anyagot, időt, teret, az tízszer akkora, mint az enyém. Most már kb. csak hétszer akkora, mert az én idóm is felgyorsult, egyfolytában telefonálok, autóban ülök, most már repülök is, szóval be lettünk mi is pörgetve és még jobban be leszünk pörgetve. De ezzel csak azt akarom érzékeltetni, hogy ez a dolog már bőven rajtunk van. Ha ebbe a ringlispilbe nem szállunk be, akkor kipottyannánk – miből? – a hadtápból, a világ sztenderdizált hadtápszerkezetéből. Tehát szegény románok azért képesztetnek, hogy bent maradjanak, hát bent fognak maradni. De hogy aztán hogy lesznek bezabálva az ukránok és így tovább, hogy ér össze a japán partok előtt ez a szennyes áradat? Hát meg fog oldódni. Be lesz zabálva ez az egész.

Az amerikaiak kényszerhelyzetben vannak, rákényszerülnek a pénzük kihelyezésére. Tehát nem az a kérdés, hogy megéri-e nekik ide befektetni, nagyon olcsón is hajlandók, elsősorban arra, hogy megágyazzanak itt a hadiszerkezetüknek pl. itt Magyarországon, mert a dolog lényege az, hogy a pénzüket ki kell nyomniuk. Olyan kényszer alatt állnak, hogy olcsón is kinyomják a pénzüket, mert különben megfulladnának tőle. Hajlandók finanszírozni ezért például az oktatási meg a környezetvé-

delmi programjainkat, mert a technikájukat csak akkor tudjuk alkalmazni, ha rendszeresen megtanuljuk nyomogatni a komputereiket és a gombjaikat, és nincs mese, mivel ebbe belemegyünk, beleránt bennünket az összes körénk font háló. Csak az a megoldás, és itt jutok el odáig, hogy milyenek a sanszaink, hogy ezzel szembe kell nézni. Ha vannak sanszaink, hogy megtartsuk magunkat, megtartsuk azokat az értékeinket, azokat az alapképességeket, amiket a gyermekeinkben is szeretnénk még viszontlátni, ahhoz szembe kell néznünk ezekkel a tényekkel, mert csak ezáltal tudjuk ezeket megtartani.

Ide tartozik még egy újabb kérdés, amihez megint csak nem értek, de mindenképpen ide tartozik, és ez az aranyfedezet kérdése. Nagyon érdekes dramaturgiája van annak, hogy hogy tűnt el a dollár aranyfedezete, hogy tűnt el a 60-as években az a felirat a dollárról, ami úgy szólt, hogy ez a pénz bármikor aranyra váltható. Mára gyakorlatilag a dollár is átválthatatlan, mint bármely másik pénz, átválthatatlan arannyá. Úgy gondolom, hogy az emberi képességeket és munkát megtestesítő pénz csak akkor működik ebbéli funkciójában, hogyha valamilyen módon az értéke szavatolva van, mégpedig külső tényező által. Mert mihielyt nincs szavatolva egy külső tényező, az arany által, onnan kezdve az emberi képességeket értékelő médium a hatalom által manipulált helyzetbe kerül. Ehhez kapcsolódva egy nagyon rövid kis idézetet felolvasnék. Ez egy könyvecske, a Kérdezz, felelek, a 70-es évekből, gyerekeknek szánva. Azt mondja, hogy „*Miért nincs nálunk arany pénz? Amiért hatlovas postakocsi sincs. Idejét múlta. Nemcsak nálunk nincs, másutt sem használják az arany pénzt. A pénz aranyfedezete, ha egyáltalán van ilyen, mindig az illető ország nemzeti bankjának páncéltermében fekszik. De ez az aranyfedezet sem igazi fedezet, mert nem fedezi azt a bankjegy mennyiséget, amely az országban forgalomban van. De minek is, kinek jutna eszébe, hogy bemenjen a nemzeti bankba, lerakjon egy százforintost a pultra és azt mondja, kérek helyette 0,33333 gramm aranyat. Az ember egész mást akar venni a száz forintjáért. De ha éppen aranyra fáj a foga, aranyékszer kaphat. Nincs szükség arany pénzre, már csak azért sem, mert a papírpénz porszívót, autót, lakást, ruhaneműt, ennivalót, egyszerűen aranyat ér.*”

Itt nem a munka és a pénz átválthatóságáról, hanem az arany és a pénz átválthatóságáról van szó. Ez kardinális kérdés. Az aranyfedezet kiiktatásával, úgy gondolom, – Hamvas Béla gondolatai értelmében – az a bizalmi alap lett kiiktatva, ami az emberi munka átválthatóságát hivatott biztosítani.

A nagy kérdés ezen apokaliptikus perspektíva és a sanszaink dolgában az, hogy fog-e még működni ez a bizalom az emberi együtt működésben azon pénz által, amely mögött nincs fedezet? Mert az én beállításom szerint nem fog működni. Csak egy lélektelen és emberi viszonylatoktól megfosztott menedzservilág fog működni...

(Elhangzott a Kós Károly Egyesülés 1993. márciusi konferenciáján.)

Kampis Miklós

SORSUNK: EURÓPA

Barátaim arra kértek, hogy Széchenyi István életével, működésével és halálával összefüggő beszámolót (hozzászólást, előadást) tartsak. Ez természetes módon felveti a magyarság örökké időszerű problémáit. Tisztelgő beszámolót tehát egy mai átlagos magyartól a legnagyobb magyarnak, aki sorsában riasztó példáját mutatja igyekezeteink, felemelkedéseink és bukásaink, egyszóval életünk történetének, aki mintegy ősképévé vált a tisztesség, a gondolatból fakadó cselekvés, a magyarsággal való azonosulás, az európai történelem és az időben való jelenlét egyidejű megragadására való törekvés fogalmainak.

Be kell vallanom, hogy ilyen beszámolót tartani nem tudok. Ha mai életünk, helyzetünk, teendőink hasonlósága feltűnő is, részemről a párhuzamra történő hivatkozás nem a nagy példa ismeretén, munkásságának elemzésén, a tanulság megfontolásán alapuló tudatos választás, hanem a térbeli és történelmi helyzet hasonlóságán alapuló, inkább ösztönös következmény. Egyszóval: nem ismerem Széchenyi István műveit, gondolatait, nem épült bele gondolkodásomba, érzéseimbe és homályos akarati világomba, számomra tiszteletre méltó idegen.

Visszautasítani azonban ezt a megtiszteltetést mégsem akarom. Úgy gondolom, az egyetlen lehetséges, tisztességes magatartás az, ha most a lehető legőszintébb vallomást teszem a magam magyarságáról, arról a viszonyról, ami engem a magyarsághoz, annak a történelemben megjelenő, saját sorsunkban mutatkozó, cselekvéseinkben tükröződő jellegéhez, a magyarság szellemi és lelki képéhez fűz. Ezzel róhatom le tiszteletemet a legnagyobb magyar emlékének, állíthatok egyben emlékoszlopot száz évvel későbbi korokban történt eseményeknek és életeknek; ezáltal eltűnően az idő, tartammá nemesül, s a tudat állandó jelenében egy képpé magasztosul, áll össze saját képünkbe a történelem.

Rögtön meg kell mondani, hogy ez a viszony nem egyértelmű, hanem kettős viszony, nem feltétlen hódolat vagy rajongás, nem odaadó hála vagy dicsőséges felmagasztalás. Sokkal inkább a gyűlöletnek és a szeretetnek, a megvetésnek és tiszteletnek, az utálatnak és az imádatnak keveréke, még hozzá egyszerre és egyidejűleg, hozzávetőlegesen fele-fele arányban.

Meg kell ezt magyaráznom.

Kitéréskeppen: ha *magyarázok* valamit, akkor az azt jelenti, hogy *magyarrá* teszem, formázom, gyúrom, azonosítom, megragadom, bekebelezem, felfalom. Önmagában elpusztítom, létét magamon keresztül biztosítom. Ha mindezt nem teszem meg, nem értem meg, tehát idegen marad, magyarázat nélküli, azaz nem létező. Mindent, a külső és belső világ minden jelenségét csak magyarságomon

keresztül tudom megérteni, tehát részemé tenni, tehát szeretni. Így viszont mindent, a látható és láthatatlan világ minden külső és belső jelenségét képes vagyok megragadni, magammal azonosítani, féktelen önzésemben magamhoz hasonlóvá tenni, egyszóval megmagyarázni. („*Jaj, én vagyok az Omega s az Alfa.*” Babits)

Ebből az alapállásból nem lehet kiszakadni, nincs meg az a képességünk, hogy valamit önmagában szemügyre véve, önmaga másságát egyáltalán felismerjük, és így szeressük, furcsa módon ezáltal nincs meg az a képességünk, hogy önmagunk magányát megteremtsük, önmagunkban egyedül létezzünk, csupán a teljes megragadott, felfalt, bekebelezett világegyetemmel vagyunk azonosak, önálló létünk nincs.

Mármost ez az alapállás kiváló embereknél kiváló eredményt hoz, különös és egyedülálló eredményeket, amelyeket tisztelni, szeretni lehet és kell is, a magyar költészet, az esszéirodalom, a zene és legújában az építészet különös szellemi világa ez, amely képünkre és hasonlatosságunkra formált világegyetem képét tükrözi a bámuló világnak. („*Saját pofámat látom végül.*” Weöres)

Ez a magyarságnak általam tisztelt és szeretett jobbik fele, amely életem szellemi tartalmát megadja, amely nélkül én nem lennék önmagam, olyan mint egy mély tó, amelyben életem során megmerülvén, hűvösebben és tisztábban kerülök ki onnan, magammal vívén emlékeimben a mélység homályát és a víztükör tiszta és pontos, világos képét egyaránt.

Van azonban egy másik magyarság is, a gyilkosok magyarsága. Magasztos szellemek birodalmában megjelenő gyilkos akarat, fiam gyilkosai, akik közvetetten megölték az anyát is, s jómagamat örök búskomorságra, Jeremiás siralmaira ítétek. Ebben a cselekedetben nem a cselekedet önmaga, hanem annak indokolatlansága, indulatisága, ösztönössége a riasztó. Ez a sorsesemény az, amely engem a magyarság gyűlöletére, soha el nem felejthető átkokra kényszerít, alantas bosszúvágytól a különös önmarcangolásig minden lehető gonosz indulatot kivált, és önmaga iránt örökös gyűlöletet kelt.

Ebben a történetben a magyarság szerepe a gonosz szerepe, ezek a gyilkosok, akik agyonverték a fiamat, magyarok voltak, olyan arcot mutatnak felém, a magyarságnak egy olyan arckifejezését, amelyet gyűlölök és amelytől félek. Kinek az arca ez? Kinek a képe ez?

Az antropozófia tanítása szerint életünk nem véletlen események valószínűségszámítással vagy játékelmélettel követhető halmaza, hanem okszerű következménye előző életünk - életeink cselekvéseiből és törekvéseiből származó hatások szövedékének. E hatások egyfelől továbbgyűrűznek a többi ember, a társadalom további életében, másfelől saját személyiségünk, gondolkodásunk, érzésvilágunk és akarati impulzusaink forrásává válnak. E hatások egyrésze építi személyiségünket és a világot, másrészük rombolja azt. Összességük képe saját valódi személyiségünk képe, torz és csökevényes emberarc, melyben állati lélekformák fedik el származásunk és fejlődésünk valódi formáit.

E hatások következményeit kiegyenlítendő, épül fel a következő életünk sorsának jellege, tényleges eseménysora. E hatások következménye saját egyéniségünk jellege, egyben sorsunk jellege, tényleges és elháríthatatlan következménye korábbi tévedéseinknek és gonosz indulatainknak, ez a torz arc képe saját magunknak, egyben a sorsunknak is, mely kívülről közelít felénk. Kinek az arca a magyarság felém mutatott gonosz arca? Kinek a képe ez?

Sorsunk, sorsom tükröződik ebben az arcban. Ádám arc, gyilkos gonosztevő arc. Az én arcom, az én valódi arcom. Az a valódi arcom, amelyet gyűlölök, és amelyet félek, s amelyet a magyaság gyilkos gonoszságában, mint tükörben megpillanthatok. Ez az értelme itlétemnek és magyar voltomnak, erre a sorsra ítéltem, ez a sorsunk nekem és családomnak, felismerni ebben az arcban önmagam, felismerni, hogy a gyilkos gazember, a gonosztévő én magam vagyok.

S ez a magyarság szerepe az én számomra, megragadni és felfalni, bekebelezni mindent, a magyarázat által a sorssal azonosulva, a tükörben önmagam felismerve, hogy lételem önmagamon keresztül biztosítam, erőt, belső erőt nyerve általa.

Ha a magyarság számomra gyilkos indulatok tükre, amelyben magamat ismerem fel, van ennek a történetnek egy másik kiterjedése, összefüggése is. Ha a magyarságot egyetlen személynek képzelem, arcát egy lény arcának fogom fel, sorsát egy lény sorsának gondolom, amelynek eredete az enyémhez hasonlóan az idők homályából, régmúltból származik és korábbi cselekedetei formázták szenvedéssé és gyilkos indulattá egyaránt, ugyanígy felismerhetem, hogy a magyarság saját sorsában, történelmében, szenvedéseiben önmagára eszmélhet, ez a mérhetetlen gyűlölet, idegenség és csodálkozás, amely körülveszi, amely sorsának különösségében feléje tekint, az önmagának, a magyarság valódi voltának képe, sorsa, történelme; szenvedései ugyanúgy tükör, amelyben önmagát látja viszont, mint jómagam, az ő általa felém tartott tükörben.

S ennek a sorsnak, történelemnek forrása is van, neve is van: Európa. Különös sors, különös forrás, különös történelem: a magyarság keletről és az idők mélyéből magával hozott sajátságainak összeköttetése az idők mélyéből, a kezdetből fakadó kereszténységgel, s ebben az ütközésben a feléje fordított arckifejezés a gyűlölet, az idegenség és a félelem, sorsában tehát, amelyet Európa oly buzgón közvetít, önmagára eszmélvén, a továbbiak az idők, a jövő végtelenjében tűnnek el, s így válik, válnak életünk és erőfeszítéseink részévé ennek a hatalmas kalandnak, sorsunk így értelmezhető, mert mai tetteink, akárcsak Széchenyi tettei, a jövőben formálják, alakítják ezt a sorsot, a magyarság sorsát, mely majd a jövő nemzedékek sorsának mutat újabb tüköröket.

Bizonyára nem ezt vártatok tőlem, talán kevésbé drámai, kevésbé személyes, de felemelőbb, lelkesítőbb szavakat.

Széchenyi élete, története, sorsa azonban ugyanígy kettős arculatú, egyszerre tragikus és felemelő,

igyekezetében és tetteiben számunkra példaként szolgál, tragédiájában megrendít és előrevetít sorsszerű eseményeket. Emlékére, amely mai életünk, problémáink és tetteink szempontjából rendkívül fontos, s kárpótlásul az elmaradt felemelő szavakért ajándékképpen szeretnék egy mai példával búcsúzni, elmesélek egy történetet. Megépülése után egy-két évvel kirándulást tettünk a sárospataki művelődési házhoz, s ezen a kiránduláson sok volt a szép, megrendítő esemény. Ezek közül az egyik az én mostani történetem. Meglátogatván a házat, kimentem a főhomlokzat elé, s leültem a tanítóképző „prepa” kerítésére, hogy szembenézzek vele. Meglepetve láttam azonban, hogy a ház üvegszeméi nem engem néznek, hanem valahová a hátam mögé tekintenek. Megfordultam, s azt láttam, hogy a „prepa” udvarán Jan Amos Komenský, azaz COMENIUS, Európa tanítójának mellszobra áll, s szembenéz az új épülettel, rájöttem, a ház ezt a szobrot nézi, ezzel néz farkasszemet.

A kép tehát, amellyel búcsúzom, mai magyarságunk, erőfeszítéseink és eszméléseink képe, tehát a sorsunk jövőbeni formálásának képe a következő: messze észak-keleten, egy kisvárosban, amely évszázadok óta a művelődés és a szellemi felemelkedés helye, a művelődés új otthonának főhomlokzata egy arcot formáz. Ez az arc – (a magyarság arca? félig földbesüllyedve? félig a földből kiemelkedve?) – keletről nyugat felé tekint, s üvegszeméiben ott tükröződik Comenius szobrának képében a magyarság sorsa, a sorsunk: Európa.

Vekerdy Tamás A SZABAD ISKOLA ÉS AZ ÁLLAM

1989 márciusában a Budapest fölötti Dunakeszi kavicsos dunapartján sétáltunk *Eginhard Fuchs* úrral, nagy fák alatt, néztük a szárcsákat, a vadkacsákat, és én arról panaszkodtam, hogy jöllehet Magyarországon a szülők és a szakemberek egy körének sikerült elérnie éppen az előző év végén, hogy állampolgári kezdeményezésből létre jött óvodát és iskolát nyithassanak a Budapest melletti Solymáron – Waldorf-óvodát és Waldorf-iskolát – a Művelődési Minisztérium és azon belül is a miniszterhelyettes, *Gazsó Ferenc* személyes támogatásával, de komoly gondok vannak a pénzszerezés körül.

Miért?

Előljáróban még talán annyit, hogy amikor ez a beszélgetés folyt, az óvoda már megnyílt egy átalakított házban, 1989. január 9-én és az iskola éppen szerveződőben volt (majd meg is nyílt ugyanazon év szeptember 4-én a solymári Művelődési Ház kölcsönkapott és a szülők által átalakított szobájában).

Hogy a dolgok hogyan függenek össze: az óvodául bérelt ház átépítését *Makovecz Imre* és tervezőirodája végezte ingyen és ők vezették a szülők által kivitelezett átépítési munkálatokat is. *Eginhard Fuchs* pedig úgy került Budapestre, hogy *Makovecz Imréhez* érkezett, hogy Wittenben vele terveztesse a Waldorfpedagógiai Intézet továbbépítését, színházteremmel való bővítését... – Es: amikor a dunaparti beszélgetés folyt *Gazsó Ferenc* már lemondott volt miniszterhelyettesi tisztségéről mondván, hogy „dilettánsokkal nem lehet együtt dolgozni” – s ezen valószínűleg az akkori minisztert is értette.

De térjünk vissza az eredeti kérdéshez: miből adódtak gondjaink? A fentiekhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy a solymári Nagyközségi Tanács minden erejével – sőt sokszor erőn felül is – *támogatta* az állampolgárok kezdeményezéseit. 7 millió forint értékű telket adományozott az óvodát és az iskolát életrehívó alapítványnak óvodaépítés céljára, s egy még nagyobb, mintegy 20 millió forintos telket iskolaépítés céljára akart átadni, de ehhez előbb a telek tulajdonosi viszonyait kellett tisztáznia.

Ha tehát a minisztérium – a *Gazsó Ferenc* helyébe lépő új miniszterhelyettes *Kelemen Elemér* is! – támogatta az állampolgárok kezdeményezését, s ugyanezt tette a helyi hatóság is, akkor miért küzdött pénz-problémákkal az óvoda és az iskola?

Ennek magyarázata a következő: a pénz nem a helyi hatóságnál és nem is a minisztériumnál volt, hanem „középszinten”, a megyei hatóságoknál, a megyei tanácsnál. (Így volt ez akkor, azóta a helyzet természetesen megváltozott – a rendszer megváltozásával együtt.)

A megyében pedig az úgynevezett közép-kaderek ültek, akik eredetileg a pártközpont által vezetett többség hűséges kiszolgálói voltak – és az alájuk vetett hivatalok kemény rabtartói – miután azonban az országos főhatóságok függetlenedni kezdtek a pártközponttól, e közép-kaderek – továbbra is párthűségben, hűségben a központhoz – most már „felfelé” is harcot indítottak. És mindent megtettek, nemcsak az állampolgári kezdeményezések ellen, hanem az állami iskolák liberalizálása, a tanári szabadság megvalósítása ellen is. A solymári tanácsot megfenyegették, hogy *ne merje támogatni* a minisztériumi engedély ellenére sem a Waldorf-kezdeményezéseket, és ugyanakkor, velünk tárgyalva, folyamatosan „támogatást” ígértek, de persze soha nem adták. (Arra is kísérletet tettek, hogy fenyegetéseiket letagadják, de ez a helybeli tanácsi vezetők derekassága miatt nem sikerült.)

Magyarországon akkor még az volt a helyzet, hogy csak az állam tarthatott fenn iskolát – néhány, külön szabályozott egyházi középiskola fenntartásától eltekintve. Ennek a szabályozásnak az áttörését tette lehetővé számunkra – s egy másik, pedagógusoktól, Horn Györgytől és barátaitól kiinduló kezdeményezés számára – *Gazsó Ferenc*, amikor azt ajánlotta, hogy *létesítsünk alapítványt*, melybe lépjen be egy állami hatóság, esetünkben a solymári Tanács s így megalapíthatóva lesz az iskola.

Eginhard Fuchs helyzetleírásomat hallgatva a következőt vetette fel: szervezzünk egy nemzetközi konferenciát, itt Budapesten, amelyik az iskolák állami finanszírozásának a kérdésével foglalkozna, kiemelve az iskolák egyenlő finanszírozásának fontosságát az iskolázás szabadsága és egyenlősége megvalósulása szempontjából.

Ezt nagyszerű ötletnek tartottam – annál is inkább, mert már küszöbön állt az új magyar szabályozás (a minisztériumban bekövetkezett személycserék következtében is) amely lehetővé tette nem állami iskolák megindítását is, ezt azonban *olyan anyagi feltételekhez kötötte* – például: egyéves működési költség előzetes letétbe helyezése – melynek az állami iskolák sem tudtak volna megfelelni. Ugyanakkor e szabad iskolák egyenlő vagy közel egyenlő finanszírozását *nem garantálta*.

Fuchs úr hazautazott Wittenbe s ott megtanácskozta a dolgot barátaival, *Johannes Kiersch* úrral, a Waldorfpedagógiai Intézet alapító tanárával, *Christoph Gögelein* úrral, a jelenkori kérdések antropozófiai akadémiajának alapító tagjával, *Nana Göbellel*, a *Freunde der Erziehungskunst* munkatársával és másokkal. Kiderült, hogy *Nana Göbel* és *Christoph Gögelein* már egy idő óta terveznek valamiféle *kelet-nyugati* konferenciát az iskolázás, a pedagógia kérdéseiben s azt javasolták, hogy támogassuk ki a problematikát. Ne csak a finanszírozás kérdéseiről beszéljünk, hanem *tágabban* a

szabad iskola és az állam viszonyának problémáiról.

A *bonni Heinrich Böll alapítvány* is érdeklődést mutatott a téma iránt, s vállalta egy efféle kollokvium finanszírozását, de csak akkor, ha ez Németországban kerül megrendezésre. Így tevődött át az első kollokvium színhelye *Budapestről Wittenbe*.

S 1989 novemberében – 27 és 30-a között – összeült az első kollokvium, melynek szervezői voltak a witteni Waldorfpedagógiai Intézet, a budapesti Iskolafejlesztési Központ, a jelenkor kérdéseinek bochumi antropológiai akadémiaja, a stuttgarti Freunde der Erziehungskunst és a bonni Heinrich Böll Alapítvány.

Eredetileg húszegynéhány ember összehívását terveztük. Ezt a számot hamarosan 33-ra kellett emelni, 42-nél végleg lezártuk a jelentkezési lehetőségeket, – és végül 56-an voltunk. Kelet-Európából a magyarokon kívül észt, horvát, lengyel, orosz és örmény résztvevők voltak – hiszen a többi „népi demokrácia” még állt, s a Szovjetunióbeli résztvevők is csak kerülő utakon juthattak ki. De az utolsó pillanatban beestek a falat éppen ledöntő kelet-németek is. Nyugat-Európát a Német Szövetségi Köztársaságon kívül ezen a találkozón Nagy-Britannia, Svájc és Svédország állampolgárai képviselték. Persze, mindezt még így is rosszul mondom – hiszen itt *nem államok képviselői* találkoztak, hanem különböző államokból érkezett *szabad állampolgárok*, akik csak *önmagukat* vagy az általuk művelt *pedagógiai irányokat* képviselték. Kezdetül fogva az volt a célkitűzésünk, hogy kitágítsuk és folyamatosan nyitva tartjuk a kollokvium kereteit *minden szabad pedagógiai kezdeményezés felé*. Már az első találkozón képviselve volt a Freinet pedagógia, a globális pedagógia, a magyarországi alternatív kezdeményezések – mint Horn György alternatív közgazdasági gimnáziuma, vagy Winkler Márta személyiségfejlesztő iskolája és Zsolnai József nyelvi-kommunikációs kísérlete illetve a képességfejlesztő iskola kiépítése érdekében folytatott kutatása. Ez a kör – ugyanúgy mint a résztvevő nemzetek köre – minden kollokviumon tovább bővült és, mint ez még előre látható, bővül a jövőben is.

Az első találkozón az egybegyűltek vizsgálták a *szabad iskola* történelmi előzményeit, jogi és finansziális feltételeit, antropológiai és filozófiai megalapozottságát és szükségességét. Beszámolókat hallgattak meg konkrét esetekről, ezen belül az angliai helyzetről, a magyar tapasztalatokról, és a nyugatnémet problémákról. (Külön is ki kell emelnünk Manfred Borchert és Ingo Krampen beszámolóját a bochumi szabad iskola ötéves pereről és kálváriájáról, mely az iskola és a szülők győzelmével végződött.) Vizsgálták a kollokvium résztvevői az európai oktatási törvények lehetőségeit és alternatívát dolgoztak ki a megfogalmazás előtt álló észt oktatási törvény számára. S végül elhatározták, hogy a következő kollokviumon – ha addigra az előmunkálatok ezt lehetővé teszik – kimondják *az iskolázás szabadsága Európai Fórumának megalakulását*. Egyben felkérték a magyar küldöttséget, hogy ha lehetséges, tegye lehetővé, hogy a következő találkozóra *Magyaror-*

szágon kerülhessen sor – abban az országban, amelyek a keleti tömbből a legnagyobb lépést tette az iskolázás szabadságának megvalósítása felé.

A második kollokvium ennek megfelelően a *magyarországi Velencén* ült össze – költségeit a magyar Művelődési Minisztérium vállalta magára – és 1990. május 14-től 19-ig ülésezett, 89 résztvevővel, akik 12 európai országból érkeztek. Itt már jelen voltak cseh, és román barátaink is, nyugatról pedig osztrákok, és hollandok csatlakoztak a már előzőekben is résztvevőkhöz. A plenáris üléseken a résztvevők áttekintették az európai közösség oktatási törvényeinek alapkoncepcióit és a pluralisztikus iskolarendszer jogi és pedagógiai konzekvenciáit. Ezen kívül három munkacsoport dolgozott, melyek *jogi, tanárképzési és öniségzgatási* problémákat vitattak meg.

A harmadik kollokvium ismét Wittenben ült össze 1990. november 26-tól november 29-ig és a Velencén megkezdett munkát folytatva előkészítette az 1991. évi helsinki találkozót, melyen az északi államok és a szovjet tagköztársaságok fokozott részvétele várható. Bár a harmadik kollokviumot a rendezők szűkebb körű munkamegbeszélésnek szánták, a résztvevők köre mégis tovább bővült, mind az újonnan megjelent kollégákat, mind az általuk képviselt országokat és pedagógiai irányzatokat illetően.

Terveink szerint a Fórum rendszeresen *nyomon követné Európában az iskolázás szabadságának alakulását* – az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának és az Európa Parlament idevonatkozó állásfoglalásainak megfelelően – és *évi jelentésekben* számolna be ez állampolgári jog alakulásáról az európai államokban.

Ezen kívül: résztvevői közös elméleti és gyakorlati munkákat végeznének a fenti témakörben, melyeknek eredményeit ugyanúgy publikálnák, mint az egyes országokra vonatkozó kutatásaik eredményeit.

Azt reméljük, hogy hamarosan – a dél-európai államok csatlakozásával is – valóban *egész Európát behálózó Fórummá* szerveződhetünk, mely *levelezési és informatív titkárságot* is tud majd működtetni, hogy *gyorsan és hathatósan* reagálhassunk az iskolázás szabadságát érintő kihívásokra, korlátozásokra, vagy más jogtalan fellépésre.

1991.

Amnon Reuveni:

HÁROM ÉVES AZ ISKOLÁZÁS SZABADSÁGÁNAK EURÓPAI FÓRUMA

Részletek Vekerdy Tamás kiegészítéseivel

...A velencei tanácskozás után évenként két kollokvium megtartása tűnt kedvező ritmusnak. Így 1990 novemberében 1991 májusára tervezték a következő találkozót Helsinkibe, ahol egy többé már nem névtelen szervezet nemzetközi gyűléséről volt szó. A 14 országból TV-stábok és újságírók kíséretében érkezett 140 résztvevő – rendszerint politikusok, sőt, kultuszminiszterek is részt vettek a tanácskozásokon, – ezúttal is hallhatott beszámolókat az iskolaügy helyzetéről a különböző országokban. A munkát most inkább azokra a szabályozási javaslatokra összpontosították, amelyeket az iskolatörvény számára dolgoztak ki. A kelet-európai országokban a művelődésügyi és iskolaügyi törvényeket akkoriban készítették elő, részben már el is fogadták. A Fórum munkája pont ilyen esetekben mutathatta meg, hogy megfelel a céljának.

A kollokvium elfogadta a helsinki *Deklaráció* szövegét – *az iskolázás szabadságáról, mint az alapvető emberi jogok egyikéről* – és elfogadott egy *Memorandumot* is a művelődés és oktatás szerepéről Európa egyesítésének folyamatában. A két dokumentumot a résztvevők aláírták. E kettő együtt, s különösen a Deklaráció alapot teremt, amelyre támaszkodni lehet a hivatalokkal és a nyilvánossággal folytatott vitáknál.

A Fórum egyik első, valóban az Amnesty International stílusára emlékeztető közleményét a „*Szabadságot az iskolák sokféleségének*” című kollokvium alkalmával mutatták be, amelyet 1992 májusában tartottak a szlovéniai Poljce-ben. Az „*Országterképek, 1991/1992*” című füzetben összefoglaló tájékoztatás található az elmúlt év európai változásairól, melyek segítették, vagy gátolták az iskolázás szabadságát.

Most, amikor az úttörő munka első szakasza véget ért, egyre jobban megformálódik a Fórum szervezeti felépítése és egyre világosabbá válik, hogy valtképpen mi a kitűzött célja. Időközben több országos irodája megalakult és ezek mint nemkormányzati szervezetek vannak bejegyezve az EK-nál és részben az Európa-Tanácsnál is. A hatóságoknak megküldött állásfoglalása több esetben is sikerrel nyújtott segítséget a szabad iskoláknak, amikor súlyos nézeteltérések voltak az állammal.

Az időközben a novemberi összejövetelekről jól ismert helyen, Witten-Annenben megtartott hetedik kollokviumot elsősorban a *művelődésügyi törvényeket érintő javaslatok* kidolgozásának és elfogadásának szentelték. Az okmány, az előbb említett deklarációval és memorandummal együtt, megbízható munkaalapul szolgál a Fórumban résztvevők számára. Emlékezetes volt, hogyan próbálták meg a vita folyamán áthidalni a résztvevők a „javaslatokat” illető súlyos véleménykülönbségeiket.

...Több mint három éve dolgozik így az „Iskolázás Szabadságának Európai Fóruma”. Jelentős mértékben növekedett ezalatt, ma kb. 500-an működnek benne közre 25 országból.

A Fórum eszméivel több politikus is rokonszenvezik, köztük miniszterek és államelnökök. De e rokonszenv mindezidáig csak a kollokviumok megrendezéséhez nyújtott anyagi támogatásban nyilvánult meg. (Ugyanis: mind Magyarországon, mind Finnországban, mind Szlovéniában, mind a most sorra kerülő, csehországi, prágai kollokviumon az államok – s az egyetemek és más intézmények – jelentős támogatást nyújtottak a kollokvium megrendezéséhez. Most a cseh oktatásügyi kormányzat és a Károly Egyetem a meghívó.) A Fórum védnökei közé tartozik Milan Kučan szlovén, és Göncz Árpád magyar államelnök. Vaclav Havel a prágai tanácskozást nyitja meg előzetes vállalása szerint.

(Fordítás az INFO 3 1993/4. számából)

DOKUMENTUMOK

DEKLARÁCIÓ

az iskolázás szabadságáról – mint az alapvető emberi jogok egyikéről
Helsinki, 1991. május 30.

1. A JELENLEGI HELYZET: *Európában az iskolázás szabadságának sajátos tradíciója él. Utalva erre az Európában igen fejlett iskolázási pluralizmusra az Európa Parlament a nevelés szabadságával kapcsolatos Határozatában (1984) kibővítette az iskolák jogi kereteit: „A szülők jogának megfelelően az ő dolguk, hogy döntsenek gyermekeik iskolájának megválasztásáról, amíg azok elérik saját döntőképességüket. Az államnak az a feladata, hogy lehetővé tegye az állami vagy a szabad iskolák ehhez szükséges működtetését”. Egyidejűleg megerősíti az Európa Parlament Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának a szülők jogára vonatkozó cikkelyét (1948), valamint minden egyes ember jogát a képzésre és arra a szabad lehetőségre, hogy iskolákat nyisson és vezessen, amint azt a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kimondja (1966). Továbbá: a Helsinki-i konferencia 1989. évi bécsi utókonferenciájának záróokmánya is garantálja az oktatásban való részvétel jogát, fajtól, bőrszínétől, nemtől, nyelvtől, vallástól, politikai vagy egyéb nézetektől, nemzeti vagy szociális származástól, vagyontól, születéstől vagy egyéb státusztól függetlenül. Ma a kelet-európai átalakulások történelmi kihívás elé állítják ezt a szabadságfejlesztést.*

2. CÉLOK: *Meg akarjuk honosítani az iskolázás szabadságának emberi jogát egész Európa iskolaügyében, és támogatni kívánjuk az iskolaéletben az akadályozott önmegvalósító erőket. Az iskolában is érvényes a személyiség szabad kibontakoztatásának a joga; ezért nem szabad az emberjogi mozgalomnak az iskolakapuban megtorpannia: az iskolá-*

zás szabadsága ugyanúgy emberi jog, mint a vallás szabadsága, a tudomány szabadsága, a művészet szabadsága, a sajtó szabadsága.

3. ISKOLAKULTÚRA: Ki akarjuk szabadítani az iskolákat a bürokratikus függőségből és gyámködésből, és a kultúra részévé akarjuk tenni őket. Az iskola az egyetem, a színház, a templom és a sajtó szomszédságába tartozik. Az abszolutizmus korából származó államhatalmi – etatista – gondolkodás maradványa az olyan vélt, „legjobb megoldások” keresése, majd keresztülerőltetése, melyeket szakértők dolgoztak ki központilag, elgondolkodtató, hogy az iskolaszervezésnek ez az elképzelése sehol sem volt olyan mértékadó, mint a fasizmus és a bolsevizmus politikai rendszerében. Ma különböző iskolakultúráknak szabadságban kell egymás mellett élniük, az egyes szülők, tanárok és diákok személyes kezdeményezéseitől támogatva. Az egyénben élnek ugyanis azok az alkotóerők, melyek a kultúrát nemcsak ápolni, hanem létrehozni – produkálni – is képesek.

4. AZ ISKOLAI PLURALIZMUS: Iskolai pluralizmust akarunk, valamennyi életképes – a szülők által keresett és elfogadott – iskola jog- és esélyegyenlő kínálatként. Tehát: magától növekvő vegyes erdőt, ültetett monokultúra helyett. Az iskolai pluralizmus viszont csak akkor válik lehetségessé, ha újrafogalmazásra kerül az állami iskolafelügyelet, ha megvalósul az iskolák jogi és pénzügyi esélyegyenlősége és ha biztosítva lesz a pedagógusok szabad képzése. Az iskolaszervezés alapelve az iskolafajták sokfélesége legyen.

5. ISKOLABÉKE: Az iskolaügyben is a tolerancia útját szeretnénk járni és a különböző iskolai irányzatok között egymás megértésére irányuló békét teremteni. A másként gondolkodók tiszteletbentartása nem tűri a mindig ideológiai alapon álló egységsítési kényszert. A toleranciára nevelés is csak akkor sikerülhet majd, ha a különböző iskolák között is kialakul a dialógusképesség, az elfogadott iskolabéke talaján.

Az EURÓPAI FÓRUM e tanácskozáson feladatául vállalta, hogy figyelemmel kíséri a szabad és pluralisztikus iskolarendszerben kibontakozó iskolázás alapvető emberi jogának megvalósulását a különböző európai kultúrákban. Az EURÓPAI FÓRUM vállalta, hogy ezen jog egyes országokbeli fejlődéséről vagy korlátozásáról rendszeres jelentéseket ad ki, melyekben nyilvánosságra hozza a szabad iskolázás európai helyzetét.

EUROPÄISCHES FORUM FÜR FREIHEIT IM BILDUNGSWESEN

Annener Berg 15
D-5810 Witten-Annen
Tel. (49) 2302/699442
Fax. (49) 2302/699443

AZ ISKOLÁZÁS SZABADSÁGÁNAK EURÓPAI FÓRUMÁ

Iskolafejlesztési Központ
Könyves Kálmán krt. 48-52.
H-1087 Budapest
Tel. (36) 1/1333-361

MEGALAKULT A TANSZABADSÁG TÁRSASÁG

Ez év szeptember 13-án megalakult és október 11-én vitát rendezett az iskolázás szabadságáról a Tanszabadság Társaság Óbudán, az Alternatív Közgazdasági Gimnáziumban.

A vita mottója az Európa Parlament 1984. évi, március 14-én kelt határozatának két mondata volt: „A szülők jogának megfelelően az ő dolguk, hogy döntsenek gyermekeik iskolájának megválasztásáról, amíg azok elérik saját döntőképeségüket. Az államnak az a feladata, hogy lehetővé tegye az állami és a szabad iskolák ehhez szükséges működtetését.”

A Társaság a vitára az iskolaügy és az oktatáspolitikai különböző nézeteket képviselő személyiségeit és intézményeinek képviselőit hívta meg. A vitán képviseltette magát – többek között – a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, a Fővárosi Önkormányzat és több budapesti kerület önkormányzata is. Jelen voltak a sajtó és a televízió képviselői. Eddig mintegy 30 intézmény és társaság jelentette be csatlakozási szándékát – ebből 20 iskola, közöttük állami iskolák is – és több mint 60 magánszemély.

A Társaság egyfelől az alternatív és szabad iskolák érdekvédelmi szövetségéből nőtt ki, kitérve kereteit az állami és egyházi iskolák – az ezekben az iskolákban jelentkező alternatív és szabad pedagógiai törekvések – befogadására: másfelől az iskolázás szabadságának Európai Fórumához csatlakozó magyarországi társaságként definiálta magát.

Az iskolázás szabadságának Európai Fóruma 1990 májusában mondta ki megalakulását a magyarországi Velencén, 15 nemzet képviselőinek együttes határozata alapján. Ez év májusában a fórum Helsinkiben tartotta meg negyedik kollokviumát, melyen 15 európai államból 140 résztvevő volt jelen. Ez a kollokvium deklarációt és memorandumot fogadott el az iskolázás szabadságáról. A magyar Társaság e dokumentumokat működése alapjának tekinti és célja, hogy érvényt szerezzen az egyik alapvető emberi jognak – az iskolázás (az iskolaválasztás, iskolaalapítás, a tanítás és tanulás szabadságát magában foglaló) szabadságjogának.

A vitában a résztvevők elemezték a mai magyar oktatásügyben fellelhető tendenciákat, a nemzeti alaptanterv és a vizsgarendszer nem vagylagos, hanem együttes alkalmazásának és esetleges kötelezővé tételének problémáját. Vizsgálták azt a kérdést is, hogy egyfelől az önkormányzatok, másfelől a főhatóságok centralizálási törekvései mennyiben jelentenek jogsérelmet, és ezek ellenében hogyan őrizhető meg – pontosabban fogalmazva: hogyan volna kiépíthető 40 év monolitikus és centralizáló iskolapolitikai döntései után – az iskolázás szabadsága Magyarországon.

1990

A TANSZABADSÁG TÁRSASÁG ÁLLÁSFOGLALÁSA AZ OKTATÁSI TÖRVÉNYKEZÉSRŐL

A Tanszabadság Társaság az ország jelen és jövő megújulásáért felelősséget érző szakmai és állampol-

gári szervezet. Célja a minden személyiség optimális fejlődését biztosító tanulás szabadságának megteremtése: a tanuló, a tanár, a tanintézmény lelkiismereti szabadságra alapozott működésének elősegítése az Emberi Jogok Nemzetközi Törvénye és a Gyermkek Jogairól szóló Egyezmény szerint.

Társaságunk az Iskolázás Szabadságának Európai Fórumához csatlakozva, annak magyarországi ágaként működik.

Meggyőződésünk szerint a korszerű, az európai normáknak megfelelő oktatási törvénynek összhangban kell állnia az alábbi elvekkel:

1. Az oktatásban való részvétel alapvető emberi jog. Az oktatás költségeit tehát – az állampolgárok adóiból – az állam köteles fedezni.

2. Az államnak az iskolák felett törvényességi felügyeletet kell gyakorolnia, mégpedig kétféle irányban:

– azokban az esetekben, amikor egy iskola működése törvénybe (az Alkotmányba, a bevezetőben felhívott nemzetközi egyezményekbe, stb.) ütközik; – amikor az arra hivatott államigazgatási szerv (szakminisztérium, önkormányzat) nem gondoskodik az iskola normatív költségeinek fedezetéről.

Az iskolák törvényes működésének ellenőrzését a mindenkor illetékes szakminisztérium látja el, a normatív költségfedezet meglétének ellenőrzését azonban a végrehajtó hatalomtól független állami szerve szükséges bízni (pl. Állami Számvevőszék, köztársasági megbízott).

3. Amennyire indokolt a törvényességi felügyelet, annyira elfogadhatatlan, hogy az állam (és intézményei) az oktató-nevelő tevékenység tartalmát és módszereit meghatározó, illetve folyamatát irányító szakfelügyelet lásson el.

A szakmai kérdésekben nem korlátozható a szabad véleményalkotás, mert annak bármiféle „szabályozása” (mint irányított tudomány, irányított művészet) ellenkezik a gondolat-, lelkiismereti és szólásszabadság alapvető emberi jogával. (Emberi Jogok Nyilatkozata 18-19., Gyermeki Jogok Nyilatkozata 13-14.)

4. Szükséges viszont, hogy az oktató-nevelő tevékenység támogatására szakmai szolgáltató szervezetet létesítsen, ezeknek azonban nem lehet kiemelt jelentőségű hatósági-szakvéleményező szerepük, mivel ez megsértené a lelkiismereti szabadságjogokat. (Lásd az Emberi Jogok Nyilatkozata már hivatkozott 18-19. pontját.)

5. Az iskolázás minőségének ellenőrzése a demokratikus társadalom joga, amelyet elsősorban a szülők gyakorolnak, mindenekelőtt az iskola kiválasztásával, (Emberi Jogok Nyilatkozata 23/3.) ezen túl pedig véleményüknek, kívánásaiknak a tantestület előtti képviselésével. Az iskolák azonban – működésük tartalmát tekintve – szellemileg és gazdaságilag egyaránt autonóm intézmények.

6. Iskolát szervezni bármely személy (Emberi Jogok Nyilatkozata 13/3.) vagy csoport jogosult, (Gyermeki Jogok Nyilatkozata 29/2. – Európa Parlament határozata 1984), akire (amelyre) legalább egy tanulócsoporthnyi gyermeket oktatási-nevelési céllal a szülők rábízhatnak. Az állam akkor köteles iskolát szervezni, ha egy településen nincs a szülők igényeit kielégítő iskola, (vagy nincs ideológiailag semleges iskola, holott erre (is) van igény.)

HOZZÁSZÓLÁS AZ OKTATÁSI TÖRVÉNY 1992. JANUÁRJÁBAN KÖZZÉTETT TERVEZETÉHEZ (ÖSSZEFOGLALÓ)

I. Az állam nem vonhatja magához a gyermekek nevelése-oktatása tartalmi kérdéseiben való döntés jogát, mert ez a szülőket és az általuk megbízott pedagógusokat illeti; és köteles finanszírozni minden nevelési-oktatási intézményt, amely meghatározott „minimális követelményeknek” (lásd III.) megfelel.

II. Az államhatalom sem központi, sem helyi szervei nem adhatnak – egyedi paktum keretében – egyes iskolafenntartóknak olyan szabadságokat, amelyeket más iskolafenntartóktól megtagadnak.

III. Az állam a gyermekek védelmében csak valóban „minimális alaptantervet” írhat elő, az ehhez való igazodást pedig – amennyiben szükségesnek látszik – az iskolázás végéhez kötött vizsgával ellenőrizheti. Az ellenőrzés alapján létrehozott szankciókkal szemben bírói úton jogorvoslatnak van helye.

IV. A szülők által választott iskolázás normatív anyagi feltételeinek biztosításához az adott irányzatnak megfelelő oktató-nevelőképzés normatív anyagi feltételeinek biztosítása is hozzátartozik.

Fazekas Annamária, Horn György, Jakab Tibor, Ranschburg Ágnes, Siklaky István, Vekerdy Tamás
a Tanszabadság Társaság szóvivői

A Tanszabadság Társaság várja azok jelentkezését, akik elismerik emberi jogként a tanulás és a tanítás szabadságát, és ezért cselekedni is akarnak. Személyeket és intézményeket (iskolákat) egyaránt várunk. A jelentkezőknek ismertetőt küldünk. Címünk: Alternatív Közgazdasági Gimnázium 1035 Budapest, Raktár u. 1.

EFFE VI. KOLLOKVIUM

Az Iskolázás Szabadságának Európai Fóruma 1992. május 7-e és 11-e között megrendezte A szabad iskola és az állam című hatodik kollokviumát a szlovéniai Ljubjanában, illetve Poljceban. A kollokvium főtémája a tanárképzés volt – az alternatív és szabad tanárképzés lehetősége, mint a szülők igényei szerint alakuló sokszínű és szabad iskolázás egyik alapfeltétele. A bevezető előadások egyrészt vizsgálták a politikai és jogi alapkövetelmények rendszerét, másrészt a gyerek individuális fejlődéséből fakadó szükségleteket. A továbbiakban a plenáris előadások részletesen elemezték a már kiépült – például hollandiai – plurális tanárképzési rendszereket és a diplomák kölcsönös elismertetésének lehetőségét. Bepillantást kaphattunk az orosz és ukrán szabadegyetemi hálózat kiépítésének munkálataiba és speciális posztgraduális képzési és továbbképzési formák nyugat-európai megalósításába is.

A kollokvium fontos melléktémája volt a kisebbségek védelme. Az előadók elemezték a különböző lehetőségeket (kétnyelvű iskolák, anyanyelvű iskolák) problémáit.

A plenáris előadásokon kívül tíz munkacsoport dolgozott. (Fő témák: alternatív pedagógia az állami iskolákban; példás és problematikus oktatási törvények Európában; nemzetközi tanárképző intézet tervezése; állami iskolák és/vagy szabadiskolák; az

Európai Fórum politikai akciói; az iskola-felügyelet funkciói a szabad iskolarendszerben; új alternatív iskolák – a gyermeki szabadság problémája; a szabad iskolázás finanszírozási lehetőségei; a szabad iskolák és a központi tanterv; az Európai Fórumon belüli kommunikáció szervezése.)

A kollokviumon 20 ország állampolgárai vettek részt, a résztvevők száma 134 volt; Németország és Szlovénia mellett a legnagyobb küldöttséggel Magyarország képviseltette magát.

A Fórum megindította kétnyelvű (angol és német) könyvsorozatát és a kollokviumon már kapható volt az első két kötet: Siegfried Jenkner professzor nemzetközi nyilatkozatokat és megállapodásokat összegyűjtő kötete az iskolázás jogáról és a nevelés szabadságáról valamint Eginhard Fuchs és Ingo Krampen eset-tanulmány összeállítása az iskolai öniség-gatásról.

Budapest, 1992. június 8.

EFFE VII. KOLLOKVIVM

Az Iskolázás Szabadságának Európai Fóruma 1992. november 19. és 22. között Wittenben megrendezte A szabad iskola és az állam című VII. kollokviumát, melyen húsz ország 96 állampolgára vett részt. E kollokvium fő témája az Önállóság, felelőség és szabadság a megvalósulás folyamatában volt.

Többhónapos előkészítő munka után – melyben elsősorban német egyetemeken emberi jogi és közoktatási törvénykezési kérdésekkel foglalkozó professzorai és gyakorló jogászok vettek részt – a kollokvium (munkacsoportban és plenáris üléseken) megvitatta és elfogadta az Európai Fórum oktatási törvényekre vonatkozó Ajánlásait (a szöveget, magyar fordításban, itt mellékeljük). Ezenkívül még öt munkacsoport dolgozott, melyeknek témái a következők voltak: Évi jelentés az iskolázás szabadságának európai helyzetéről; Iskolafelügyelet; Kisebbségek; A Fórum politikai tevékenysége; Freinet-pedagógia.

Az 1992-es évben a Fórum meghívást kapott – tanácskozási joggal – az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet oktatáspolitikai kérdésekkel foglalkozó üléseire, s ezeken magát képviseltette. A kollokvium plenáris ülésen is megvitatta a közoktatáspolitikai tevékenység további lehetőségeit és célkitűzéseit, továbbá kibővített szerkesztőbizottságot hozott létre, amely ez évben is megjelenteti évi jelentését az európai államok 1992-es tevékenységéről, az iskolázás szabadságát illetően.

Végül: a kollokvium a Fórum szervezési kérdéseivel és az 1993-as ismét tágabb körűnek tervezett VIII. kollokvium előkészítésével foglalkozott. E VIII. kollokvium megtartására a Fórumot a cseh oktatásügyi kormányzat és a prágai Károly Egyetem hívta meg. Helye: Prága lesz; időpontja: 1993. június 2-6. Főtémája: Az iskolázás által megteremthető béke. (Ezen belül: Milyen iniciatívák szolgálhatják a szabadság megteremtését, a személyiség kibontakoztatását és a felelősségtudat kimunkálását. A tervezett munkacsoportok: Kisebbségek; Tanárképzés európai kooperációban; Beszámolók az egyes országos oktatási helyzetéről; Iskolafelügyelet; A Fórum oktatáspolitikai tevékenysége; Két alap kategória értelmezése: szabadság és személyiség; A szabadságra

nevelés és a személyiség kibontakoztatásának első lépései a mindennapi iskolai prakszisban.)

Budapest, 1993. január 14.

AZ OKTATÁSI TÖRVÉNYEKRE VONATKOZÓ AJÁNLÁSOK

1. Az oktatáshoz fűződő jog Demokratikus jogállamot alkotni csak szabadságban és felelősségben élő emberek képesek. A kölcsönösen garantált, elengedhetetlen jogok közé tartozik a művelődéshez való jog is. Ez a jog képezi minden oktatási törvény alapját.

A művelődéshez való jog nemzetközi elismerését az emberi jogokról szóló 1948. II. 10.-ei ENSZ-deklaráció 26. cikkelye, a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló 1966. XII. 19.-ei nemzetközi ENSZ-egyezmény 13. cikkelyének 1. bekezdése és a gyermekek jogairól szóló 1989. XI. 20.-ai ENSZ-egyezmény 28. és 29. cikkelye tartalmazza.

Az egyezmény 29. cikkelyének 1. bekezdése a következőket mondja ki:

A szerződő államok egyetértének abban, hogy a gyermek művelődésének

a/ a gyermek személyiségének, adottságainak, valamint szellemi és testi képességeinek teljes kibontakoztatására;

b/ a gyermeknek az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok, valamint az Egyesült Nemzetek Chartájában foglalt alapelvek tiszteletbentartására nevelésére;

c/ szülei, kulturális identitása, anyanyelve, a kulturális értékek, a sajátjától különböző kultúrák, azon ország nemzeti értékeinek, melyben él és esetleg amelyből származik, tiszteletére nevelésére;

d/ a gyermeknek egy szabad társadalomban a megértés, a béke, a tolerancia, a nemek egyenjogúsága, a népek és az etnikai, nemzeti és vallási csoportok közötti, valamint az őslakosság iránti barátság szellemében való felelősségteljes életre történő felkészítésére;

e/ a természeti környezet tiszteletére való nevelésére kell irányulnia.

„Az emberi személyiség teljes kibontakoztatásának” lehetővé tétele az oktatási törvényalkotás feladata. Ez annak elismerését jelenti, hogy a világban újat alkotni csak egyének és ezek szabad társulásai képesek. A jövő alakítása az oktatás területén az egyén ahhoz történő hozzásegítését jelenti, hogy képes legyen önmagát valamennyi adottságával és képességével egyetemben kibontakoztatni, s képessé váljon a másokkal való együttműködésre, osztozva az emberi közösségben érvényesülő szabadságban és felelősségben.

Az államok nem képesek a művelődéshez való jogot tartalommal megtölteni. Az állami iskolakötelezettség éppily kevésbé alkalmas arra, hogy eleget tegyen az ezen emberi jogból fakadó követelményeknek. Az állam feladata kizárólag az, hogy az oktatás területén biztosítsa a szabadságot és sokszínűséget.

II. Az oktatási rendszer szabadsága és sokszínűsége Az oktatásban érvényesülő szabadság és sokszínűség számos esélyt kínál a szabad, demokratikus társadalmak léte ill. továbbfejlődése számára:

- Biztosítja a gyermek fejlődéshez és kibontakozáshoz való jogát.
- Biztosítja a szülők, gyermekek, fiatalok és tanárok, az etnikai, vallási, világnézeti és pedagógiai kisebbségek védelmét az iskolai nevelés és oktatás kérdéseiben.
- Fontos megelőző funkcióval rendelkezik a gyámok ideológiákkal és uralmi igényekkel szemben.
- Elősegíti az oktatáspolitikát és az oktatási létesítmények innovációját, másfelől pedig a divatirányzatokkal szemben is segít megőrizni azt, ami a pedagógiában megőrzésre érdemes.
- Megfelel a modern ipari és szolgáltatási társadalom fejlődési igényeinek, amennyiben elősegíti az életvitel individualizálódását és az életfelfogások sokféleségét.
- Az egységes állami iskolarendszernél nagyobb hatékonyságot tesz lehetővé, mivel az önállósággal járó felelősség és kezdeményezés az oktatásban is gazdaságosabb, mint a külső adminisztratív irányítás.

III. Alapvető követelmények

Az oktatási törvényalkotás szabadságát illetően ebből adódó követelmények: a részvétel és a kibontakozás általános jogának tiszteletben tartása, beleértve az oktatás szabadságát is, valamint ezen jogoknak az állami, önkormányzati és szabad iskolák egyenjogú finanszírozása révén megvalósuló biztosítása.

1. A részvétel és a kibontakozás általános jogának tiszteletben tartása

A művelődéshez való emberi jogból következik, hogy a társadalomnak elegendő olyan iskoláról kell gondoskodnia, amelyek az emberhez méltó létezés elengedhetetlenül szükséges ismereteket és képességeket közvetítenek, valamint gondoskodnia kell ezek szabad és mindenki számára egyenlő hozzáférhetőségéről.

A hozzáférés jogkörébe kifejezetten az alábbiak tartoznak:

- Az 1966. XII. 19.-ei ENSZ-egyezmények 13. cikkely 1. bekezdés szerint a szülők joga a szabad iskolaválasztásra és

- Az 1966. XII. 19.-ei ENSZ-egyezmény 13. cikkely 4. bekezdése szerint a független iskolák létrehozásának joga.

Az oktatási törvények eddig hagyományosan az államra ruházták a hozzáférés jogának garantálását; az önkormányzati (közösségi) és független (szabad) iskolák az állami oktatási program megvalósítása vagy kiegészítése terén tevékenykedtek. Az Európai Fórum álláspontja szerint azonban a hozzáférési jogok nem feltételezik az állami iskola elsődlegességét; Európa szabad polgáraiként az oktatáshoz való jognak nem csupán kedvezményezettjei, de címzettjei is vagyunk. A hozzáférési jogok biztosításának kizárólagosan az államra történő ruházása ellentmond a modern polgári társadalom (civil society) elveinek.

Az Európai Fórum ezért a következőket ajánlja:

Az oktatási törvényeknek garantálniuk kell az oktatás szabadságát, valamint a (nyilvános) állami, önkormányzati és független iskolák egyenrangúságát.

A jövőt illetően egyre inkább a szubszidiaritás elvének más területeken már bevált megvalósítására

célszerű törekedni az oktatásban is: az államot csak ott kell a garanciavállalás kötelezettjévé tenni, ahol önkormányzati vagy független kezelésű iskolák kellő számban nem állnak rendelkezésre.

A művelődéshez fűződő emberi jogból következik a gyermek saját egyéni adottságainak és érdeklődésének szabad kibontakoztatására irányuló joga, s ezzel együtt a megfelelőképpen differenciált oktatási rendszer (iskolák sokfélesége) iránti igény.

Az Európa-Parlamentnek a nevelés szabadságára vonatkozó 1984. III. 14.-ei döntése 6. és 7. pontjában foglaltak szerint biztosítani kell a nevelés és oktatás szabadságát, mely szabadság magában foglalja a lelkiismereti szabadság minden iskolában történő tiszteletben tartását is. Az Európai Fórum álláspontja szerint ez azt jelenti, hogy egy sokszínű oktatási rendszerben, amely kellő szabad teret enged az egyéni adottságoknak és érdeklődésnek, minden állami, önkormányzati és független iskola esetében a kibontakozáshoz fűződő jogok közé tartoznak az alábbiak:

- az oktatás céljainak, tartalmának és módszereinek szabad megválasztása, beleértve a szabad tanárválasztás jogát is;

- annak joga, hogy a szülők és a mindkét nemhez tartozó tanulók együttműködése révén megvalósuló öngazgatási rendszerben történjen az adott iskolának megfelelő saját szervezeti formák szabad kialakítása;

- a mindkét nemhez tartozó tanárok pedagógiai szabadsága saját oktatási munkájuk kialakításában: ha ugyanis a cél mással össze nem téveszthető egyéniségek kibontakoztatása, úgy ez csak a tanári egyéniséggel való kölcsönhatás eredményeképpen, nem pedig kizárólag tantervek és irányelvek alkalmazása révén valósulhat meg.

Ezek a szabadságok azonban nem érvényesülhetnek korlátlanul. A mindkét nemhez tartozó tanulókat meg kell óvni a nem kielégítő és/vagy doktriner oktatástól. Ezt a problémát eddig minimum-szterekek alkalmazásával és/vagy általános érvényű tantervek előírásával oldották meg az oktatási törvények. A gyakorlatban ezek a megoldások gyakran aránytalanul korlátozzák a kibontakozáshoz fűződő jogokat és az iskolák sokféleségének ebből eredeztethető elvét.

Az Európai Fórum ezért a következőket javasolja:

Az oktatás céljait, tartalmát és módszereit az oktatási törvényekben kizárólag az emberi jogok és alapvető szabadságjogok (alkotmány) betartásához célszerű kapcsolni. Ebből adódóan az iskolafelügyeletet a visszaélési tényállásokra kellene korlátozni, előírva egyben az iskolákat fenntartók számára a képzés céljaira, tartalmára és módszereire vonatkozó nyilvánossággrahozatali kötelezettséget.

Ugyanez vonatkozik a tanárválasztásra is: követelményeik nyilvánossággrahozatala mellett és az iskolafelügyelet visszaélés-ellenőrző funkciójával összekapcsolva biztosítani kell az iskolák számára a nekik megfelelőnek látszó tanárok szabad megválasztásának jogát.

Az oktatási rendszer szabadsága és sokszínűsége megköveteli a tanárképzés megfelelő sokszínűségét is, különös tekintettel a speciális pedagógiai karakterű iskolákra.

Az Európai Fórum ezért a következőket ajánlja:
Az oktatási törvényben biztosítani kell a különféle pedagógiai irányzatokat követő tanárképző intézmények működtetésének jogát, beleértve a tanári jogositvány megadásának jogát is.

Az iskolafelügyeleti funkciókat ma általában állami hatóságok gyakorolják. Minthogy az állam többnyire egyben az iskolák legnagyobb működtetője is, érdekonfliktusok keletkeznek. Az államtól független iskolafelügyeletre van tehát szükség egy olyan iskolarendszerben, amely az iskolák független, önkormányzati és állami működtetői számára egyenlő elbánást és esélyegyenlőséget kíván biztosítani.

Az Európai Fórum ezért a következőket javasolja:
Az oktatási törvényeknek biztosítaniuk kell a (nem szükségképpen állami) iskolafelügyeletnek az állami iskolák igazgatásától való különválasztást.

2. A hozzáféréshez és a kibontakozáshoz fűződő általános jogok anyagi biztosítása
A hozzáférés jogának (létesítési garancia) és a kibontakoztatás jogának (sokféleség) méltányos megvalósítása nem biztosítható, ha az oktatási törvényalkotás nem garantál pénzügyi esélyegyenlőséget a független iskolák, különösen pedig a speciális pedagógiai irányzatokat követő iskolák számára is.

Az Európa Parlament 1984. III. 14. döntésének 9. pontjában ezzel kapcsolatban a következők állnak: „A nevelés szabadságához fűződő jog lényegéből fakadóan szükségszerűen adódik a tagállamok azon kötelezettsége, hogy e jog tényleges gyakorlását pénzügyileg is lehetővé tegyék, s hogy az iskoláknak a kötelezettségeik teljesítéséhez és feladataik ellátásához szükséges költségvetési támogatásokat a szervezők, szülők, tanulók vagy a személyzet mindenmű diszkriminációja nélkül, ugyanolyan feltételekkel nyújtsák, amilyeneket a megfelelő nyilvános oktatási intézmények is élveznek; ennek nem mond ellent az sem, hogy a független alapítású iskoláktól, mintegy felelősségük és függetlenségük kifejezésre juttatása képpen bizonyos önrész is megkövetelhető.”

Ennyiben tehát nem megengedhető a közpénzekből történő támogatások nyújtásának bizonyos tartalmi követelményekkel való összekapcsolása. Ez a minden iskolára érvényes, kibontakozáshoz fűződő jogokból következik.

Amennyiben az iskolák működtetőitől önrészt is megkövetelnek, úgy ennek mértékét úgy szükséges megszabni, hogy az ne okozhassa a tanulóknak a szülők jövedelmi viszonyai szerinti elkülönülését. Az érintett szülők által létesített iskolák esetében az önrészre is támogatást célszerű nyújtani pl. „oktatási értékjegyrendszer” formájában.

Az Európai Fórum ezért a következőket javasolja:
Az iskoláknak működtetésük jellegétől függetlenül egyenrangú finanszírozást kell biztosítani. A közpénzekből nyújtandó támogatásokat az állami iskolarendszer teljes költségeinek – a bér -, dologi, beruházási és igazgatási költségeket is beleértve – számbavétele után ezekhez mérten kell megállapítani, s kikötésektől mentesen, általános érvénnyel kell biztosítani az iskolák, illetve „oktatási értékjegy” formájában az egyes ember számára.

A támogatás legkedvezőbb módjaként az intézményi alapellátás és a szülőknek adott oktatási értékjegy kombinációja kínálkozik. A két támogatási rendszer kombinációja alkalmas arra, hogy az iskolákat megóvja egyfelől az államtól, másfelől pedig az egyéni szülői érdekektől való túlzott függéstől.

A dokumentumokat összeállította és részben írta Vekerdy Tamás, a Fórum szövegíróje

A Kós Károly Egyesülés 1993-ban is pályázatot hirdet vándoriskolai felvételre.

A pályázatra beadandó a pályázó eddigi tevékenységét bemutató dokumentáció és egy erre az alkalomra tervezett tetszőleges funkciójú építmény (max. 1500 léghöbméter), eszmei terv.

Beadási határidő 1993. szeptember 1. 12 óra, személyes ismertetés a kuratórium előtt: 1993. szeptember 4. 10 óra.

A kuratórium nevében Salamin Ferenc (AXIS Építésziroda Kft, 1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 6. Tel.: 115-8055, Fax: 201-7091

A PILISCSABAI KATOLIKUS EGYETEM

Beszélgetés Schneider Jánossal és Siklósi Józseffel

Országépítő: Hogyan született meg a gondolat, hogy Piliscsabán katolikus egyetem legyen?

Schneider János: 1988 közepétől összeült néhány értelmiségi, világi és egyházi emberek és a közelgő rendszerváltást érzékelve intenzíven nékiláttak a magyarországi katolikus egyetem előkészítésének. Az első megbeszélések eredményeképpen létrejött a Katolikus Egyetem Alapítvány, ezt 1989 őszén hivatalosan bejegyezték.

Országépítő: A kezdeményezés mögött intézmények álltak, mint a katolikus egyház, vagy magánszemélyek?

Schneider János: Az Alapítványt magánszemélyek kezdeményezték, közöttük a legmagasabb egyházi méltóság Várszegi Asztrik volt, akkor a katolikus püspöki kar titkára, köztudomású, hogy ő is pedagógus – mint egyébként az alapítók nagy része – most pannonhalmi főapát. Mindegyikük érezte, hogy a felsőoktatási kapacitás szűkössége milyen jelentős gond, egyébként soha nem volt még ilyen mértékű túljelentkezés az egyetemekre, mint most. A kulturális tárca részéről is megszülettek az első nyilatkozatok, hogy a felsőoktatás fejlesztése hosszú távon a legolcsóbb beruházás, és – ismerve a nyugat-európai felsőoktatási arányszámokat – elengedhetetlen a fejlesztés.

A katolikus egyetemről azt kell tudni, hogy néhány száz éves intézményi múltja van Magyarországon, a világon 75-80 hasonló működik, Kelet-Európában például meglehetősen híres a lublini katolikus egyetem. Világi, vagy pontosabban ökumenikus intézmény, melybe bármilyen vallású hallgató felvételt nyerhet, az oktatóknak és a hallgatóknak az általános keresztény erkölcsöknek kell megfelelniük. Az egyháznak annyi köze van az egyetemhez, hogy részt vesz az alapításban, minden katolikus egyetemnek van egy teológiai fakultása és az illetékes egyházmegye ellátja a lelkesítő szolgálatot az azt igénylők számára. Minden más intézménye a megszokott: egyetemi tanács irányítja, van rektora, vannak dékánjai. A katolikus egyetemek létesítését II. János Pál pápa is szorgalmazta egy konstitutumban, amelyet Magyarországon is terjesztettek a pápalátogatás idején.

A volt szovjet laktanyák hasznosításával kapcsolatban többféle pályázat jelent meg, a Katolikus Egyetemi Alapítvány is megtekintett néhány laktanyát, többek között a piliscsabait is. Az önkormányzattal hamar sikerült egyezsége jutni. Világosan kell látni, hogy avval, hogy az önkormányzat lemondott a laktanya hasznosítási jogáról az egyetem javára, nagyon jelentős bevételtől esett el, mert a vételár fele őket illette volna. Az Alapítvány pályázatát elfogadta a tárcaközi egyeztető bizottság

és a költségvetés is és 1990 elején az egyetem meg is kapta a laktanyát saját céljaira.

Országépítő: A tervezés az Alapítvány által összeállított program szeit indult?

Schneider János: Amikor az egyetem létesítése valósággá vált, két programot is kellett készíteni, egyiket a kultuszminisztérium számára, mert magának az egyetemnek az alapítása meglehetősen hosszadalmas eljárást igényel és csak a jóváhagyott oktatási programot adhattuk oda a tervezőknek, hogy abból induljanak ki.

Országépítő: Hogyan választották ki a tervezőt?

Schneider János: Egyrészt személyes ismeretség révén, másrészt Piliscsaba önkormányzatának már remek kapcsolata volt a MAKONA irodával. Tudtuk, hogy az itt dolgozóknak nem lesz idegen a katolikus egyetem problémájának megoldása. A kollégák valóban a dolog nagyszerűségét érezték meg, azt hiszem egyébként sincs az építész életében sok lehetőség arra, hogy egyetemet tervezzen. Ez remek egymásratalálás volt.

Országépítő: Mi volt ennek az együttműködésnek a története?

Schneider János: Ilyen előkészítési folyamat meglehetősen hosszadalmas. Most, hogy az engedélyezési szintig elértünk, már több mint másfél éve dolgozunk együtt. Először egy beépítési tanulmányterv készült és ennek során tisztázódott, hogy melyek azok az épületek ezen a 23 hektáros területen a meglévő körülbelül harmincből, amelyek még gazdaságosan felújíthatók és hosszú távon használhatók. Előbb elvi építési engedélyt szereztünk, aztán bontási engedélyt az épületek nyolcvan százalékára. Az építési engedély úgy készült, hogy az a kivitelezői pályázat alapjául szolgáljon minden részletében.

A szerződést úgy kötöttük a MAKONÁval, hogy bárki is legyen a kivitelező, a tervezés folytatásában a MAKONÁé az elsőbbség.

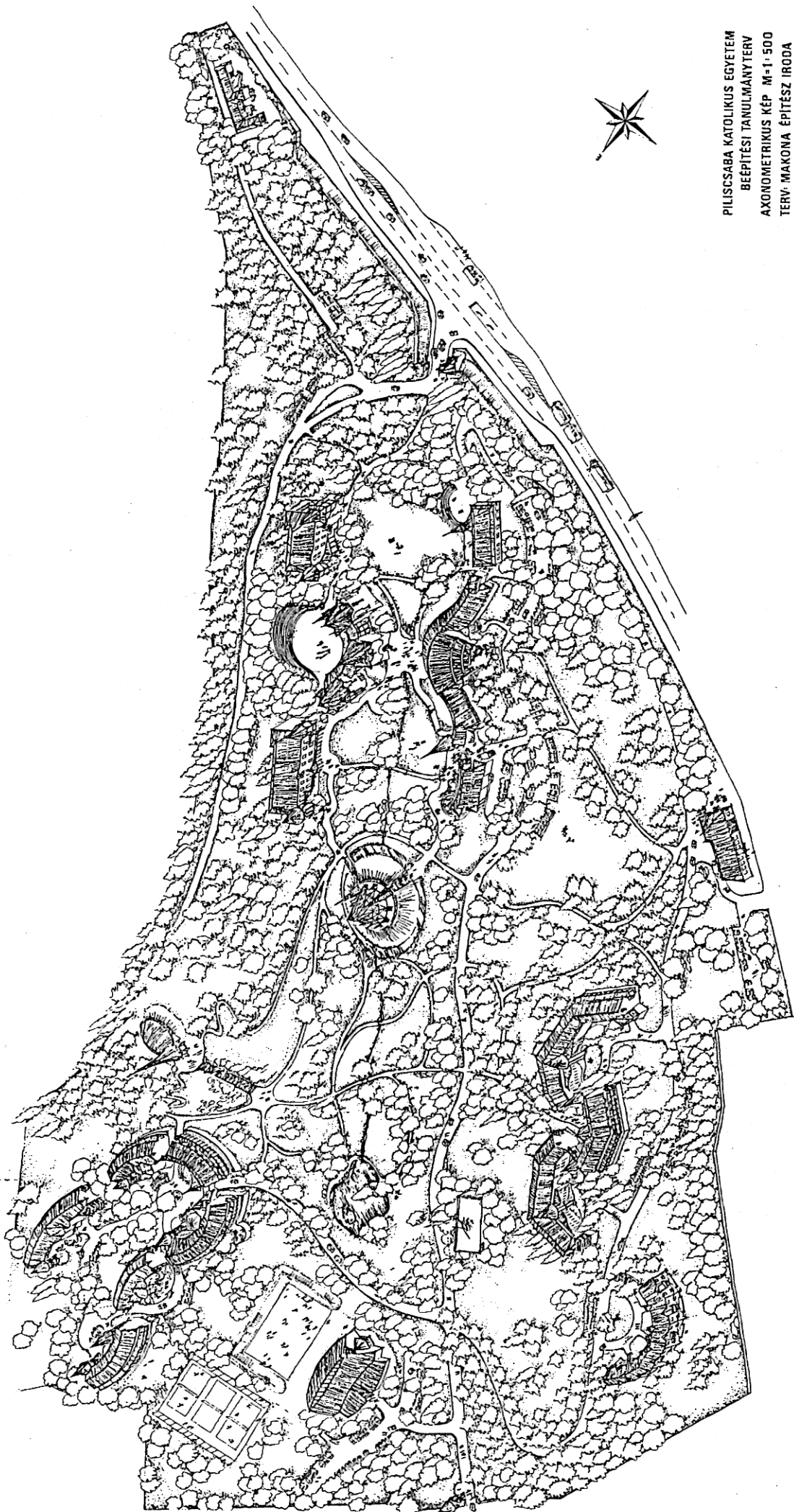
Országépítő: A kiviteli és részlettervek megrendelése már a vállalkozó feladata lesz?

Schneider János: Az az elképzelésünk, hogy a további szükséges terveket már ne az Alapítvány, hanem az építési vállalkozó finanszírozza.

Országépítő: Mikorra készül el az egyetem?

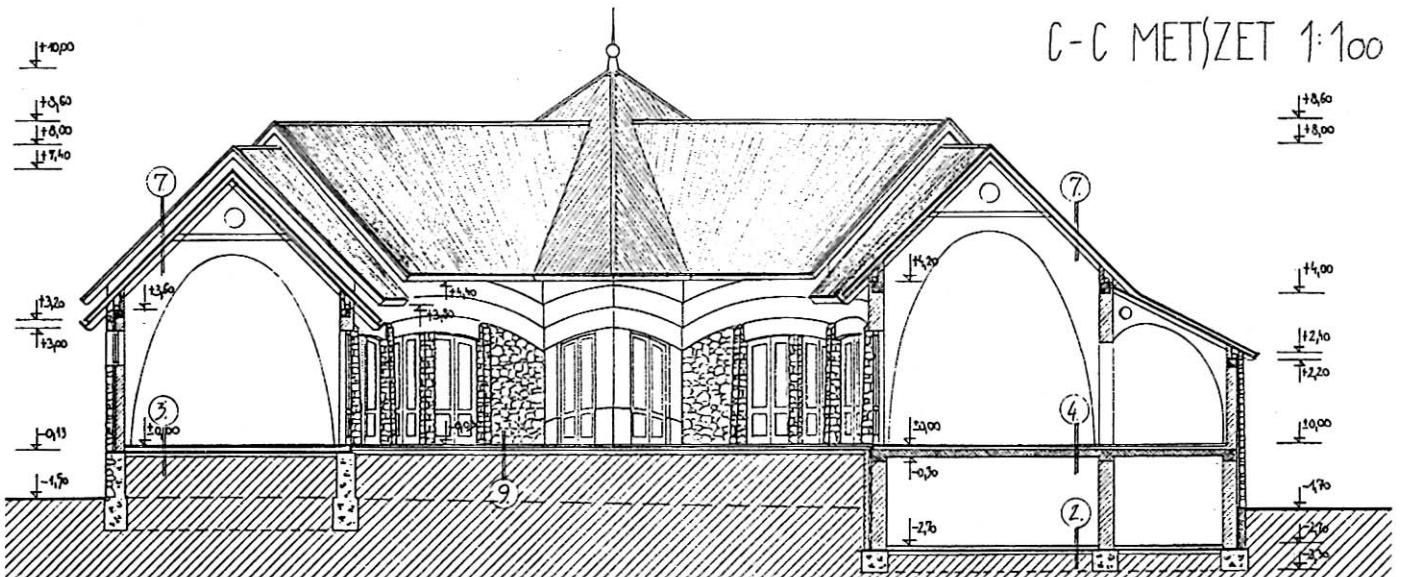
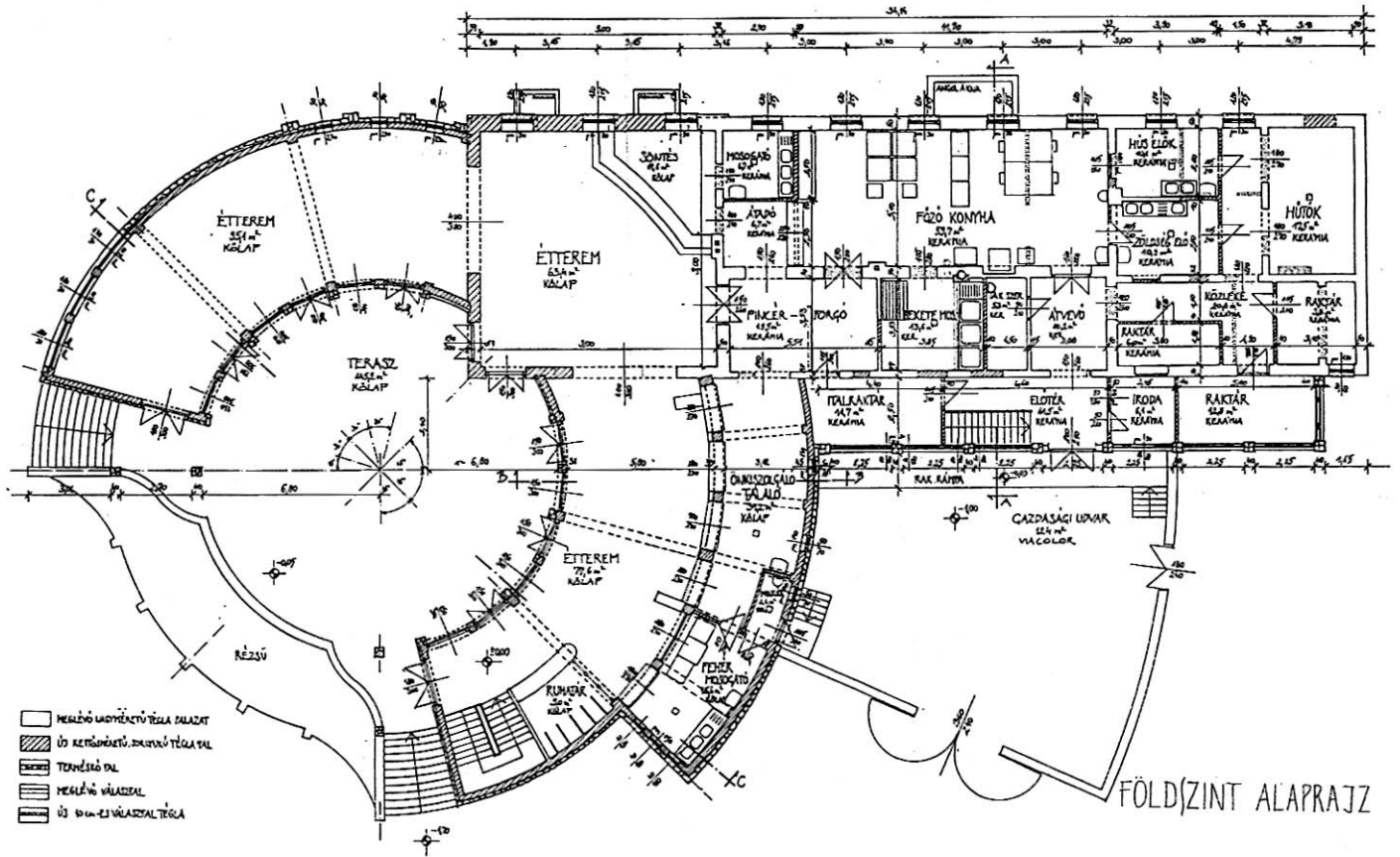
Schneider János: Legalább két részre kell bontani az építést. Az idő sürget bennünket, mert a katolikus egyetem már működik, túl vagyunk az első félén, de az apácázárdában, ahová befogadtak bennünket szíveségből, csak 1994 szeptemberig maradhatunk. Itt két évfolyam tud tanulni, de '94 őszétől kezdve minden körülmények között szükségünk van a saját, nagyobb alapterületű épületünkre. Addig öt épületet fogunk felújítani, illetve kibővíteni. Összesen öt épületet találtunk megtartandónak. Ezzel újabb másfél évig megoldjuk az elhelyezési gondjainkat, aztán tovább kell építkeznünk. Ha évi 300 milliót be tudunk fektetni az építkezésbe, 8-10 év alatt tudjuk kiépíteni a teljes együttest. A végső költségeket mai áron 3 milliárdra becsüljük, ezzel 1500 hallgató oktatását tudjuk majd biztosítani, beleértve kollégiumi férőhelyeket, könyvtárat, kápolnát, tanári lakásokat.

Országépítő: Milyen anyagi forrásokra lehet számítani?

PILISCSABA KATOLIKUS EGYETEM
BÉÉPÍTÉSI TANULMÁNYTERV
AXONOMETRIKUS KÉP M=1:500
TERV: MAKONA ÉPÍTÉSZ IRODA

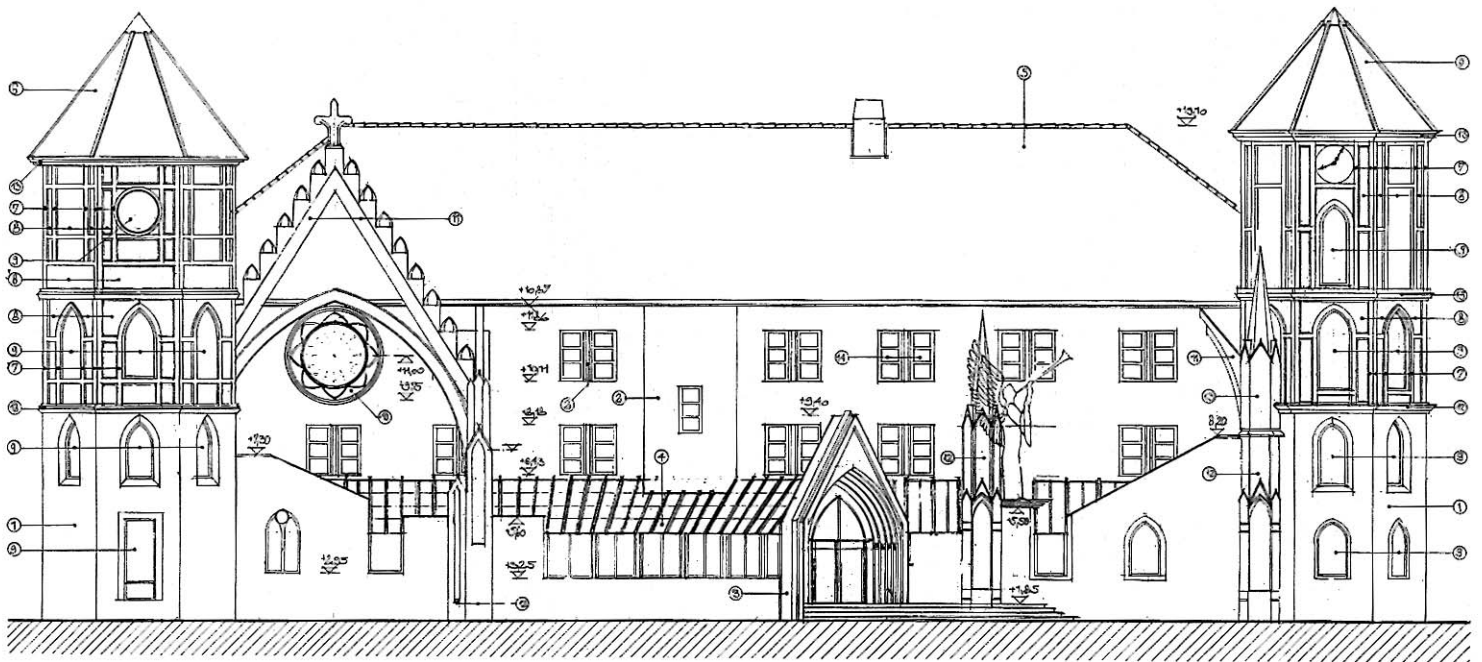
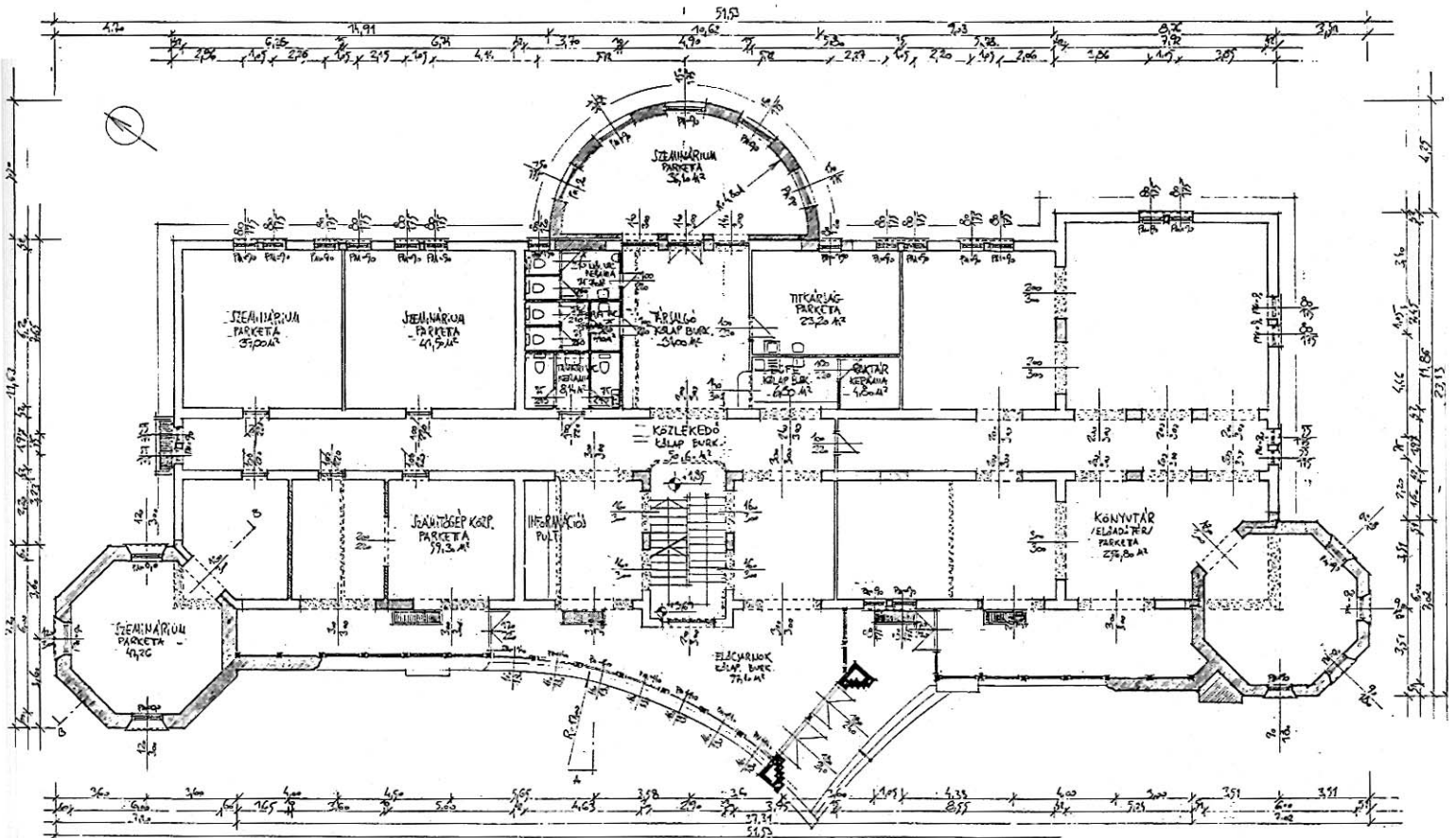
6.sz. épület (étterem és konyhaüzem) átalakításának alaprajza és metszete az éttermen, éttermi teraszon át (Zsigmond László)

Schneider János: Minthogy új és össznépi célokat szolgáló intézményről van szó, természetesen számítunk a költségvetés támogatására. Időben be

is adtuk a pályázatunkat az 1993-as évi költségvetéshez, bízott minket a miniszterelnök Pécssett, a Janus Pannonius Tudományegyetem 250 éves

9.sz. (23. old.) és a 6.sz. (25. old.) oktatási épület átalakítási alaprajza és bejárati homlokzata (Siklósi József)

évfordulóján mondott beszéde is, ott elhangzott, hogy ebben az évben a költségvetés egymilliárd forintot kíván fordítani a volt szovjet laktanyák

felsőoktatási intézményekké történő átalakítására. Sajnos, a kultuszminisztérium a pályázatunkkal nem tudott vagy nem akart mit kezdeni, mire

onnan továbbjutott a Pénzügyminisztériumhoz, már javában tárgyalták a költségvetést, mi nem kerülhattünk bele. Azóta tárgyalunk evvel a két minisztériummal és bizunk benne, hogy az állami tartalékösszegekből jut pénz a kezdésre idén. Általában a költségek felét szeretnénk állami támogatásként megkapni – hangsúlyoznom kell, hogy ez teljes mértékben beleillik abba a hosszú távú oktatáspolitikába, amit lépten-nyomon halunk hivatalos helyekről. Folyik a külföldi adománygyűjtés és azon is gondolkodunk, hogy a terület egy részén olyan kiegészítő tevékenységekhez biztosítsunk helyet, amelyeknél a vállalkozás eedménye hitelfelvételhez is fedezetet nyújthatna. Az idő sürgetése miatt az első ütemhez elsősorban állami forrásra számítunk.

Országépítő: Az egyház maga mennyire tud vagy kíván részt venni a beruházásban?

Schneider János: A katolikus egyház természetesen résztvesz a munkában. A kuratórium elnöke a püspöki kar elnöke és a püspöki kar titkára is aktív közreműködő. Az egri érsek úr főpásztori levelet fog kibocsátani, melyben felhívja a hívek figyelmét erre az új továbbtanulási lehetőségre és arra, hogy a beruházás támogatásához patrónusokat keresünk. De világosan kell látni, hogy a magyarországi egyházak anyagi helyzetét számtalan új feladat mellett az egyházi javak visszaszolgáltatása is nehezíti. Ezek javarésze szintén oktatási célokra szolgál és hasznosításuk komoly terheket ró az egyházra.

Országépítő: Hogyan jött létre a tanári kar?

Schneider János: Az alapítók között volt több egyetemi tanár is. Ők maguk közül választották ki azt, akit aztán az egri érsek, az egyetem nagy kancellárja kinevezett dékánnak. A professzorok megkeresték a maguk munkatársait, kollégáit. Érdemes megemlíteni, hogy nálunk nyugat-európai normák vannak az oktatás hatékonyságát tekintve, egy oktatóra kb. 15 hallgató jut, az ELTE-n ez az arány, úgy tudom, 2-3 hallgató oktatóként, ami iszonyú pazarlás.

Az első félévben a tanárképzés indult meg: magyar irodalom, magyar és világtörténelem, magyar és szlovák nyelv. Az egyetem két fakultásból áll, az egyik a régi, Papnevelde utcai teológia, a másik az új, bölcsészettudományi kar. A közeljövőben az utóbbi keretében létesül egy informatikai tanszék és megindul az újságíróképzés is. Kezdetben szó volt egy egészségügyi-szociális fakultás nyitásáról is, erre nagy szükség volna, de anyagi okokból lekerült a napirendről. Mindenesetre a 23 hektár még sokféle bővítésre ad lehetőséget a későbbiekben.

Országépítő: Mit jelentett tervezési szempontból, hogy laktanyából válik egyetem?

Siklósi József: Lényeges eltérések vannak Piliscsában más laktanyákhoz képest. Először is különlegesen szép természeti környezetben van és ez viszonylag ép, az oroszok is megkímélték. Mint több más szovjet laktanya, ez is korábbi magyar laktanya helyén és annak folytonos bővítésével jött létre. Itt híradósok voltak, akik se a környezetet, se az épületeket nem pusztították olyan vadállati módon, mint ahogy az a legtöbb helyen történt.

Mindenesetre hasznosítani csak azokat az épületeket tudjuk, amelyek a két háború közötti magyar laktanyához tartoztak, ezek szét vannak szórva a területen, a völgyben, aminek az alján patak is folyik.

Schneider János: Az első ütem végére a felújításokkal, bővítésekkel 8000 négyzetméter hasznos terület áll az egyetem rendelkezésére. Ennek megvalósításához kevesebb pénzre van szükség, mint amibe a Móricz Zsigmond gimnázium került. **Siklósi József:** A telepítést alapvetően a megtartandó épületek elhelyezése határozta meg. Minden későbbi új épületnek ezekhez kell majd kapcsolódniuk. A végső ütemben 18-20 000 négyzetmétert tervez beépíteni az egyetem, de a rendelkezésre álló hatalmas területen ez szinte eltűnik. A megmaradó épületeket jelentősen átalakítjuk, természetesen szeretnénk a laktanya megjelenést megszüntetni. Az általános módszerünk az, hogy a szükségleteknek megfelelően toldalékokat építünk a középfolysós rendszerhez épületekhez, melyeknek többnyire csak a főfalait és födémait tudjuk megtartani. A bölcsészoktatás kisebb szemináriumi termeket kíván, ez a rendelkezésünkre álló épületekben jól megoldható volt.

A megjelenítésben kezdettől nagy gondot jelentett, hogy úgy éreztük, a katolikus egyetem még azon túl is kell hogy jelentsen valamit, hogy egyetem. Az emelkedettségét, szellemiségét ki szeretnénk fejezni, úgy tűnik, találtunk is megoldást. A toldalékokat mint tornyokat alakítjuk ki, ezek adják meg a hangsúlyokat a területen és feloldják a régi homlokzatok monotonitását. A tornyok pedig régi katolikus templomok tornyát idézik, olyanokét is, melyek már régen elpusztultak. A két legjobb állapotú épület 3-4 szintes, formájuk, arányaik, méretük egyáltalán nem illeszkedik a tájba. Ridegségük megszüntetéséhez ez megfelelő megoldást kínál.

Schneider János: A legnagyobb költséget, a legfőbb gondot az elavult közműhálózat jelenti, azt az egész területen ki kell cserélni a végső ütemnek megfelelő szintre. Olyan funkciók is lesznek, amit Piliscsába egész közönsége használhat majd, a gyönyörű park is alkalmas erre.

Országépítő: Az egyetem egészen új szervezete szemben áll a meglévő, önrdekből lobbizó felsőoktatási intézményekkel. Az utóbbi években sok új egyetemi kezdeményezésről lehetett hallani, kialakult-e valamifajta szövetsége az új szellemű egyetemeknek?

Schneider János: Az új felsőoktatási törvény maga is radikális változtatásokat kíván, de előkészítése is két és fél évet vett eddig igénybe és nem hiszem, hogy a parlament rövid időn belül elfogadná. A törvény korszerű, európai normatívák szerint kell hogy rendezze a hallgatók, oktatók és az állam kapcsolatrendszerét. Ha ezt a törvényt majd elfogadják, akkor a meglévő struktúra biztos, hogy nem maradhat fenn sem az állam túlzott szerepvállalását illetően, sem az egyetemi autonómia vonatkozásában. A mi szervezeti formánk már eleve az ideálisnak tartott, a régi szisztémától gyökeresen különböző alapon jött létre. Ezt mi magunk megtehettük a törvény elfogadásától

Beszélgetés az építészekkel

Siklósi József: Ez valahogy nekem mostanáig nagyon nagy kérdés maradt, hogy mitől lesz egy egyetem egyetem.

Zsigmond László: Amit János (Schneider) mond, hogy mindig a következő lépést meg kell tenni előre, az gyakorlatilag előre is viszi a dolgokat és biztos, hogy működni is fog, de ebből valami hiányzik.

Siklósi József: Ugyan nem foglalkoztam komolyan az egyetemek történetével, de az a kép él bennem, hogy egy nagyon kicsi magból indul és lassan nő egyre nagyobbra. Vannak bizonyos egyetemek, amiket eleve nagyként alakítanak, de nekünk ez a gondunk, hogy megvan a végleges program: 18 000 négyzetméter egyetem, ami egy kompakt egész. Azt sejtettük, hogy egy egyetem nem olyan, hogy megtervezem és akkor ötven év múlva is úgy fog működni. De a baj az, hogy gyakran két hét múlva se volt igaz, ami le volt írva. Mintha nem volna egy központi gondolat, ami a részleteket is meghatározhatná.

Gerle János: Az a néhány állandó tanár nem tudja ezt megfogalmazni?

Zsigmond László: Lehet, hogy tudják, de valahogy sosem volt módunk az oktatásról beszélni, nem ér el hozzánk az elképzelésük. Ahogy Piliscsabára költöznek, meg kell hogy változzon a jelenlegi struktúra, ott már nem lehet óraadó tanárookra építeni. De hogy pontosan hogy zajlik majd az élet, ezen senkinek sem jár az esze. Schneidernek az a gondja, hogy biztosítsa a megfelelő körülményeket és azt mondja, majd a többi maguknak elrendezik akkor.

Siklósi József: Itt van például a nagy terem kérdése. Volt nem tudom hány tervfázis, mindig részletesen megbeszéltük, mi legyen benne, többször rákérdeztünk, nem kell-e egy terem, ahol egyszerre legalább 250 ember le tud ülni. Nem, elég lesz a szemináriumi terem. Aztán az utolsó határidő előtt egy hónappal egyszerre eszébe jutott valakinek, mintegy véletlenül, hogy bizony szükség van a nagy teremre is az első útemben. Mi mindig igyekeztünk elérni, hogy részletes véleményt adjanak oktatási szempontból arról, amit lerajzoltunk, de ezt nem kaptuk meg.

Zsigmond László: Vártuk a részletekbe menő kéréseket, hogy hová tegyünk ajtót, elhúzzható falat, mit hogyan akarnak használni. Nyilván foglalkoztak az oktatás tartalmi kérdéseivel, de hogy az milyen térbeli feltételeket igényel, avval nem. Így nagyon nehéz dolgozni, ha nincs ellenállás.

A struktúra olyan, hogy itt van János, ő reggeltől estig mást se csinál most, mint pénz után fut. Ő indította be az egyetemet kezdeményező néhány barátjával a Ménesi úton a jelenlegi oktatást, ő szerzett be mindent, amire szükség volt. Akkor, mondjuk, nem csoda, hogy másra nem jutott az erejükből.

A másik bázis az egyház, a dékán, a professorok, akiknek a véleményével mi nem szembesülünk. A harmadik, akivel rendszeresen tartjuk a kapcsolatot, a beruházó, Csiki Gábor, aki mérnök, akinek viszont az a dolga elsősorban, mondjuk, hogy

milyen lesz a nyomás a gázvezetékben. Tulajdonképpen minden ránk van bízva.

Általában, ha jön hozzánk egy megrendelő, akkor úgy gondolja, hogy olyat csinálunk, amit ő szeretne magának. Vagyis erről van egy elég pontos képe, hogy mit szeretne. Ebben az esetben nagyon kevés volt az inspiráló kezdeményezés a megrendelő részéről, és menet közben sem volt elég visszajelzés. A rajzainkkal való túlzott elégedettség minket tett bizonytalanná.

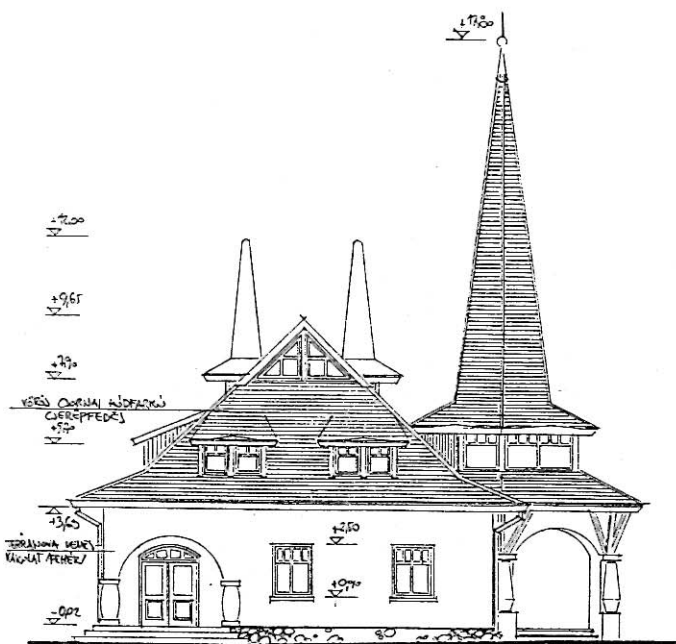
Gerle János: Mi volt az, amit központi gondolatként ti magatok találtatok ki?

Zsigmond László: Úgy kezdtem gondolkodni, hogy itt van ez a völgy a Pilisben, legyen olyan ez a telep, mintha egy szűz terület volna, ami lassan népesül be. Először megérkezik egy kis csoport, akik ott akarnak élni-tanulni. Mondjuk építenek maguknak, mert hívők, egy kis kápolnát. Aztán folyamatosan jönnek hozzájuk emberek és külön csoportok, akik belakják ezt a völgyet, kialakul a közösségi élete. Ezt az aspektust próbáltuk végigvinni és ebből a fiktív folyamatból következtetni arra, hogy például hol van a kápolna helye, mert egyébként hogy döntöm el, hová tegyem?

Gerle János: A Pilisben – annak sajátos múltjával, a rendszerváltás küszöbén létrejön egy teljesen új intézmény – akkor ennek a katolicizmusra vonatkozóan is valami új impulzussal kellene bírnia. Nem jelenhet meg stílusként mondjuk a Mária Terézia féle barokk, hanem valami, aminek megvan a hagyománytartalma is (Pilis), de ami elsősorban a jövőből építkezik. Mint tanárképző, amúgy is eleve a jövőre vonatkozik itt minden. Ebből a professzorok aligha tudnak valamit formailag megfogalmazni, viszont éppen a terv inspirálhatná őket.

Siklósi József: Számomra az egyetem mindig egy városias struktúrát jelent, itt pedig egy hatalmas

A 7.sz. (26. old.) adminisztrációs épület (Zsigmond László) és a 2.sz. oktatási épület (Bata Tibor) homlokzata

zöld park közepén van elszórva néhány ronda épület és ezek felújításával kell megadnunk az egyetem szövetét. Így megpróbáltuk a megmaradó épületekre koncentrálni az oktatást, hogy legalább ezeken a pontokon jöjjön létre valami sűrűsödés. A kollégium lehet teljesen a természetbe ágyazva.

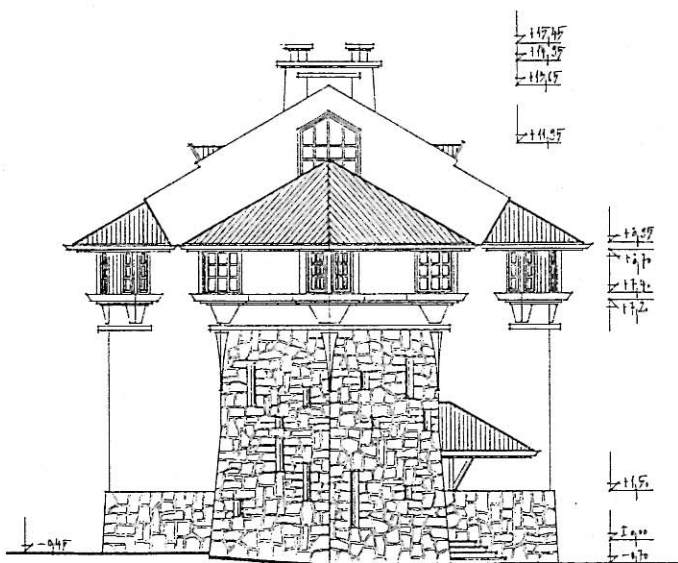
Zsigmond László: A meglévő épületek – az első ütem – mintegy a felét adják a végleges területnek, ebből is elsősorban a két nagy épület, tehát amikor eldönt, hogy ezeket meg kell tartanunk, ezzel már az egyetem térbeli rendszere is nagyjából kirajzolódott. Még azzal is számolnunk kell, hogy valamilyen oknál fogva nem kerül sor további ütemekre.

A tornyok ötlete csak egy markót jelent ebben a helyzetben. Adottak az oktatási épületek. A völgy mélyére kerülhetnek, a középpontba a nagy közös terek, könyvtár, előadóterem. A völgy földrajza is sok mindent meghatároz, hogy hol legyenek lakások, uszoda stb. Az átalakításnál használt formák csak az utolsó lépés ebben az egész folyamatban, mert nyilván fontos az is, hogy ne a kaszárnya-architektúra domináljon.

Először új terepalakulatok létesítésével akartuk oldani a feszültséget, amit a természetbe nem illő, óriási laktanyaépületek idéznek elő. Ezek a helyi anyagokból, kőből, földből épülő sáncok, dombok megoldották volna azt a gondot is, hogy elkerüljük a klasszikus stílusformák használatát a telepítésben, mert nem akartuk a városiai jelleget valamilyen tengelyre felfűzve, szigorú struktúrával megadni. Számunkra sokkal fontosabb szempont volt, hogy a középkori, első egyetemek szellemiségét tartsuk szem előtt.

A táj, a völgy megadja az ehhez szükséges zártságot. A völgy formájából következik az is, hogy egymástól elkülönül az oktatás és a szállásjellegű épületek területe, a középpontban a könyvtárral, az egyetem „lelkével”.

A tornyok egyúttal feloldják a kaszárnyaépületek uniformizáltságát is, „nevet” és személyiséget adnak az egyes épületeknek. A bővítésekre meg mindenképpen szükség volt – az új épületeknél

nyilván már más formai megoldásokra lesz szükség.

Siklósi József: Azt is meg kellett oldanunk, hogy az első ütem munkái minél inkább determinálják a további lépéseket, mert arra sem lehet biztosítékunk, hogy mi folytatjuk tovább a tervezést és szeretnénk így is a saját koncepciónk felé irányítani a későbbi lépéseket. Persze ez majdnem lehetetlen. Zsigmond László: Először az Alapítvány készített egy tervvázlatot valakivel, aki az egész egyetemet egyetlen téglalap formájú tömbben helyezte el a völgy mélyén. Akiktól pénzt kértek ezzel a tervvel – elsősorban Amerikában, – mikor meglátták ezt a vázlatot, azt mondták, ezt nem gondolhatják komolyan, nemcsak minden épületet lebontani, töménytelen fát kivágni, de így telepíteni egy gyönyörű erdőben lehetetlen. Ezután fordultak Imréhez.

Siklósi József: Persze most előkerültek a panaszok, de azt hozzá kell tenni, hogy minden más laktanyahasznosítási tervvel összehasonlítva, amit ismerünk, itt remek szervezéssel folyik a munka és egyedül ez áll közel a megvalósuláshoz a többi egyetemi jellegű kezdeményezés közül.

Zsigmond László: Számomra azért mindig érthetetlen marad, hogy hogyan is jön létre egy 1500 fős egyetem abból, hogy néhány jóbarát Piliscsában ezt elhatározza. Mert közben nyilvánvaló, hogy erre nagyon nagy igény van, az egyházi iskolák tanárait ki kell képezni valahol. De hogy lehetséges az, hogy a negyven évi orosz megszállás után, ha a magyar állam és a katolikus egyház együtt létrehoz egy egyetemet – ilyen nem szoktak mindennap alapítani – akkor ennek nincsenek meg a feladathoz mérhető körülményei. Hogyan kerül végül éppen Piliscsára, egy elhagyott laktanyába?

Gerle János: Vajon az isteni gondviselés – ha az itt megjelent – akkor abban van-e jelen, hogy Schneider János és barátai, ahogy elmondták, azért foglalkoznak szabad délutánjaikon, otthon a község központjának rendbetétele és más közösségi ügyek megbeszélése mellett egy katolikus egyetem megteremtésének gondolatával, mert így van igazán esély ebben a különleges pillanatban arra, hogy az megszülessék, inkább mintha a gondviselés ezt az illetékesekre hagyná? Mert a feladat súlya miatt indulhatott volna ez a terv egy megbeszéléssel a hercegprímás és a kultuszminiszter között és kerülhetett volna az egyetem Esztergomba, ahol van ugyanúgy funkciót kereső laktanya. Ehelyett a minisztérium a gondosan előkészített anyagot elfelejtette időben beletenni a költségvetésbe.

Siklósi József: Az a látszat, hogy csak a közvetlenül érdekelteknek igazán fontos ez az egész. A Vatikán küldötte nyitotta meg az első évet, de az ő jelenléte csak arra volt elég, hogy tisztázódjon, hogy a teológia és az új bölcsészkar alkotnak egy új egyetemet – másképp nem is lehetett volna szó egyetemi rangról – és ne a kerüljön be az új bölcsészkar is az ELTE-re, de igazán nem tette a helyére még ez sem a kezdeményezést.

Zsigmond László: A munka közben mégis folyik, ahogy kell és az egyetem máris komolyan működik.

TÁJRENDEZÉS ÉS KÜLTERÜLET-SZABÁLYOZÁS

Beszélgetés Laposa Józseffel és Lázár Tiborral

Ilyés Zsuzsa: Biztos vagyok benne, hogy Magyarországon nagyon kevesen tudnak a tájrendező szakma létezéséről, és azt is tapasztaltam, hogy az építéstervezéssel, sőt a területi tervezéssel foglalkozó szakemberek számára sem teljesen nyilvánvaló tény ez. Az is igaz, hogy a tájrendezők tervezési szemlélete sem egységes és a tervezés metodikája sem igazodott még a megváltozott feladatokhoz. Véleményetek szerint mi a szerepe és jelentősége a tájrendezési terveknek, és hol a helye a területi tervezés rendszerében?

Laposa József: Hivatalosan eddig a tájrendezés a speciális tervfajták között jelent meg a területi tervezés hierarchiájában, és csak különleges területeken (nemzeti park, tájvédelmi körzet) volt létjogosultsága. bár a területi tervek mindig tartalmaztak tájrendezési és környezetvédelmi munkarészeket, óriási a különbség abban, hogy valami szakágként, függelékként jelenik meg, vagy az egész arra vagy abból épül fel.

A tájrendezésnek az életet figyelembe vevő ökológiai szemlélet a meghatározó pillére. A térségeket, településeket meghatározó termelési, gazdasági, társadalmi és esztétikai szempontok azonban épp oly fontosak. A tájrendezési terveket, melyek átfogóan a fenti szempontok szerint készülnek, egyben területrendezési tervfajtként el kellene ismerni, ennek meg kell teremteni a jogi és gazdasági feltételeit főhatósági szinten is.

Lázár Tibor: A tájrendezési tervek egy távlati, ideálisnak mondható tájhasználatot tükröznek, mely természetesen nem lehet kötelező érvényű. Az eddigi gyakorlatban a tájrendezési tervlapok tartalma teljes egészében felkerült a jóváhagyandó területfelhasználási és területszerkezeti tervre, mely ezáltal „komolytalanná” vált, hiszen olyan elemeket hagyott jóvá a tanács, melyek nem az ő hatáskörébe tartoztak, illetve megvalósításukban csak kezd-

ményező szerepe lehetett (pl. javasolt művelési ág változtatása, erdősítés, természetvédelmi terület kialakítása stb.). Ezek a kezdeményezések – tehát a terv megvalósítása – többnyire elmaradtak. Ennek persze több oka is volt.

Az egyik igen lényeges az, hogy a településrendezési tervekben a külterület, a táj szerepe, jelentősége ma is még igen-igen alábecsült. Bizonyíték erre az Országos Építésügyi Szabályzat is, mely a kötetnyi paragrafusból csak néhányat szentel a külterületi területfelhasználási egységekre. Ennek megfelelő komolysággal és súllyal szerepeltek a tájrendezési problémák a rendezési tervekben, és nyilvánvalóan a tanácsok is ennek megfelelően hanyagolták el a külterülettel való törődést. A másik lényeges ok az, hogy a külterületnek nem volt igazán gazdája. Amíg a belterületen egyértelműen a tanács volt a gazda, külterületen a hatósági feladatok az építési ügyeket kivéve megyei szinten voltak (földhivatal, erdőfelügyelőség, közúti igazgatóság, vízügyi igazgatóság, környezet- és természetvédelmi felügyelőség stb.).

A szocialista tulajdonviszonyok is inkább gyengítették mint erősítették a település bel- és külterületének szoros kapcsolatát, szerkezeti egységét, hiszen a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, erdőgazdaságok több település külterületén gazdálkodtak, így az igazgatási határ szinte jelképesen degradálódott.

Munkatársaimmal a VÁTI-ban már több mint 10 éve próbálkozunk azzal, hogy a rendezési tervekben a külterület, a táj értékének, jelentőségének megfelelően nagyobb hangsúlyt kapjon, amelynek lényege a teljes település (bel- és külterület) egységes szabályozása. Tehát a belterületi szabályozási terv mellett külterületi (környezet-, táj-) szabályozási tervet is készítünk. A belterületen az OÉSZ alapján egyértelműen szabályozható, hogy a különböző övezetekben mekkora telkek és milyen mértékben építhetők be. Hasonlóképpen külterületen és meghatározható tájszerkezeti egységenként kialakítható a földrészletek mérete, és beépíthetőségük mértéke figyelembe véve a tájszerkezetet és használatot, a tájesztétikai, környezetvédelmi, táj- és természetvédelmi szempontokat egyaránt. Kiemelhetők azok a természeti és táji értékek, amelyek a táj hangulatát meghatározzák, így helyi természeti értéket képviselnek.

Szerintem a tájrendezési terv az elérhető legkedvezőbb tájhasználatot célozza meg és meghatározza az ahhoz szükséges hosszútávú feladatokat. A hozzá kapcsolódó külterület-szabályozási terv pedig az önkormányzat napi, hatósági feladataihoz nyújt segítséget. Etyek általános rendezési tervét e felfogás szerint készítettük el 1991-ben.

Ilyés Zsuzsa: Gondolom ebben nem kis szerepe volt annak, hogy ezt magánvállalkozásban csináltátok, valamint, hogy már önkormányzat számára készült a beinduló külterületi tulajdon átrendeződs közepette?

Laposa József: Még a kárpótlási folyamatok beindulása előtt készült el a TEAMPANNON Kft-vel közös munkában a KÖRNYEZETTERV bt. keretein belül.

Lázár Tibor: Véleményem szerint nincs összefüggés a magánvállalkozásaink és a terv sikere között. Sokkal lényegesebb, hogy egy olyan tervezői csoport készítette a tervet, melynek minden tagja megértette a táj és a település szerves kapcsolatának fontosságát. De legalább

rendeletet kellene alkotni. A kialakítható legkisebb földrészlet területét, a beépíthető földrészlet területét, a külterületi lakásépítés feltételeit jóval szigorúbban, a termelési hagyományokból kiindulva kellene meghatározni.

Laposa József: Ez a probléma azzal is összefügg, hogy az elmúlt évtizedekben a belterületi határ nagyon éles volt, a külterület gazda nélkül maradt, a földeknek gyakorlatilag nem volt értékük. Igazgatási szempontból a földterület a megyei járási földhivatalhoz tartozott, az erdők az erdőfelügyelőségekhez és sorolhatnám tovább.

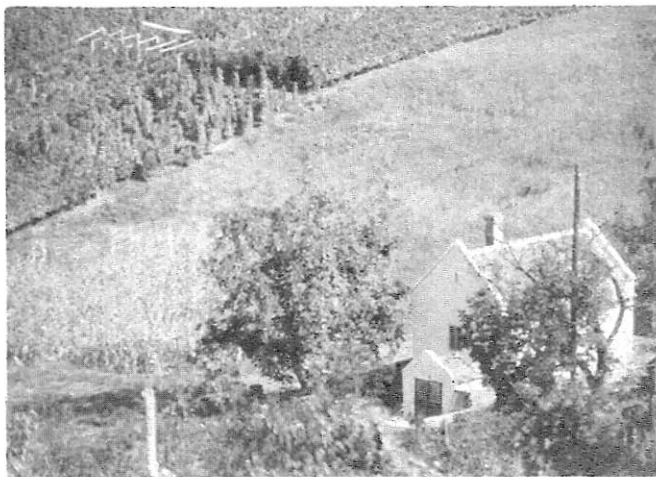
Illyés Zsuzsa: Az említett hatóságok ma is működnek?!

Laposa József: Igen. Általában működnek, de az önkormányzati törvény sokkal nagyobb jogosítványt adott a települések kezébe.

Illyés Zsuzsa: Tapasztalataitok szerint ez jó vagy rossz?

Laposa József: Ha igazi gazda kezében van a terület, természetesen jobb, ha nem szólnak bele az íróasztal mögül, de amennyiben a rablógazdálkodás új formáihoz érkezünk, jobb lenne, ha a fő irányelveknek érvényt lehetne szerezni. Sajnos tapasztalataink szerint az önkormányzatok 70%-a még nem érett arra, hogy fölismerje saját értékeit, és ebből sajátos helyzetek alakulnak ki. Például a Somlóhegy környékén az egykori Erdődi grófi és községi erdőket hektáronként 4000 forint értékű jegyért vásárolták meg. Elképzelhető, hogy micsoda értéket jelent egy hektár erdő, és mennyibe kerül egy fuvar tűzifa? Ha csak egy fát kivág a területen, már a földjének áránál van. Nem véletlen, hogy ugyanott a szántó nem kellett senkinek. S ez nem csak a Somló környékén van így.

Lázár Tibor: Az is megfigyelhető, hogy a vállalkozók sok esetben az olcsó külterületi földeken kívánják megvalósítani beruházásaikat. Igen gyakran védett tájainkon szeretnének létesíteni olyan beruházásokat, amelyek jelentős tájkárosításokkal járhatnak. Jellemző példa volt erre a Tihanyi félszigeten külföldi beurházók által megvalósítani kívánt golfpálya ügye. Ezt szívós munkával sikerült megakadályozni. A Balaton körül azonban egyre újabb szálloda, kemping, üdülőfaló stb. létesítési igény jelentkezik külterületen, ami tovább csökkentheti a „természeti” tájat, holott a kedvezőbb az volna, ha a jelenlegi üdülőterületek minőségi átépülése történne meg.

Laposa József: Óriási a különbség abban, hogy a fejlesztést irányítjuk, vagy hagyjuk, hogy az menjen magától és elfoglalja a legolcsóbb földeket ott, ahol neki tetszik. A meglévő adottságaink fejlődése igen nehézkes, mert jellegzetességeinket többnyire tönkretettük, és alapvető dolgok hiányoznak mindenütt.

A táj további sorsának kérdése mégis az, hogy a mezőgazdasági termelés a piac hatására milyen irányba fejlődik. Meggyőződésem, hogy az eddigi gyakorlat – az erőteljes kemizáció – nem folytatható tovább. Ahhoz, hogy a földet életben tudjuk tartani, hogy termőképessége hosszú távra megőrződjön, bizonyos értelemben vissza kell térni a hagyományos gazdálkodás elemeihez. A korszerű biotermelés a kevesebb, vagy semmiféle vegyszert nem tartalmazó biotermékek előállítására több előmunkát fog igényelni, csökkenni fog a területegységre eső termésmennyiség és egy ilyen mezőgazdasági termelés esetén nem lesz akkora a földbőség sem.

Jelenleg a piac nem igényli az összes mezőgazdasági termelésre alkalmas területünk termelésbe vonását.

Illyés Zsuzsa: Ahhoz, amiről most esett szó, a fejlesztés szabályozásához, úgy érzem, elengedhetetlen, hogy a tervező a táj történetét ismerje, bele tudjon helyezkedni a fejlődésébe, és hogy megfelelő szemlélete legyen. Hogyan alakult ki ez nálatok?

Laposa József: Az egyetemen a táj történetéről, sajnos, keveset tanultunk. Amikor a magyar kertészek életrajzát írtam, akkor döbbsentem rá, hogy voltak kitűnő elődeink, és a magyar táj formálása évezredek folyamata, amelynek példamutató történeti értékei vannak. Tervezési munkáink során a régi térképek, különböző időkből származó légifotók és dokumentumok alapján folyamatában próbáljuk követni a táj, a település változását.

Illyés Zsuzsa: Tudom, hogy nehéz térképek és tervalapok, meg a helyszín ismerete nélkül érzékelteni, de kérem próbáljátok meg illusztrálni hogyan történt a tervetek készítése Etyek esetében. Mik voltak a legfontosabb javaslatok és eredmények?

Laposa József: Az egyik célunk az volt, hogy a táj életét, szerkezetét meghatározó térségi, szomszédosági kapcsolatokat felélesszük, például a dűloutak rendszerének újbóli életre keltése, fejlesztése által. A több évtizedes légifotókon, régi térképeken jól látható, hogy többirányú, eleven kapcsolat volt a települések között, a mai egyetlen nyomra redukálódott helyett.

Etyek, József főhercegi uradalom volt, ahol vadgesztenyesor kísérté végig az utakat, és kisebb gyümölcsfasorok voltak. A fasorok részben megmaradtak a település határát kijelölő, orgonából kiültetett mezsgyékkel együtt. Ezek egész sajátos egyedi hangulatot és értéket adtak, és mi is ennek a történeti előzménynek megfelelően terveztük az utak fásítását. Vizsgáltuk a művelési ágazatokat és kiderült, hogy a szőlők már bizonyíthatóan több mint kétszáz éve ugyanott vannak.

Kiderült az is, hogy a templom előtti téren volt az ún. Magyarút kútházzal, forrásházzal, ahonnan az ivóvizet vitték, és egy kis kikövezett tóban mostak az asszonyok. A kutat később vízműbe foglalták és a tavat betemették. Most jön a regionális vízellátás, és a helyi vízmű feleslegessé válik. Mi javasoltuk, hogy a tó helyét kotorják ki, és a forrásházból folyék a víz újra a tóba.

Ilyen sajátos dolgok derülhetnek ki a település- és a tájtörténetből. Nem hiszem, hogy rájöttünk volna, ha csak a mai Főteret látjuk.

Lázár Tibor: A külterületen tájszerkezeti egységeket határoztunk meg a mező- és erdőgazdasági területeken. Elkülönítettük azokat a területeket, melyek művelésükben és használatukban homogénnek tekinthetők. Minden egységben meghatároztuk az optimális művelési ágat, az ide telepíthető funkciókat, az elhelyezhető épületeket és ezek szintszámát. A beépíthetőség szabályozásánál az volt a célunk, hogy elkerüljük a „bődésodást”, lehetővé tegyük akár a „kastélyépítés”-t is, és a nagyüzemi, valamint a tanyás gazdálkodás épületeinek elhelyezését. A művelési ágat csak ott szabályoztuk, ahol az feltétlenül szükséges volt. A domb éleken, orrokon megjelenő gyepek fennmaradását tájvédelmi szempontok miatt kötelező művelési ággként javasoltuk.

Illyés Zsuzsa: Ez szép, de ki gondoskodik például ezekről, a védendő gyepekről?

Lázár Tibor: A helyi védettségű területek kijelölése az önkormányzat hatáskörébe került, ez azt is jelenti, hogy nekik kell az ilyen területekről gondoskodni (1991. évi XX. törvény. A helyi önkormányzatok és szerveik a köztársasági megbízottak valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladata és hatásköre.) Etyeken felismerve ennek jelentőségét, felvettek egy nyugdíjas erdészt, akinak a faültetés és gondozás a feladata. De nem kell azt gondolni, hogy ezek olyan nagy dolgok, egy iskola simán rendben tud tartani egy gyepek területet. Minden azon múlik, hogy fontosnak tartják-e, és Etyeken sikerült a figyelmet felhívni ezekre a dolgokra.

Látszott, hogy rettentően megfogta a testületet, amikor arról beszéltünk, hogy milyen szép az a három nyárfa a sóskuti út mellett, vagy a gyúrói út mellett a mezsgye megmaradt szakasza, mert már el is felejtették, hogyan nézett ki az régen, és ekkor döbbsentek rá, hogy mi hiányzik. Az, hogy mi beszéltünk nekik saját településük és a határ történetéről, nagyon mély benyomást tett rájuk, és egyben nagy bizalmat is keltett irántunk. Van például egy gyepterület, ami Etyeken mindenholnan látszik, javasoltuk nekik, hogy ültessenek oda három vagy akár csak egy tölgyfát, mert az csudaszép lenne. Ez sem kerülne többé három-négyezer forintnál.

Illyés Zsuzsa: És valóban el is ültették?

Lázár Tibor: Abban, hogy elültetik-e, vagy sem, nekünk is nagy szerepünk van. Az etyeki munka abban is különbözik a korábbi munkáimtól, hogy ottmaradtunk a településen. Minden gondjukkal megkeresnek azóta is, ez amolyan tervkarbantartási munka is.

Illyés Zsuzsa: Kinek a feladata az önkormányzat részéről a kapcsolattartás; a főépítészé?

Lázár Tibor: Etyeken van egy építész, aki igen komolyan foglalkozik a belterület és a külterület kérdéseivel is. Ő a falugazda. Foglalkoztatása egyértelműen a rendezési terv hatása.

Illyés Zsuzsa: A falvaknak régen is voltak törvényeik, melyek az életet szabályozták – az erdőkről már az 1200-as években hoztak törvényeket – melyek szigorúan védtek az értékeket és meghatározták, hogy kell és lehet ott élni. A szabályokat a közösség egésze betartotta. Mi is tulajdonképpen mindenre kiterjedő és biztos támaszt nyújtó falutörvénykönyvet alkottunk, de azt gondoltuk, hogy szükséges lenne valakire, aki élővé is teszi.

Lázár Tibor: A fejlődési területek szerkezetének kialakításánál az foglalkoztatott bennünket, hogyan lehetne az Etyeken megjelenő hagyományos településszerkezetet továbbvinni az új beépítések során.

Talán úgy, ha nem szabályozunk túl mindent, és egy picit szabadon engedjük formálódni a belterületi fejlesztésre kijelölt földterületeket. Ha már kezd a terület besűrűsödni, akkor rendelődik hozzá a gyűjtőút, de akkor már biztos nem lesz olyan riasztóan egyenes, mint ahogy az az újonnan beépült területeken látható. Természetesen ahol szükséges volt, az út tengelyvonalát behúztuk (pl. dombtetők elkerülésénél). A telkeknél a minimálméretet szabályoztuk és nem adtunk telekosztást.

Illyés Zsuzsa: Nem tudom jól értem-e, hogy itt tulajdonképpen egy tájrendezési szemléletű szabályozás, mely megadta a terület struktúrájának alaphangját, megelőzte a beépítési tervet? Ez nem jellemző a hazai gyakorlatra.

Laposa József: Valóban eddig nem ez volt a jellemző. Ezt a munkát egy team csinálta, és az építész, Koszorú Lajos el nem múló érdeme éppen az, hogy ezt a szemléletet elfogadta és képviselte.

A legfontosabb, hogy Etyeken eljutottunk oda, hogy most a tulajdonosváltások idején felkérnek rá, hogy az egyes tájrészleteket, a dűlőutakat, a tábla kiosztásokat stb. is megtervezzük. Véleményem szerint ez adja meg egy következetes tájépítés igazi lehetőségét.

NÉPFŐISKOLÁK MAGYARORSZÁGON

Korszerű-e?

Ha egy pillantást vetünk az észak-európai országok valamelyikének népfőiskoláira, rögtön világossá válik előttünk saját kultúráközvetítő rendszerünk alapvető ellentmondása. Nálunk az állampolgár kulturális beilleszkedését három – egymástól elkülönült – intézményrendszer hivatott segíteni. Az ismeretadás az oktatási rendszer, az iskola feladata; az egyéni érdeklődés kielégítése, az önfejlesztés lehetőségeinek megteremtése a közművelődésé; a személyiség lelki és közösségi nevelésére pedig különféle mozgalmak vállalkoznak. E képlet törté-

nelmi korszakok során át lényegében változatlan, markáns különbségek csak a mindhárom területre kiterjedni igyekvő uralkodó ideológiákban észlelhetők. E szomorú sajátosság a mindenkori államhatárolom irányítási törekvésének erősségéből és a magyar civil társadalom fejlődésének nehézkességéből adódik.

Am épp az erős közegellenállás teszi fokozottan értékessé azokat a hazai törekvéseket, melyek különböző történelmi korszakokban a művelődés természetesebbé tételére irányultak. E törekvések mindenkori képviselői az emberi személységet szét darabolhatatlan egésznek tekintik, s feladatukat abban látják, hogy segítsék az egyéniségek kibontakozását s a kötődések létrejöttét. A legnemesebb polgári eszményeket megtestesítő nevelési modellekre bukkantak Észak-Európában a „magyar ugar” feudális örökségét felszámolni igyekvő különféle hivatású álmodók és jobbítók.

A tízes és huszas évekbeli próbálkozások után végre a harmincas évek második felében kapott lábra Magyarországon a Dániában akkor már csaknem százéves művelődési forma meghonosítására törekvő szellemi mozgalom. A kezdeményezők a népnevelés ügyét szívükön viselő egyházi személyiségek voltak, de rövidesen maguk mellett tudhatták az egyre időszerűbbé váló társadalmi reformoknak elkötelezett értelmiségiek és gazdálkodók figyelemre méltó csoportját.

E helyen talán nem szükséges elmerülnünk az eseménytörténet részleteiben, elég lesz, ha mind a külföldi előzményekre, mind a hazai hagyományokra csak oly mértékig utalunk, amennyire szükségesnek látszik az életképesnek bizonyult modell működésének leírásához.

Mi is hát valójában a népfőiskola?

Mind hazánkban, mind külföldön többféle oktatási, képzési és ismeretterjesztési formát illettek már és illetnek ezzel a névvel. Nincs ebben semmi lealacsonyító sem a népfőiskolára, sem a többi művelődési formára nézve, sőt elképzelhető, hogy a névhasználat minden esetben együtt jár a népfőiskolai pedagógiának valamelyik módszere, eszköze is.

Ernek csak örülni lehet. Mégsem jó, ha mértéktelelenül kiterjesztjük a fogalmat, mert így éppen a lényeg sikkad el. A népfőiskola lényege pedig a nevelők és a résztvevők együttműködésének módjában, kommunikációjuk minőségében, nyugodtan mondhatjuk: együttélésük körülményeiben és légkörében rejlik.

Az egyes országokban és korokban különböző közvetlen célok szolgálatára hoztak létre népfőiskolákat, az alapvető pedagógiai módszer mégis ugyanaz, a múlt század közepén és búcsúzó századunk utóján is. Ugyanaz Észak-Európában, mint Kelet- vagy Nyugat-Európában. Akár éretlen agrártársadalmak nemzetté válását kell segíteni demokratikus légkörű kisközösségek teremtésével, akár túlrelett ipari társadalmak elidegenedési folyamatait ellensúlyozni – ugyanezzel az eszközzel. Látjuk tehát: a népfőiskola tartós használatra alkalmas nevelési rendszer.

N. F. S. Grundtvigot tartják „a népfőiskola atyjának”, de ne tulajdonítsuk teljesen neki a „feltalálói jogot”, hisz a kiváló dán pap-költő is külföldi barangolásai során ismerkedett meg a diákok és tanárok közti szabad eszmecsere kollégiumi módszerével. A cambridge-i egyetem kollégiumában működő tanár-diák önkormányzat sem volt talán kizárólagosan helyi sajátosság. Számunkra azonban a történetből most csak az a fontos, hogy a demokratikus nevelésnek ezt a bűvőpatakját Grundtvig a felszínre hozta, medrét kibővítette – s a magyar nevelésügy is meríthetett belőle.

Hogyan működik?

Tekintve, hogy általában vidéki fiatalok műveltségét és polgárosodásbeli hátrányainak leküzdésére szervezik, a „klasszikus” népfőiskola olyan vidéki épületben rendezkedik be, amelyben néhány tucatnyi fiatal (ritkább esetben nem is fiatal és nem is falusi) ember néhány hétig vagy néhány hónapig zavartalanul együtt lakhat. régi tapasztalat ugyanis, hogy életre szóló hatások legbiztosabban hosszabb-rövidebb ideig tartó életközösségekben érik az embert. Jó, ha a tanárok is a diákok között élnek. Ebből az együttélésekből olyan családias fesztelenség következik, mely a társadalmi gátlásokat is oldja, s természetessé válik, hogy a hallgató bármely pillanatban megszólíthassa mestereit. Ez az érintkezésbeli fesztelenség feloldja a gondolkodás görceit, felszabadítja a szellemet.

Az eszményi népfőiskola nem szakképző tanfolyam. Nem ad egzisztenciális értelemben formálisan elismert ismereteket, s nem is kéri számon vizsga formájában a tanultakat. Mit ad hát akkor? A dán népfőiskolai mozgalomból eredő megfogalmazás szerint: legfőbb feladata, hogy világosságot gyűjtsen az elmékben, hogy rálátást adjon az életünkre, a társadalomra, a történelemre, a környezetünkre, melynek részei vagyunk lélegzésünkkel és anyagcserénkkel, a világegyetemre, amelynek részei vagyunk érzékeinkkel és elménkkel.

Természetesen ezt a világlépet sem tantervszerűen beiktatott elvont filozófiálás keretében alakítják, hanem a hallgatók által választott kézzel

foghatóbb témához kapcsolódva. Az igazi népfőiskoláknak ugyanis fontos sajátossága, hogy a kurzusok tantervét maguk a hallgatók alakítják ki érdeklődésüknek megfelelően. A közösség demokratikus működésmódjához tartozik az önkormányzati forma, amellyel a hallgatók a valóságos öngazdálkodás szerepeit gyakorolhatják. A népfőiskolák egyéb tekintetben is a helyi önkormányzatokkal állnak közelebbi kapcsolatban, az államtól csak annyiban függenek, amennyiben állami szakképzési vagy népoktatási feladatot vállalnak, s költségvetési támogatást nyerne.

A fentiekben vázolt eszményi modell a gyakorlatban sokféle módosulással jelent meg. Ez természetes is, hisz a népfőiskola lényegéhez tartozik, hogy mindig az adott társadalmi kihívásokra igyekszik válaszolni. Így például magyarországi hőskorában, az 1930-as és '40-es években, a szükséges földreformra és a dán típusú szövetkezésre próbálta fölkészíteni a földműves fiatalságot, az 1980-as évek végén egy merőben más vidéki társadalmat a plurális demokráciára; napjainkban pedig ismét az új állampolgári minőség és korszerű termelési kultúra terjesztésében körvonalazódnak gyakorlati feladatai.

Valójában szervezeti formái is sokfélék. Miként korábban, ma is szerveznek néhány estéből álló sorozatokat, tanfolyamokat, valamint népfőiskolai hétvégéket. Az állandó bentlakásos forma nálunk egyelőre inkább csak megközelítendő ideálként létezik.

Társadalmi tekintetben főleg az alábbi típusok honosodtak meg: honismereti, általános, kulturális, önkormányzati, közösségi, közéleti, vallási, vállalkozói, szociális népfőiskolák.

Itt és most

Mint hogy a bentlakásos – különösen pedig a több hónapos – népfőiskola nálunk még inkább álom, mint valóság, többnyire be kell érünk a néhány napos és órás együttlétekre szabdaltnan tanfolyamokkal, beszélgetéssorozatokkal. Ennek oka ez idő szerinti nem csak az épületek és a működési költségek hiányában keresendő. Napjainkban a hazai népfőiskolák fejlődésének az az útja a leginkább járható, amely részben a szakmai képzési igények kielégítésén át vezet az eszményi szinten megfogalmazott népfőiskolai nevelési célok megvalósulásához. Előtérbe kerül például a gazdaképzés. Nem idegen ez az irányzat klasszikus népfőiskolai hagyományainktól, sőt nagyon is rokona az egykori, Somogyi Imre-féle, „Kertmagyarország” – eszmének. Ez az eszme az 1940-es évek elejétől a hazai népfőiskolai mozgalom minden vonulata által elfogadott átfogó programja volt a magyar mezőgazdaság és a vidéki társadalom modernizációjának. Mindaddig kifejtette hatását, míg az államszocialista szövetkezeti koncepció nevében el nem némították. Ma ismét alapját képezheti a népfőiskolai együttgondolkodásnak.

A mai magyar népfőiskolai mozgalom az egykori tanárok és növendékek baráti társaságaiból nőtt ki, amikor a civil társadalom fejlődésének gátjai

omladozni kezdtek. Az 1988-ban megalakult Magyar Népfőiskolai Társaság elsősorban a sárospataki református népfőiskolások és a KALOT-osok kezdeményezéseire kapcsolódott szervezeti kereteivel. Ma a Társaság tagszervezetek szövetségéként igyekszik segíteni természetes és intézményszerű tagságának munkáját. A szervező és tájékoztató munkának egyre növekvő részét veszik át a területi egyesületek, szövetségek, táji központok és irodák.

A Társaság és a kisebbségi magyarság

A második világháború előtt a szomszédos országokban élő magyar kisebbség körében is kifejlődött a népfőiskolai mozgalom, de a '40-es évek végén mindenhol betiltották. A Társaság megalakulásától kezdve törekedett a hagyományokhoz hí, ugyanakkor a mai, új helyzetnek és kihívásnak megfelelő újjáélesztésére.

E cél érdekében általánossá vált, hogy a külföldi tanulmányutakon határon túli szakemberek is részt vesznek. 1988-ban kurzus indult az erdélyi menekültek kulturális beilleszkedésének elősegítésére, később a Társaság szakmai segítséget nyújtott negyven erdélyi fiatal budapesti oktatásához.

A kisebbségi magyarság kulturális szervezetének mindenyikével együttműködik a Társaság, az erdélyivel (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) és a szlovákiaival (CSEMADOK) rögzített megállapodás alapján. Egyre több határközeli helyi szervezet között alakul ki közvetlen munkakapcsolat.

A közeljövő tervei a népfőiskola-szervezők hazai képzésére, tanulmányútjaira, magyarországi vándortanárok biztosítására, valamint táji központok (Kassa, Kolozsvár és Kárpátalja) létrehozására irányulnak.

(A Népfőiskolák Magyarországon c. kiadványból. Kiadó: Magyar Népfőiskolai Társaság, 1993.)

A 28-35. oldalakon Dékány Tibor balatonfelvidéki felvételei

Vásárhelyi Judit

A NÉPFŐISKOLA, mint a helyi közösség építésé- nek eszköze

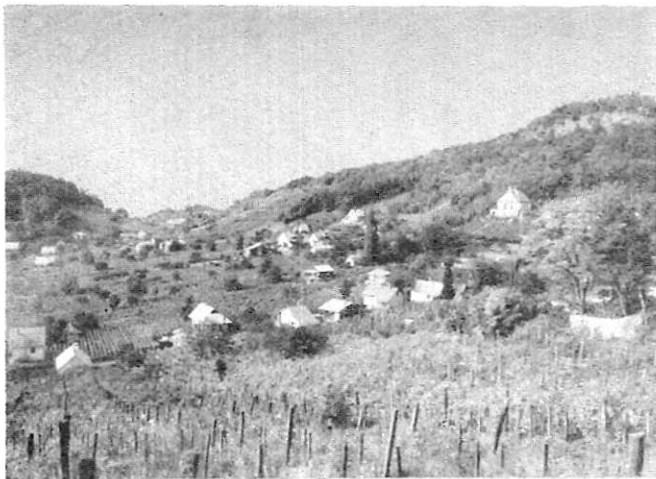

A népfőiskola történetéből

A népfőiskola történetét szemügyre véve azt láthatjuk, hogy felbukkanása, elterjedése és megújulása válságban vagy átalakulásban lévő társadalmakban látható. Az elsőt a dán költő-lelkész-reformer, Grundtvig (1783-1872) alapította 1844-ben Røddingben, ez volt az *Élet iskolája*, a dán gazdasági és társadalmi válságra adott válasz. Grundtvigra angliai utazása során ösztönzőleg hatott az angol egyetemi kollégiumok, bentlakások szellemisége és atmoszférája, a közös tanulás, közös élet összemosódó határai. Hazatérve télire összegyűjtötte a parasztfiatalokat, és néhány hónapos együttes tanulásra, közös életre fogta őket. A tanulás nem latinul, hanem dánul, akkor a romantikus nemzeti megújulás jegyében folyt, kiterjedt a korabeli legmodernebb mezőgazdasági technikák átadására is. A közösség festett és zenélt együtt, minden házimunkát közösen végeztek. Csak a tavaszi munkák kezdete előtt tértek haza, közösségük öntudatosabb, képzettebb polgáraitként.

A dán példa hamarosan elterjedt egész Skandináviában, később még kisebb európai országokban. Furcsamód sosem vált igazán angolszász jelenséggé, de például a japánok 1926-ban kezdték tanulmányozni ezt a számukra is jelentős társadalmi modernizációs eszközt.

Magyarországra viszonylag korán eljutottak a népfőiskola csirái, a legelső népfőiskola megnyílását azonban megakadályozta az I. világháború kitörése. A népi írók mozgalma, a magyar falusi valóság szociográfiai feltárására irányuló törekvések, a Parasztszövetség gondolkodása újból felszínre hozták a népfőiskola szervezésének szükségességét. A harmincas évek végén különféle keretek között – felekezeti alapon, a Parasztszövetség, a Parasztpárt vagy a Gyórfly kollégium, a KALOT és a KIE által – szerveztek bentlakásos népfőiskolákat számos helyen az országban. Számos akkori parasztfiatal, népfőiskolai „polgár” napjainkig él és dolgozik azzal a különleges minőséggel, gondolkodásmóddal, amelyet a

két világháború közti népfőiskolákról hozott magával. Ezek az elhallgattatott népfőiskolák megújulásakor már idős emberek nem hagyták kihűyni a sajátos lángot, a hatvanas-hetvenes években informális baráti találkozók során – Veszprémben, Sárospatakon, stb – tartottak egymással kapcsolatot. A mozgalomnak a nyolcvanas évek elején bekövetkezett megújulásakor is érvényesek voltak Benda Kálmánnak, a tatai közigazgatási népfőiskola vezetőjének 1942-ben elhangzott szavai: a hallgatókat nem szabad szellemi járomba fogni. A népfőiskolák autonóm szellemisége önmagában is kihívás volt a pártállami vertikális gondolkodás idején. 1984-ben már három helyen – Bogyiszlón, Balatonszabadiban és a Káli-medencében – volt helyi garanciával, a helyi közösségből és arra épülő népfőiskolai tevékenységgel. A Népművelési Intézet támogatta a kezdeményezéseket, sorozatot jelentetett meg népfőiskolaszervezők segítségével.

Később a reformszellőktől megcsapva a merev, centralizált szervezettel rendelkező Tudományos Ismeretterjesztő Társulat vállalta fel – a megyei szervezetek olykor kisajátítani is megpróbálták – a mozgalom támogatását, a változások előtt már a Soros Alapítvánnyal karöltve. Tóth János a népfőiskolák számára 1987-ben írt ajánlások között a felnőttoktatásnak ezt a sajátos formáját az „emberi erőforrások felszabadítására” tartotta alkalmasnak. Már a korábban írt ajánlások között is sokszor szerepelt, hogy ajánlatos a népfőiskolai egyesületi formát felvenni, intézményesülni, a folyamatos munka megkönnyítésére. 1988-89-ben már csaknem száz népfőiskola – vagy népfőiskolai tanfolyam – vált ismertté, pályázott támogatásra. Megalakult a Népfőiskolai Társaság, amely szakmailag és külföldi kapcsolatokkal, tapasztalatokkal, kiképzéssel segítette a leendő népfőiskola szervezőit.

A többpárt-rendszer bevezetésével néhány, végül a parlamentbe be sem jutott párt foglalkozott népfőiskolák szervezésének gondolatával, de ezek a kísérletek elhaláltak, eltűntek. Nem szabad ugyanis a népfőiskolai szellemet járomba fogni. Jelenleg bűvópatak-szerűen létezik ez az oktatási forma, többé-kevésbé kihasználatlanul.

Milyen a népfőiskola?

Természetesen nem állíthatjuk, hogy a népfőiskola másfél száz éves története során, Európán is túli elterjedése alatt megmaradt eredeti formájában. Időben és térben természetesen érték változások – gondoljunk például csak az agrárnépességnek az aktív népességen belül drámaian csökkent arányára, a szabadidő hiányára, stb. Tartalmilag is gazdagodott – korántsem szorítkozik csak a korszerű mezőgazdasági eljárások oktatására, a parasztfiúság – van még olyan? – fejlesztésére. Számos speciális csoportot is megcélzott – kisebbségeket, egyéb hátrányos helyzetűeket, bizonyos felekezethez tartozókat, intézeti nevelésből kikerülteket, fiatal házasságokat, stb. Mégis, máig is van néhány alapvonása, amely megkülönbözteti más felnőttoktatási formától ezt a „közösségnek, nem pedig a közönségnek” szóló oktatási intézményt.

A népfőiskola szervezésének mindig kell valaminő helyi garanciával rendelkeznie. Ideálisan a kezdeményezés a lakóhelyi közösség egy – általában értelmiségi – tagjától indul ki. Kívülről-felülről lehet ugyan szellemi vagy anyagi támogatást nyújtani, de alapvetően csak alulról, horizontálisan építkezhet. A közvetlen ismeretek átadásán kívül legalább olyan fontos maga a közösségépítés, közösségfejlesztés, az egymást ismerő emberek kiscsoportban folyó, kisugárzó munkája.

Az ideális népfőiskolai légkör megteremtése nagyon nehéz feladat, egyenesen művészet. Elsősorban azért, mert az oktatás nem támaszkodik az iskolában szerzett

ismeretekre, hanem „józan életműveltségéből táplálkozik”. Adnivalója és mondandója van a négy általánost végzett és a diplomás polgárnak egyaránt. Új ismereteket csupán a már meglévő tudásra, tapasztalatra történő hivatkozás, azok előhívása után adhat. A népfőiskola szervezője nem előadót, inkább olyan foglalkoztatásvezetőt kell keresen, aki interakcióba tud lépni a különböző műveltségi szintű emberekkel és őket is interakcióra tudja késztetni egymással. A népfőiskolai polgárok nem versengenek hanem együttműködnek egymással, a szervezőkkel, a foglalkoztatásvezetővel és a háttérben lévő közösséggel egyaránt. Ha bentlakásos a népfőiskola, természetes, hogy együtt főznek, mosogatnak, stb. Az idő egy részében kétkezi, kézműves avagy művészi tevékenységet is folytatnak. A népfőiskolai polgárokat nem az előadóval szemben ülő néma hallgatóságként, hanem vele egy körben ülők csoportjaként kell elképzelni, akik az alkalomról testi, lelki és szellemi értékekkel gyarapodva távoznak. Az oktatás alapvetően orális jellegű, tehát beszédre, beszélgetésre, a mondottakra épül, nem pedig írott anyagra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy számúzná a könyvnyomtatás eredményeit, csupán az oktatási forma működésének döntő jellegét jelzi. A népfőiskolának az egész személyiséget megérintő eleményt kell adnia.

Népfőiskolák lehetőségei a politikai és gazdasági átmenet, a jogrend változása idején Magyarországon

Olyan időszakban, amikor a világszerte jelentkező értékválság közepette egy ország szinte valamennyi struktúrája, mechanizmusa megváltozik, s a válságmenedzser nem találja azt a szilárd pontot, amihez viszonyítva munkáját végezhetné, amikor nemcsak – gyorsan tanulható – új ismereteket, know-how-kat, hanem lassan gyarapodó politikai és viselkedéskultúrát kell elsajátítanunk, a népfőiskola mint közösségi fórum segíthet az információ áramoltatásában és elmagyarázásában, sajátos érdekek megfogalmazásában, differenciálódásában, az érdekcsoportok közötti párbeszéd kialakításában, köztük folyó egyeztetés gyakorlásában, lehet a konfliktuskezelés terepe, segíthet a közösségi és egyéni önismeret megszerzésében, a politikai kultúra és aktivitás gyarapításában, az érdekvédelem, szociális önvédelem kialakulásában, együtt az integrált falu- avagy közösségfejlesztésben.

Környezetvédelmi népfőiskola a Dörögdi medencében

A Dörögdi medence ökológiailag egységes bakonyalji táj, zárt vízyűjtő rendszer. A körülötte élő 5 falu összesen 2100 lelket számlál, gazdasági potenciáljuk rokon vonásokat mutat. Az 1991/92-es tanévben a Független Ökológiai Központ kezdeményezésére, az öt falu értelmiségének és fiatalságának bevonásával közös népfőiskolát szervezett. A tíz alkalommal kétszer körbejárták a medencét, a témák állandó fórumot jelentettek a földreform idején vajudó szándékok napvilágra hozatalához, a termelőszövetkezeti átmeneti törvény értelmezéséhez, jövőkép kialakításához. A korábbi településfejlesztés mesterségesen kialakított koncepciójának kudarcra után e kisközösségek, kistelepülések önállóan keresik létfeltételeiket, azonosságukat, megélhetésüket. A kárpótlás és reprivatizálás nehézségei közt – tőke- és eszközhiány, munkanélküliség – szinte önként adódó lehetőség a biogazdálkodásra való fokozatos áttérés, a Balaton második vonalában a „szelid” turizmus feltételeinek kialakítása.

Ehhez azonban kissé messzebből kellett hozzáfogni az elvándorlástól, előregedéstől, a korábbi szerep elvesztésétől leromlott közösségekben. 1992. január 25-én

kezdődött a népfőiskola a Dörögdi medencében, Talján-dörögdon dr. Tardy János helyettes államtitkár, az Országos Természetvédelmi Hivatal vezetőjének megnyitójával. A környezet és a közösség kapcsolatának új lehetőségeiről beszélt, az elfaradt, értelmiségét elveszített helyi közösségekről, amelyeknek nagy szükségük van arra, hogy az odaforduló, odaköltöző szakemberekkel együttműködjenek közösségeik megújulásán. A továbbiakban minden alkalom másik faluban volt, a népfőiskolai polgárok is utaztak – no csak néhány kilométert, mivel e falvak közel vannak egymáshoz – minden szombat délután. A Pagony Táj- és Kertépítő Iroda munkatársai ismertették egy korábbi felmérésüket és javaslatukat, organikus fejlesztési elképzeléseiket. Ekkor hangzott el először, hogy a teljes megközelítés a Dörögdi medencében is alkalmazható volna, ha a helyi közösségek is elfogadnák és sikerülne a munkához erőforrásokat szerezni. A következő előadások az életmód és egészség összefüggéseit, a születő földtörvénnyel, a szövetkezeti átmenetről szóló rendelkezésekkel, ezek hasznosításával, a biokertészet lehetőségeivel, a régi-új ridegtartáson, szigorú, zárt technológián alapuló állattartással, a vízszennyezés megelőzésének egy sajátos megoldásával, a humuszvecével foglalkoztak, az erdők megőrzésének és újratelepítésének gazdasági és ökológiai szemszögéről szölkáltak. A tizedik, záró alkalom Kapolcson volt. Az egésznapos rendezvény kenyérsütéssel kezdődött, amelyet a polgároknak és a környékről valamint Budapestről érkezett magyar és amerikai vendégeknek Mártha István pajtájában sütöttek meg és kínáltak körbe, frissen készült sajttal, zöldséggel, gyümölcscsel, meg a szomszéd falvak jó boraival. Dél előtt a Faluházán Fenyő Ervin színész-tanárnak Széchenyi Istvánról szóló különleges produkciója hangzott el, a „legnagyobb magyar” és a saját Széchenyiről való gondolatai ötvözeteképpen. Az ebéd székelygulyás volt korpáspogácsával, de mielőtt az idős parasztemberek csalódtak volna, még a legelső kanál emelintése előtt Harmathy Ildikó, a fogás „megkomponálója” bejelentette, hogy hús helyett sójával főztek. Így is mindenki háromszor kért a kondérból. Délután faültetés volt, mindenki tett egy-egy ásonyomot a törökmogyoró csemete körül. Végül a szokásos köszönetek és felköszöntések után videofilmen meglekinthető volt, hogyan állította helyre a Pápay család az Egerevize völgyében a tulajdonukban lévő vizimalmot. (Éppen, amikor a kereket is beemelték, tűnt el a víz a patakából a bauxitbányászat miatt.)

Közvetlenül a főiskola tíz hetében, illetve utána számos olyan kezdeményezés jelent meg e falvak életében, amely vagy már régen folyó tevékenységekből kiágazó újabb ötleteket, avagy lappangó ötletek és erők felszínre jutását

jelentették. Az egyik legfontosabb gondolat ezek közül, hogy az organikus fejlesztési szemlélet be kell kerüljön a Kapolcsi Művészeti Napok tervezésébe. Megindult a Völgyfutár, két falu helyi értesítője. Megalakult a Kapolcsi Vendégházak Köre. Néhány pályázat is megiródtott és a térség táji-természeti komplex problémáinak szakmai kibontására, a megoldások koordinálására az önkormányzattal és az érdekcsoportokkal egyetértésben a Pagony iroda munkatervet készített.

Herczeg Ágnes

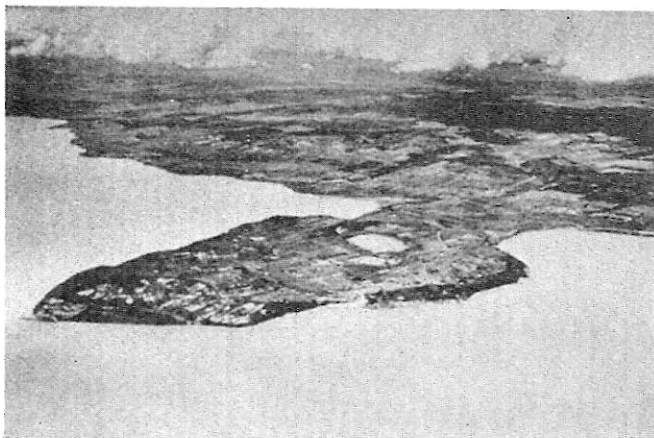
A TÁJFEJLŐDÉS LEHETŐSÉGEI A KIS RÉGIÓK SZEMPONTJÁ- BÓL A DÖRÖGDI-MEDENCE KAPCSÁN

Ez a történet a jelenben zajlik, a múltban gyökeredzik és a jövőben válhat egy új történeté. Több szálon szövődik, véletlen és véletlennek vélt események láncolataként. A kusza háló csomópontjait szemlélve ráismerhetünk azokra a jegyekre, amelyek jellemzik helyzetünket és megoldásra váró problémáinkat a mai Magyarországon, a kistéleplések szempontjából.

A történet helyszíne a „Dörögdi-medence”, ami ilyen néven nem lelhető fel egy térképen sem, öt kis falu, Ócs, Pula, Kapolcs, Taljándörögdi és Vigántpettend tartja magáénak. A Balatonfelvidék és a Bakonyalja találkozásánál elterülő, festőien szép, magas fekvésű medencét kisebb-nagyobb dombok veszik körül. A kapolcsi Királykő bazaltszikklaíróról letekintve a csertőlgyes erdőségek, szántók, legelők, felhagyott gyümölcsösök mozaikképebe ékelődnek a kis települések.

A háború előtt a hagyományos paraszti gazdálkodás, erdőművelés, a helyi ipar és kereskedelem virágzott itt. Az Eger-patakának bő vizére számtalan vízimalom épült. A települések gazdasági- és lakosságmegetartó erejét jól mutatja az, hogy például Kapolcson felekezeteként külön kocsmát tartott fenn a lakosság. A szellemi élet és önszerveződés gazdaköröket, egyleteket hozott létre. A háború után, mint mindenütt, a kényszerű téészesítés, a tulajdonviszonyok megváltozása, a közigazgatás államilag diktált átrendeződése az eltelt évtizedek alatt a térség területhasználatának átstrukturálódásához,

pontosabban egykori szerves struktúrájának elvesztéséhez vezetett.

Az egykori gazdálkodó mezőgazdasági munkássá lett, s az új generációk elvesztették közvetlen kapcsolatukat a földdel, eltűnt az apáról fiúra szálló tudás, amely a természet és a benne tevékenykedő ember szerves együttéléséből táplálkozott. A lakosság egy része a jobban fizető iparba vagy bányába ingázott, vagy végképp elhagyta a falut.

A lakosság számának radikális csökkenését és a fiatalok elvándorlását felgyorsította az a hosszútávú településfejlesztési koncepció, amely megfogalmazta az egyes települések igazgatási, gazdasági funkcióit, intézményi ellátottsági szintjét és hierarchiáját. A szerepkör nélkül maradt falvak „buldózer” nélküli lerombolásához vezetett ez.

A legnagyobb gond az országos településfejlesztési koncepcióval az, hogy külső célokat határozott meg, és az ennek megfelelő struktúrát és működést alakította ki. Nem vette figyelembe azt a történelmi, tájfejlődési folyamatot, amely az ökológiai és társadalmi viszonyok egymásra hatásában él. Nem alapozott a tájban élő ember tapasztalatára, érdekére, érdeklődésére és készségére, nem adott helyet a „hely szellemének”, vagyis annak, hogy minden falu, hegy-völgy, patak, dűlő és erdő külön jelenség, ami a maga egyediségével illeszkedik egy teljes összefüggés láncolatába.

A kényszerű külső rend megváltozása és a direkt politika a belső egyensúly felbomlásához, a kulturális és társadalmi önszerveződés szétzúllásához vezetett a Dörögdi-medencében is.

Az ipar- és az infrastrukturális fejlesztés elkerülte a térséget. A Balaton felől érkező, tömeges turizmus még igazán nem jelent meg. Az elhagyott házakat városból érkezők vásárolták meg. Az ideteleplők, felismerve a tájban rejlő szépséget, egy más értékeléssel szembesítették az itt lakókat. Az ide szervezett kulturális programok, és kezdeményezések lehetőséget jelentenek az öslakosok számára egy új önértékeléshez.

A politikai változások után, napjainkban a kárpótlás és a privatizáció vált a legfontosabb kérdéssé, amely a települések életében sorsdöntő változást hoz. A földtulajdoni viszonyok megváltozása, az önkormányzatok létrejötte, valamint az állam visszahúzódása a direkt gazdasági irányításból olyan helyzetet eredményeznek, amelyben az emberek sorsának irányítása saját kezükbe kerül, olyan körülmények között, amikor nő a munkanélküliség, a fiatalság teljesen elszakadt a gazdálkodás, a vállalkozás hagyományos ismeretétől. Nincsenek mezőgazdasági gépek, a hitelfeltételek nem arányosak a családi erőforrásokkal, a mezőgazdaság piaca bizonytalan. Az idegenforgalom fogadásához szükséges alapfeltételek hiányoznak.

Ebben a helyzetben az öt település környezetvédelmi népfőiskolát hirdetett meg 1991 januárjában a Független Ökológiai Központ támogatásával, és a helyi szellemi élet képviselőinek összefogásával, arról, hogy hogyan lehet megoldani a felmerült súlyos problémákat.

A mi irodánk, a Pagony Bt ezen a ponton kapcsolódott a történethez. Felkérték minket a Pécselyi-medence üdülésfejlesztési tervpályázatára készített korábbi munkánk ismeretében, amely hasonló adottságú településcsoport természeti, táji és szociális összefüggéseit vizsgálta, tartstunk előadást a népfőiskolán. A felkérés több szempontból is megtisztelt bennünket. Előző évben már jártunk a területen egyhetes tájmegfigyelési gyakorlaton Jochen Bockemühl professzorral és élvezhettük a

helybeliek vendégszeretét. Akkor két ok vezetett minket e térségbe. A Balaton-felvidék és Bakonyalja festői szépsége és a Balaton mögötti régió helyzete és sorsa, valamint a kíváncsiság, miért választotta városi fiatalok egy csoportja Kapolcsot, Csórom-pusztát élete új színterének.

Nagy volt az izgalom, hogyan és mivel álljunk az itt lakó emberek elé, akiknek egy része még emlékezik a múltbéli dolgokra, a fiatalok pedig tele kérdéssel és szorongással, hogyan lehet e régióban megmaradni és jövőt formálni. Előadásunkban visszatekintettünk a tájfejlődés története szempontjából fontos csomópontokra, amelyek a jelenlegi helyzet kialakulásához vezettek. Az embernek a természettel való viszonyában bekövetkezett változása, amely a természettel szemben a lineáris célok érvényesítését jelenti, olyan környezeti állapotot hozott létre, amelynek következményeivel nem tudunk megbirkózni. Így e térségben is gond az ivóvíz, szennyvíz kérdése, a patakok kiszáradása, a monokultúrából és nem az ökológiai adottságokból kiinduló helytelen földművelés, erdőművelés következménye, a földek termőképességének romlása. A mezőgazdasági termelés és feldolgozás elválasztása, a helyi ipar és kereskedelem elsoványodása. Erre az idős népfőiskolai polgárok elmesélték, hogyan is volt ez az ő gyerekkorukban. A beszélgetés során azonban hangsúlyoztuk, hogy a régió gazdálkodás és struktúrára vissza nem állítható. Közös erőfeszítésre van szükség az itt lakók és a szakemberek között, hogy a jelenlegi adottságokból kiindulva, megtalálják a lehetőségeket e problémák megoldására. A fiatalok közül sokan türelmetlenül kérdezték, ha elkészülne egy olyan munka, amelyet bemutattunk, mikorra valósulhatnának meg a lefektetett elképzelések.

A tervek és elképzelések akkor válnak elevevé, ha ennek létrejöttében az érintettek akarataikkal, törekvéssükkel, személyes és közösségi áldozatvállalással részt vesznek, ezt oly módon magukénak érzik, hogy ennek felhasználásával és segítségével tudnak erőforrásokat megmozgatni a gyakorlati megvalósítás érdekében. Ha nem ez történik meg, minden ilyen munka sorsa a fiókban porosodás. Ehhez annak felismerése szükséges, hogy ebben a helyzetben, amelyben vagyunk, a dolgok nem felülről oldódnak meg, e kistelepülések sorsa az itt élő emberek kezében van, ehhez legfeljebb a szakemberek ismeretét használhatják fel. Ami létrejön, az e dolgok ötvözete.

Az előadásunk után kialakult beszélgetés hatására eldöntöttük a szervezőkkel együtt, hogy a népfőiskola további rendezvényein is részt veszünk.

A népfőiskola befejezésekor megfogalmazódott az az akarat, hogy jó volna az öt település összefogása, közös stratégia kidolgozása, az egymáshoz közelítő célok megfogalmazása, ami arról szól, hogyan lehet tájilag egységesen kialakítani a térség új arculatát, amelynek alapját az ökológiai szemléletű gazdálkodás, a biológiai mezőgazdaság és az erre szerveződő bioélelmiszer feldolgozás jelentené. A településeket veszélyeztető, a Balaton felől érkező iparszerű turizmus helyett hogyan lehet kialakítani az üdülés olyan formáját, amely nem elpusztítja és átformálja e terület arculatát, hanem sajátos, egyedi karaktert erősíti. Ahol a turizmusból befolyó jövedelem nemcsak a külső befektetők zsebébe vándorol, hanem a települések fejlődésének alapja lehet. Mindez csak idealizmus, ha ezek az elképzelések nem illeszthetők be az ökonómiai környezetbe.

A problémák megoldására a települések önerőből nem képesek, külső erőforrások szükségesek.

A népfőiskola lezárása után az elhangzott elképzelések alapján kidolgoztunk egy programot. A térség komplex

tájvizsgálatára és értékelésére, amely a természeti, környezeti, gazdálkodási, területhasználati, tulajdoni, gazdasági szociális, igazgatási, kulturális, stb. viszonyait elemzi történeti folyamatában, és megmutatja a lehetőségeket, mely irányba kell hatni, fejleszteni, befektetni, a kitűzött célokat érvényesíteni, vagy új célokat megfogalmazni. Ezzel párhuzamosan pályázati lehetőségek merültek fel, ennek keretében az FM támogatásával a balatonfüredi Natourplan elkészítette a térség komplex fásítási programtervét. A nemzetközi, kis régiók fenntarthatóságát támogató alapítványhoz benyújtott pályázat azonban nem járt sikerrel, és a települések pénzühiánya is lelassította az eseményeket.

Ezen a nyáron irodánkból ketten részt vettünk Svájcban egy tájrendezőknél tartott konferencián, ahol egy előadás keretében, egyik munkánk ismertetése kapcsán beszéltünk a kis települések és régiók gondjairól és lehetőségeiről. Ezt követően Dr Susanne Züst zürichi biológusnő felajánlotta anyagi segítségét egy közös munka előkészítéséhez. A berni Biológiai Mezőgazdasági Kutató Intézet munkatársaival együtt létrejöhet egy szoros együttműködés a biogazdálkodásra berendezkedő gazdálkodókkal, ami a tájvizsgálat eredményeit figyelembe véve, segítséget nyújthat a szakmai ismeretektől a piaci lehetőségek feltárásáig.

Ez a lehetőség újabb lökést adott a munka folytatásához, és megfogalmazódott egy szándéknyilatkozat a települések és a történetben eddig résztvevők között az együttműködésre.

Az öt település mindegyike más adottságú. Más a lakosság összetétele, más a földek helyzete, a külterületi viszonyok, különböző a területen kívül fekvő településekhez és területükhöz való viszonyuk. Egyben azonban azonosak a területi együvé tartozás tudatos felvállalása mellett, mindegyikük olyan „kicsi” és „hátrányos helyzetű”, hogy nagyobb esélyük van egy szövetségi rendszerben saját céljukat elérni, mint egyedül, szűk egyéni kereteik között.

A kis falvaknak meg kell oldaniuk a munkanélküliség kérdését, vállalkozások, a gazdálkodás feltételeinek megteremtését. Amennyiben a térség lakói és az itt lévő vállalkozók a piac, és a környezet természeti értékeinek megőrzése érdekében, amely az ökoturizmus megjelenésének alapfeltétele, a biogazdálkodás útját választják, ennek kereteit az önkormányzatok együttműködésével, és a közös cél érdekében hozott összehangolt szabályozással lehet elérni. Mivel e térséget érinti a Balaton-felvidéki Nemzeti Örökség Park elképzelt területe, hol határaival, hol pedig területileg, a települések saját céljukat összegegyeztetethetik a nagyobb regionális törekvésekkel.

A települések infrastrukturális fejlesztésére nagy szükség van. A fejlesztések összehangolása, esetleg közös megoldása kifizetődőbb lehet, mintha minden egyes kis település egymaga törekszik e beruházások elvégzésére. A terület természeti, kultúrtörténeti emlékeinek feltárása, e pontok egymáshoz való felfűzése gyalogos, kerékpáros turizmus számára elősegíti, hogy a falvakhoz kapcsolható falusi turizmus több napos, hetes itt tartózkodás programját hozza létre.

Már van kezdeményezés az országosan ismert Kapolcsi Kulturális Napok kiterjesztésére térben és időben, amely a többi település kapcsolódását eredményezheti.

E közös gondolkodás, közös munka reményében állnak e történet szereplői a jövő elé, s hogy ez az ügy utópia marad-e, vagy sem, az mindnyájunkon múlik. No és azokon, akik megtehetik, hogy anyagi forrásaikat egy hosszútávú jövőbe fektessék.

A 36-41. oldalakon közölt légifelvételeket a m. kir. térképészeti intézet készítette Bierbauer Virgil: Magyarország repülőgépről c. könyve (Officina, Budapest 1937.) számára. A képek a tihanyi félszigetet (36), a Hernád folyó egy szakaszát (37), a Csorvás tanyát (38), egy Nyíregyháza környéki csoportos tanyát (39), a Tolna megyei Tófú (40) és a Baranya megyei Majs (41) községeket ábrázolják.

KÜLTERÜLETEK HASZNOSÍTÁSA

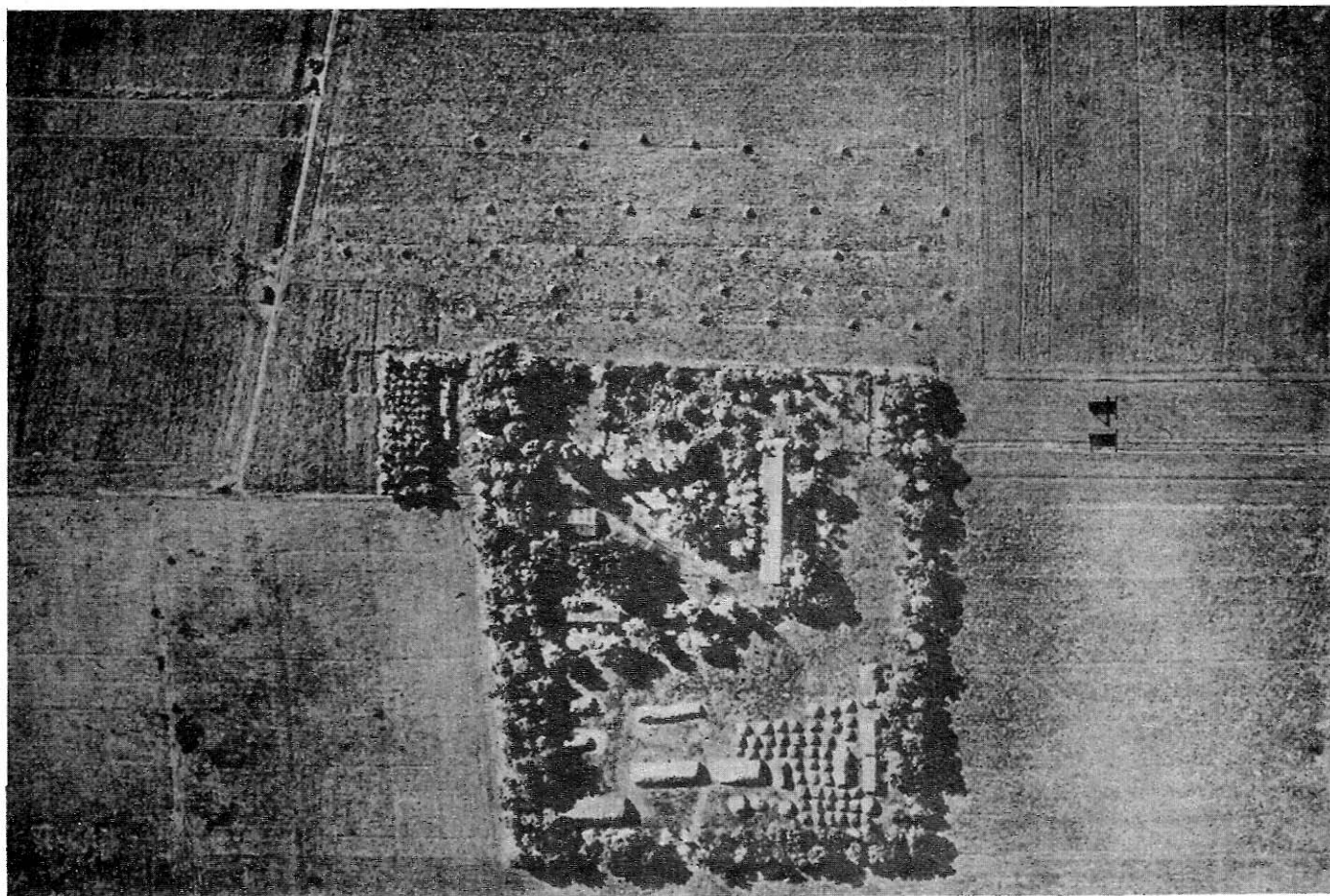
Beszélgetés Ángyán Józseffel és Ónodi Gáborral

Illyés Zsuzsa: Tulajdonképpen mivel foglalkoztok és hogy kerületek kapcsolatba a külterületek szabályozásának témájával?

Ónodi Gábor: 1983 óta dolgozom a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Építészeti Tanszékén, építészmérnökként. A külterületek problémáival az alföldi tanyák rekonstrukciójára és fejlesztésére kiírt pályázat kapcsán kezdtem foglalkozni. Ennek folytatásaként minisztériumi megbízás alapján vizsgálatokat végeztünk konkrét alföldi tanyás térségek fejlesztési lehetőségeiről. A tervpályázat ugyanis építészeti tervpályázat volt, de a benyújtott tervekben, majd a vizsgálatainkból is kiderült, hogy az alföldi tanyák nem értelmezhetők az épületeik alapján, hanem csak úgy, ha a tanyához tartozó mezőgazdasági területeik használatát is elemezzük. Ennek alapján kezdtünk dolgozni Jóskaival, olyan területi vizsgálatokat végeztünk, melynek eredményeiből a tanyasi gazdaságok működésére is lehet következtetéseket levonni.

Érdekes, hogy tavaly tavasszal ki akartak írni egy újabb tanyai építészeti pályázatot, amelynek a zsűrijébe meghívtak, de már a program összeállításánál megakadtunk, mikor kiderült a programot összeállító bizottság számára, hogy általánosságban tanyai épületről nehéz

beszélni, csak konkrét terület művelésére alkalmas tanyákról. A pályázati kiírás így még mindig nem történt meg, a programot még nem tudták összeállítani.

Illyés Zsuzsa: A tervpályázat kiírásának mi volt az indítóoka, ki írta volna ki? Mi a gond a tanyákkal?

Ónodi Gábor: Hat alföldi megye, a Földművelésügyi Minisztérium, a Környezetvédelmi Minisztérium és néhány bank lettek volna a kiírók. Érdekes módon a gond a tanyákkal nem a tanyasiak felől jelentkezik, nem ők fogalmaznak meg kérdéseket. Tulajdonképpen ez a legnagyobb problémája ennek a tanyás ügynak, irtó nehéz közelkerülni azokhoz az emberekhez, akik a tanyán élnek. Nincs tanyatervezés olyan módon, mint családiház-tervezés, ami városi és falusi körülmények között is megy. Sok oka van annak, hogy miért élnek tanyasiak ilyen autonóm életet, hogy fűtyülnek mindenre és csinálják a maguk dolgát, többek között az épületeiket is, nagyon kevés olyan tanyát láttam, amit építész tervezett.

Illyés Zsuzsa: Tehát az lett volna a baj, hogy a megyei építési hivatalok nem találták megfelelő színvonalúnak a sok tanyai épületet, és azt akarták, hogy legyen valami ami irányt mutasson?

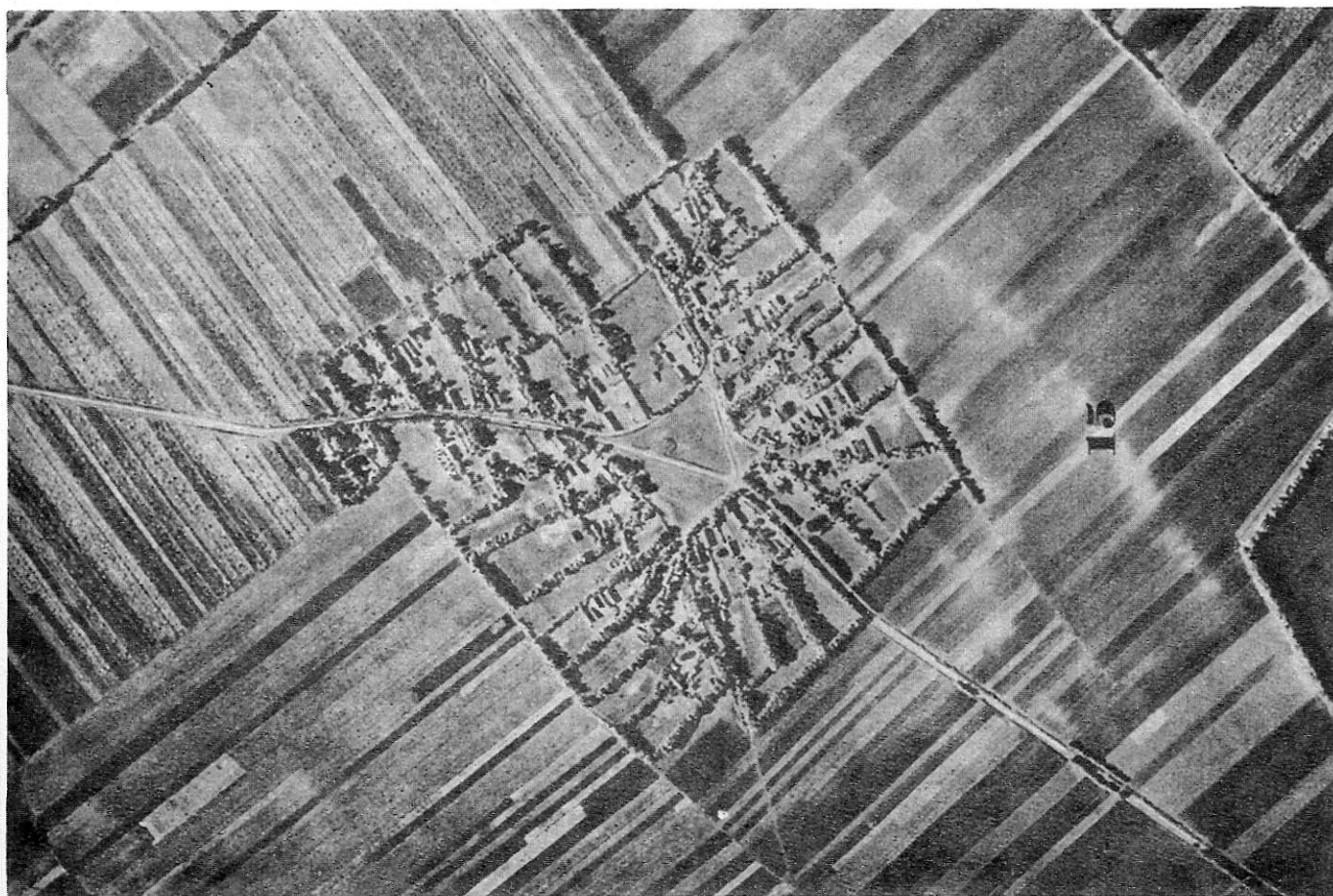
Ónodi Gábor: Azt gondolják, hogy irányt kell mutatni, de most inkább a tanyás területek szabályozása jelenti a gondot. A bankok meg arra voltak kíváncsiak, hogy a fejlesztésre fordított hitelek milyenek legyenek. De hát mondja Jóska is, hogy mit csinál.

Ángyán József: Agrármérnök vagyok 1977-ben végeztem Gödöllőn, ott dolgozom azóta is. A növénytermesztés és a környezet kölcsönhatásával foglalkoztam, és kénytelen voltam belátni, hogy ha csak egy szűk terület problémáival foglalkozom, akkor csak a saját területemen adhatok a szakmám szerinti elfogadható megoldást, de a részte-

riületeken előállított ún. „optimális megoldásokból” sohasem alakul ki semmiféle kép. Emiatt kezdtem el kicsit általánosabban foglalkozni a dolgokkal, a térhasználattal, a rendelkezésre álló terület használatával és azokkal a funkciókkal, amelyeket a térben el kell valamilyen módon helyezni. Ebben csak egy szelet a növénytermesztés, de csak egy szelet a mezőgazdálkodás is, mert egyéb funkciói is vannak a térnek. Nem az iparra gondolok, ami gyakorlatilag zárt térben működik szabályozott folyamatokkal, ahol minden függetlenül van a környezetétől, és semmilyen más funkció nem zajlik abban a térben, csak a termelés. Ezt az ideált, nevezetesen, hogy a tér, ami rendelkezésre áll, semmi másra nem való, csak a termelésre és eszerint kell a térhasználatot optimalizálni, követte az iparszerű mezőgazdaság is. Én az iparszerű gazdálkodás csődjét éppen abban látom, hogy az ipar logikája szerint próbál eljárni olyan közegben, melyben egyéb funkciók is megjelennek, – úgy fogalmaztuk – a társadalmi és biológiai élettér-funkciók. Teljesen hibás az az elképzelés, mely **egy** adott funkció szempontjából próbál optimális térkihasználást megtervezni, legyen az akár a gazdálkodás, de ugyanígy hibás, ha a gazdálkodást kivesszük belőle, mint mondjuk a zöld ideológiák. Ők azt mondják, hogy mindent meg kell őrizni, tehát a biológiai – társadalmi élettér-funkciót kell mindenáron előtérbe helyezni.

Nem hiszem, hogy az az ideális megoldás, ha nem nyúlnak semmihez, de az sem igaz, hogy a gazdasági növekedés érdekeinek kellene alárendelni mindent.

Na, ezen gondolkodgattunk és próbáltunk olyan módszereket találni, amelyekkel alkalmazkodni lehet a környezethez, illetve ahhoz a térhez, ami rendelkezésünkre áll, és úgy tudjuk elhelyezni a különböző funkciókat, hogy lehetőleg illeszkedjenek a környezetükhöz.

A gazdasági növekedés velejárója, hogy először elhatárolók valamiféle funkciót, tevékenységet, feladatot, és utána nézem meg, hogy a tér, ahol ezt meg akarom valósítani, milyen. Amennyiben a két dolog nem felel meg egymásnak, akkor nem arra gondolnak, hogy talán nem jó a funkció, hanem fordítva: azt mondják, át kell alakítani a teret. Ez technikailag megoldható, csak katasztrofális következményekkel jár. Lehet, hogy bizonyos ideig fönn lehet tartani az olyan rendszereket, melyek idegenek környezetüktől, lásd Hollandia, de egy idő után ez nagyon súlyos problémákat okoz. Ezért dolgoztunk ki egy téralkalmassági vizsgálatot és egy tájrehabilitációs modellt.

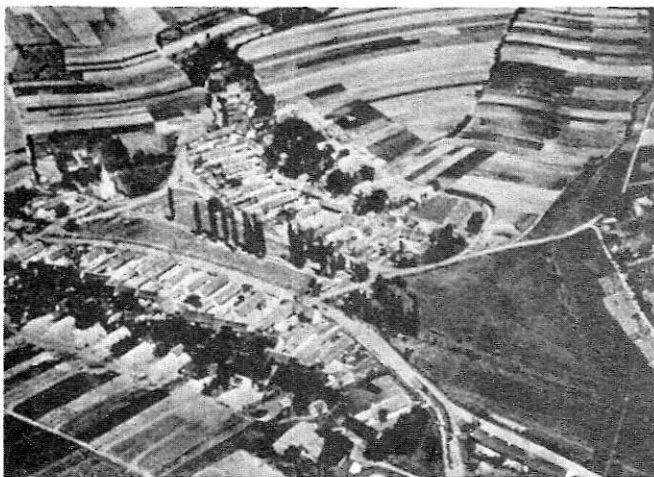
Illyés Zsuzsa: Arra gondolsz, amit Kecskemét város külterületének általános rendezés tervéhez (ÁRT) készítettek?

Ángyán József: Az inkább egy összefoglaló volt, hogy hogyan lehet egy konkrét tér esetében, legyen az például Kecskemét külterülete, a tervet a termelési, biológiai és társadalmi életteret figyelembe véve az előbbi problémakörhöz közelíteni. Hogyan lehet ebben bizonyos stabilitást és bizonyos prosperitást és az érintett közösség törekvéseit is valamilyen módon megjeleníteni?

Aból indultunk ki, hogy ilyen térhasználat kialakításánál több szempontból kell közelíteni a megoldáshoz. Az egyik mindenképpen a tradíció. Tradíción azt értem, amit addig létrehozott a közösség, amíg egy szerves struktúrában élt, amíg ki tudta fejezni azokat a dolgokat, amik abból a térből fakadtak, ahol élt. Van egy fixa ideám, hogy az ökológiai feltételek, a környezet maga milyen mélységesen áthat mindent, és mindenben ki is kell hogy fejeződjék, az építészetben is. Valamilyen módon iszonyú szoros kapcsolat van a környezet és a megjelenési formák között. A vegetáció, a növényzet is ezt fejezi ki, de ugyanígy kellene, hogy érvényesüljön ez mindenfajta emberi tevékenységben is, hogy az fejezze ki azt a környezetet, melyben folyik.

Vincze Attila: Milyen minták alapján, milyen metodikával dolgoztátok ki a saját rendszereteket?

Ónodi Gábor: A szempontrendszerünk olyan, hogy a környezet adottságai alapján, az ökológiai viszonyok törvényszerűségei alapján próbálunk egyfajta rendet kialakítani. Elsődlegesen a természetes adottságokból fakadó rendet vizsgáljuk, itt még nem foglalkozunk a tulajdonviszonyokkal, sem a piac igényeivel, sem a jövedelmezőség kérdéseivel, és a konkrét tulajdonosok konkrét szándékaival sem első menetben, hanem azzal, hogy melyek azok az adottságok, amelyek kihasználásával már érdemes foglalkoznia annak, aki ott dolgozik. Tehát a sorrendet próbáljuk megfordítani és megnézni, hogy mik az adottságok, és az utána következő lépés,

hogy ezeket az adottságokat a piachoz való alkalmazkodás, a jövedelemszerzés, az építési tevékenységek, stb. szempontjából hogyan lehet kihasználni. Vannak közgazdasági megfontolások is, hogy ez a sorrend a jövedelemszerzés érdekeivel nem ellentétes, hanem éppen a táji adottságok kihasználásából fakadó tevékenység hordoz közgazdasági előnyöket a termelő számára is.

Illyés Zsuzsa: Lehetne erre egy példát mondani? Amikor beigazolódott ennek a helyessége?

Ónodi Gábor: Jászszentlászlón például a pritamin paprika nagyon jól megterem. Meg tudták szervezni a községben egy német kereskedővel, aki nagyon jó feltételekkel vállalta az értékesítést, hogy a fél falu ezt termeli és ez komoly jövedelmet jelent nekik. Ez ugyan nincs összefüggésben a mi tevékenységünkkel, de nagyon jellemző történet: amikor az ötlet felvetődött, a TSZ elnököt keresték meg, aki azt mondta, hogy ő nem fog ezzel a paprikával foglalkozni, őt nem érdekli a német, sem a hűtőkonténerje, őt egyáltalán semmi sem érdekli. Mert ezek beálltak bizonyos termelési irányokba és azt akarják folytatni. Akkor a kultúrház-igazgató szervezte meg helyette, leült tárgyalni, szerzett elhagyott épületet a hűtőkonténernek, és beszerzett 10-15 termelőt, és megy az üzlet.

Több olyan esettel lehet az újságokban is találkozni, hogy a hajdan profi módon és jó üzleti eredménnyel végzett termelő tevékenység a helyszínre jellemző növények termelésével újraindul különböző vállalkozások keretein belül, és nagy sikereket ér el, és nem a keresztes és nagy tömegben viszonylag gyenge minőséggel termelt termékekkel, amikkel dugig van Európa összes élelmiszerraktára.

Ángyán József: Elvileg elképzelhetetlen, hogy más módon is lehessen hosszú távon fenntarthatóan gazdaságosan gazdálkodni. Arról van szó, hogy egy termék előállításához bizonyos mennyiségű energiára van szükség. Tehát valami csak valamiből lesz. Ez az energia származhat abból, hogy én mesterségesen beviszem a rendszerbe (mint trágyát, növényvédőszert, gépi munkát, üzemenyagot...), másrészt származhat a természeti erőforrásokból. Namost, ha olyan tevékenységet választok, ahol a természeti erőforrások eleve kielégítik a tevékenység energiaigényét, akkor nem vagyok arra kényszerítve, hogy én magam pótoljam ezeket.

Ahol a funkció nagyon jól illeszkedik a környezeti adottságokhoz, vagyis a különbség ezek környezeti igénye és az adottságok között nagyon kicsi, ott nagyon kicsi az is amit nekem kell mesterségesen kiegyenlítenem.

Ónodi Gábor: Itt még egy előny van. Azáltal hogy ott termelek azt, ahol erre természet adta lehetőség van, és azt, amire természetadta lehetőség van, ebből egy egész másfajta termék fog kijönni, és ez megint csak üzletileg kamatoztatható.

Nemrég hallottam, hogy Németországban a zöldséges már azt reklámozza, hogy nem holland paradicsomot árul, mert a salakgyapoton, tápfolyadékon nevelt paradicsomot piros gumilabdának nevezik a németek. Ízetlen vacak, ami ugyan paradicsom, de egészen más minőségű termék, mint amit az Alföldön termelnek, viszont nem tudják eladni, mert nem jön ide senki kereskedő. A hollandok marha jól megszervezik a kereskedelmet, ők meg nem.

Ángyán József: A kétféle energia, amit a termelésre fordítanak, nem azonos minőségű. Azt a szabályozást, amit a természet végez, egy mesterséges rendszer soha az életben nem fogja tudni megcsinálni.

Illyés Zsuzsa: A szemléletet és a célokat értem már, de milyen módszert dolgoztátok ki ehhez, és hogyan?

Ángyán József: Az a kérdés, hogyan tudom azokat a funkciókat meghatározni, amik olyan módon illeszkednek az adott térhez, ahogy erről eddig beszéltünk... Ebben is több lábra érdemes támaszkodni, mert a különféle közelítések egymást is kontrollálják. Mi tehát részben vesszük a hagyományos térhasználatot régi térképek alapján és megnézzük, hogy a különböző korokban hogyan használták az emberek a teret. Ezt kiegészítjük azzal, hogy keresünk a falvakban embereket akik még emlékeznek, hogy is volt régen. Ezt a vizsgálatot az ötvenes évek közepével zárjuk, mert eddig terjed az a kor, mely még a szerves fejlődés nyomait mutatja. **Ónodi Gábor:** Itt azért van egy nehézség, ami a szerves fejlődés kérdését megbonyolítja. Igazából az a dolog egyik oldala, hogyan dolgoznak a kisparasztok. Néztük a két világháború közötti, illetve az ötvenes évekig készült, meg a TSZ korszakból való térképeiket. A gazdálkodás fejlődésében nagyon fontos a tulajdonviszonyok kérdése is, ami nem vezethető le egyértelműen az ökológiai viszonyokból.

A kiskunsági tanyák nyilvánvalóan azért alakultak ki, mert a törökök után a német lovagrendtől a szabad városok szabad polgárai visszavásárolták a földeket. Itt tehát sohasem alakult ki feudális nagybirtok. Azok a szabad, önálló emberek meg nagyon büszkék voltak arra, hogy van, mondjuk, ötven kataszteri hold homokjuk, hiába nem tudtak rajta megélni. Összehasonlítva egy másik alföldi területtel, Mezőfalvával, ott például nagybirtokok voltak és nem is alakult ki tanyás gazdálkodás, hanem puszták voltak. A pusztáknak nagy uradalmi majorok voltak a központjai és ezekhez a majorokhoz cselédlakótelepek kapcsolódtak. Teljesen más módon alakult ki a gazdálkodás a tulajdonviszonyok különbözősége miatt egyébként hasonló jellegű földrajzi tájon.

Arra akartam itt a figyelmet felhívni, hogy a tradicionális gazdálkodás vizsgálata nyilvánvalóan ad tapasztalatokat, meg tanulságokat, de egyáltalán nem arról van szó, hogy a korábbi állapot visszaállítását tekintenénk célnak.

Illyés Zsuzsa: Tehát az első támpont a hagyomány vizsgálata.

Ángyán József: Igen. A másik „láb” az, hogy megpróbáljuk a környezet adottságaiból levezetni a lehetséges funkciókat. Tulajdonképpen megpróbáljuk kifejezni, hogy a környezet mire milyen mértékben alkalmas. Elvonatkoztatva attól, hogy ott ténylegesen milyen tevékenységet folytatnak, azt megnézni, hogy a környezet maga mit predesztinál. Ez a rendszer azon alapul, hogy primer produkció a mezőgazdasági növénytermesztés. Ezt minősíteni kell különböző kultúrák szempontjából, különböző földhasználati arányok esetén, és meghatározni, hogy mire képes a primer produkció. Erre lehet ráépíteni, hogy az állattenyésztés milyen korlátok között mozog a különböző flekkeken. Ha pedig a növényi produkció – állati produkció lehetőségei a különböző verziókban megvannak, akkor – ha családban, különböző munkaerő kapacitású egységekben gondolkodunk, – ebből adódik egy birtokméret. Ez rettenetesen érzékeny arra, hogy milyenek a környezeti feltételek. Ezért teljesen demagóg pl. az a kijelentés, hogy Magyarországon 50 ha az ideális birtokméret.

Ónodi Gábor: A jászszentlászlói tanyás külterületekre vonatkozó modelltervben az volt a kérdés, hogy lehet-e pusztán a tanyák mérete alapján szabályozni a tanyás térségeket, és azt próbáltuk megmutatni, hogy nem lehet. Ahhoz, hogy egzakt módon igazolni tudjuk ezt az állítást, azt vettük alapul, hogy egy család, a munkaerejére támaszkodó, zárt ökológiai rendszerben működő gazdaság mekkora területen él meg. Zárt rendszer, tehát nem vesz pl. trágyát, hanem az állatainak trágyájával trágyazza a földet, és saját területről származó termé-

nyekkel eteti őket. Ez alapján váltak összehasonlíthatóvá a különböző területek lehetőségei.

Volt egy másik számítási alap is, a termőterületek trágyázásához szükséges állatlétszám. Ezek a hagyományos gazdálkodás szabályozó elemei voltak. Bugacpusztán például nagyon szigorú rendje volt, és az igazgató nagyon pontosan tudta azt, hogy a területének mennyi az eltartóképessége, vagyis a területen termő fű és az ott legelő állatok aránya milyen kell, hogy legyen. Tehát azokat a szabályozó összefüggéseket próbáljuk most számítógépes módszerrel, az eddigieknél sokkal több adat figyelembevételével megfogalmazni, amelyek régen is szabályozták ezt az egyensúlyt.

Illyés Zsuzsa: Az állatok készített munkák elméleti tanulmányok voltak, vagy eljutottak valamiféle rendezési tervig, külterületszabályozáshoz is?

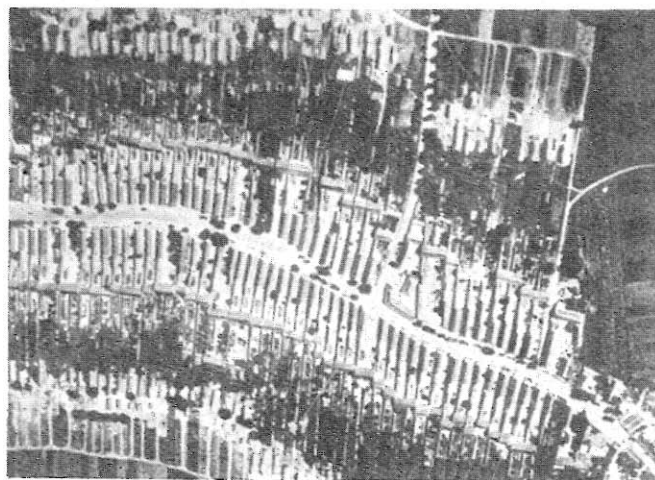
Ónodi Gábor: Többnyire ÁRT-k alátámasztó munkarészei voltak, melyek alapján aztán kialakították a külterületekre is a szabályozási előírást.

Itt van az a nagy gond, hogy külterületi szabályozási előírásokat nagyon nehéz most csinálni, mert az önkormányzat nem tudja, hogy mit akarjon szabályozni, és hogyan, és maguk az új földtulajdonosok sem tudják, hogy mit akarjanak, maguk sem tudják, hogy miből fognak majd megélni.

Tehát én úgy látom, hogy ezeknek a terveknek sokkal inkább az információtartalma a fontos, az orientáló háttere, ami alapján az önkormányzat folyamatosan hozhatja a döntéseit a konkrét eseményekkel kapcsolatban. Az a fontos, hogy az önkormányzatok saját területeik értékeivel tisztába kerüljenek, és ezek alapján öneikik kell meghatározniuk a területük használatára vonatkozó hosszútávú stratégiájukat, amit vagy megtesznek vagy nem.

Ángyán József: A területhasználat vagy direkt vagy indirekt módon szabályozható. Én szerencsésebbnek tartom az indirekt szabályozást, ezért közzgazdálkkal próbálunk együttműködni azon, hogy egy település hogyan tudna olyan szabályozórendszert csinálni, hogy irányítsa a kívánatos tevékenységeket az egyes területekre.

Ónodi Gábor: Mondok erre egy egészen konkrét példát: Kecskeméten a tanyák korábbi szabályozása úgy történt, hogy tanyás területek fejlesztésére kijelöltek rezervátumszerű területeket, azt mondták, hogy az ott lévő tanyák fejleszthetők. Kijelöltek egy területet, pontosan a legrosszabb, homokos részen, ahol semmi nem nő meg, és oda senki nem is ment. Olyan módon próbálták szabályozni a tanyás területek fejlődését, ami abszolút idegen volt a valós igényektől és az ott folyó gazdálkodási folyamatoktól, éppen azért hatástalan volt. 1975-től

kezdve érezhető fokozatosan a központi szabályozás visszavonulása és 1987-re lemondott az OÉSZ arról, hogy központilag szabályozza a tanyás területeket.

Ángyán József: Visszatérve a metodikánkhoz, eddig két „lábról” beszéltünk, a tradíciókról és a konkrét elemzésről. Kell legyen egy olyan szempont is, hogy a közösség mit akar. Itt jön a szociológia igazán. Komoly, megalapozott vizsgálatokat kellene ahhoz végezni, hogy megtudjuk, a közösség hogyan képzei jövőjét, milyen törekvéseik vannak... Eddig ezt nem nagyon csináltuk, ezt csak általánosságban fogalmazzuk meg.

A következő dolog nyilvánvalóan az, hogy tudjuk, hogy mi van. Kellene egy részletes felmérés minden összetevőről. Tudni kell, hogy honnan akarok elrugaszkodni. A „mi van”-ba beleértem a biotóp-hálózati tervezést is, tehát egzakt fölmérésre volna szükség ökológiai, zoológiai, botanikai szempontból. Utána ezeknek az eredményeknek a figyelembevételével kellene megtervezni a biotóp-hálózatot.

Kérdezted, hogy milyen forrásokra támaszkodtunk, hát nagyon sok német anyagunk van nagyon részletesen kidolgozott metodikával. Ok a megtervezett biotópoknak a fönntartására külön forrásokat szánnak. Tudniillik a paraszti tevékenység, a mezőgazdálkodás nem egyszerűen termelést jelent ma már Európában, hanem jelenti a tájapolást, az ökológiai egyensúly fenntartását is. Olyan tevékenységet, aminek nem termékekben jelenik meg az eredménye, hanem egyéb haszna van a közösség számára, és azt meg is fizetik. Külön gazdakörök szerveződnek a „tájolás” feladatára.

Ónodi Gábor: Stuttgartban a tartományi mezőgazdasági minisztériumban hallottuk, hogy ott nem tartják elképzelhetőnek, hogy előbb-utóbb külön zöldfelületfenntartó csoportok szervezésére fognak kényszerülni, akiket a kormány azért fizet, hogy, mondjuk, ne települjön vissza a mezőre az erdő, hogy fenntartsák és fejlesszék a zöldterületet, mert vészesen fogy a parasztok száma. De visszatérnék oda, hogy a vizsgálatainknak fontos része, hogy próbálja megfogalmazni a külterületek egyfajta szerves struktúráját, ami valaha létezett, és amit az iparszerű termelés jegyében megszervezett nagyüzemi földhasználat felborított. Azokat a struktúra-elemeket, amik tagolták és éltették a területeket, de megszüntették

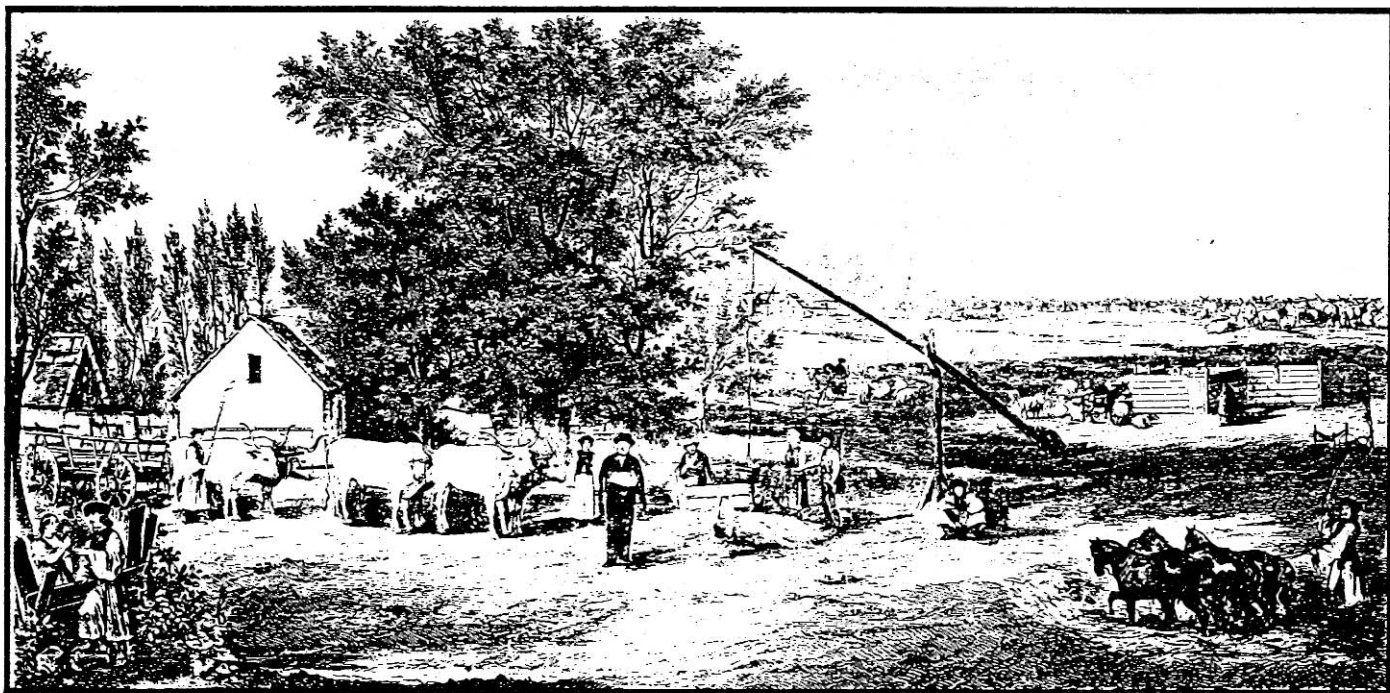
azáltal, hogy kivágták a védőerdőket, a fasorokat, sokkal nagyobb táblákat alakítottak ki, mint amik korábban voltak, mint amilyenek a természetes adottságokból fakadóan értelmesek lennének. Egy szerves struktúrát próbálunk valahogyan visszaállítani, és a kecskeméti munka során az volt az egyik komoly eredmény, amit dokumentálni tudtunk, hogy a talaj és hidrológiai viszonyok és a régi földhasználatot mutató térképek alapján nyilvánvaló, hogy a külterületnek egy egészen más törvényszerűsége által működő, felszíni struktúrája van mint a városnak. Igazából a struktúraelemzés lehetne alapja annak, ami a jövőbeli külterülethasználat stratégiáját irányítani tudja és ami alapján a struktúraelemeknek – legyen az tanya, biotóp-hálózat és külterületi lakóház, üdülő – értelmet, helyet definiál. Ezeknek a struktúráknak az ismeretében elég jól meg lehet fogalmazni és értelmezni a tanyák építészeti területhasználati és térformálási tradícióit és törvényszerűségeit is. Általában a külterületi építkezéseket szabályozni nem lehet, és nem lehet olyan szabályozó rendszert kitalálni (pl: OÉSZ-ben) amelyik ugyanúgy érvényes lehet mondjuk Kecskemétre, mint Sopronra, vagy Zalaegerszegre, mert mások a struktúrák. És a különböző struktúráknak megfelelően egészen másfajta építészeti környezet alakult ki.

Ángyán József: Az a fő baj, hogy a környezet maga is folyamatosan változó dolog. A szabályozással meg diszkrét módon akarok kategorizálni. Valami olyan szabályozást kell csinálni, ami kifejezi a környezetnek ezt a folyamatos változását.

Illyés Zsuzsa: Végül is most lehetőség van arra, hogy önkormányzatokként differenciált szabályozás jöjjön létre, ebben segíteni kell az önkormányzatokat.

Ángyán József: Az önkormányzatoknak kellene az olyan típusú információk, mint amiről beszélgettünk. Semmilyen dokumentumuk nincs ugyanis a döntésekhez, pedig dönteni akkor lehet, ha világosan látom, hogy a döntésemnek mik a következményei, előnyei, hátrányai és kockázatai. A mi felelőségünk az, hogy lehetőleg az összes értelmes verziót mutassuk meg.

Ónodi Gábor: Ami Kecskeméten feltűnt az az, hogy az egész önkormányzati terület a város ügyeire koncentrál, arra szolgál az apparátusuk. Korábban voltak mezőgaz-

dasági referensek, akik a város és a nagyüzemek között kapcsolatot tartottak. Ahogy a nagyüzemek felbomlottak vagy átalakultak, megszűnt a mezőgazdasági osztály is. Így Magyarország egyik legnagyobb mezőgazdaságból élő városának önkormányzatában nincs egy olyan ember, aki értene a mezőgazdasághoz. Biztos, hogy a külterületre vonatkozó problémák kezelésére nem képesek azok az emberek akik a belterület problémáival vannak elfoglalva, erre csak egy külön apparátus képes.

A másik dolog az, hogy a külterületi problémák igazából nem lokalizálódnak egy településnek a külterületére, hanem ezek települések csoportjainak problémái.

Ezzel kapcsolatos Jóskának az az elképzelése, hogy ökológiai régióként kellene olyan tájközpontokat létrehozni, amelyek az adott, jól lehatárolható ökológiai adottságokkal bíró terület egységnek a mezőgazdasági, termelési problémáival foglalkozna. Ugyanakkor egy ilyen központ végezhetne olyan feltáró munkát is, hogy az ott éppen aktuális adottságokból milyen fajta egyéb szakágakra vonatkozó következtetések vonhatók le.

Ángyán József: Magyarországnak 35 középtája van, erre kellene ráépíteni az országos rendszert. Ezeket a tájegységeken meg kellene őrizni olyan kincstári birtokokat – régen voltak ilyenek – melyeknek alapvetően az volna a feladata, hogy a tájtermelés biológiai alapjait előállítsanak – tehát ott lennének a törzstenyészetek –, és ezen kívül többféle funkciót hordoznának. Mintagazdaságok épülhetnének itt, ahol mindenki nézhetné a gyakorlatban is, hogyan működnek a különböző stratégiákra épülő mintafarmok. Harmadrészt ide lehetne koncentrálni egy képző-népfőiskola jellegű dolgot, amely oktatna, tanfolyamot szervezne, és egy tájjal kapcsolatos szaktanácsadás is helyet kaphatna. Az első ilyen, amit megpróbálunk megcsinálni, Mezőfalva. Német pénz jönne be ide egy biológiai farm létrehozására, ami egyben a biológiai gazdálkodás európai központja is lenne. Ez 500 ha biodinamikus gazdaság lenne a világ legnagyobb ilyen gazdasága. Konkrétan az Ökológiai Mezőgazdaságért Alapítvány fogja ezt a mezőfalvi biodinamikus gazdaságot és a hozzá kapcsolódó oktató központot, a Mezőföld Tájközpontot létrehozni.

Illyés Zsuzsa: Magát a módszert kik fogják nálunk betanítani?

Ónodi Gábor: Háromféle tanfolyamot gondolunk német és magyar résztvevőkkel. Az egyik lenne a gazdaságvezetők számára, a másik a szaktanácsadók, a harmadik a termelő parasztok számára.

Ángyán József: A tájközpontok – az állami kézben maradt gazdaságukra alapozva, – kisugárzó központjai lehetnének az egész tájfejlesztésnek, és nem csak mezőgazdálkodási szempontból.

Ónodi Gábor: Úgy gondolom, hogy azáltal, hogy a mezőgazdaság profilja szélesedik azzal, hogy egy tagabb értelmű környezetgazdálkodást próbál megvalósítani, amihez a természet és környezetvédelem éppen olyan szorosan hozzátartozik, mint az, hogy a külterület lakóhely is, az építészet elé is újfajta feladatokat állít, hogy a „hely szellemé”-nek megfeleljen, megfogalmazza a „Helyet” az adott térben.

Ángyán József: A Cödöllői Agrártudományi Egyetemen létrehoztunk e gondolatvilág oktatására egy intézményt, aminek a neve: Környezet- és Tájközpont Akadémia. Az oktatás 1992 őszén indult meg és itt olyan agrármérnökök képzése folyik, akik a mezőgazdálkodással, vidékfejlesztéssel kapcsolatos újfajta gazdálkodási és területi folyamatok hozzáértő szakemberei lehetnek.

Rácz Tibor

A VÍZIMÉRNÖKI TERVEZÉSRŐL TELEPÜLÉSEINK VÍZFOLYÁSAINAK KAPCSÁN

A víz, mely hol játékos, hol kegyetlen, mely jelenlétével különös hatást képes gyakorolni közérzetünkre, átszeli településeinket, tehát megtalálható legtöbbször közvetlen környezetében. Olyan rejtélyes közeg, amelyben bonyolult folyamatok játszódnak le, teljes valójukban megismerhetetlenül, magukba rejtve az élet titkát. Mozgásának valóság-hű leírásához komoly matematikai ismeret sem elegendő, és gyakorlatilag csak az empiria segíthet megközelítésében. Igyekszünk megragadni a lényegét,

kiismerni a természetét, de nehezen kezelhető megoldásokra jutunk csupán. Igen fontos közeg, jelentőségével mindenkor tisztában voltak. Az élet kapcsolódik hozzá, így minden korban előszeretettel választották környezetét lakóhelyül. Mennyiségétől függően stratégiai szerepe volt, direkt módon ivóvízként szolgált, élelemforrást, védelmet jelentett, egyszerre volt elválasztó és összekapcsoló szállítási útvonal, és az összes emberi tevékenység melléktermékeinek jelentős részét fogadta magába úgy, hogy aztán az élet erejével újra megtisztuljon. Megnyugvást kínál a látványa: szinte minden díszkertben szívesen felhasználták a kezdetektől fogva. Mindemellett olykor teljes erejében nyilvánult meg, lerázva magáról az erejét felhasználni igyekvő emberek malmait, a rajta átkelni igyekvők hídjait, csónakjait, hajóit. Olyan elem tehát, amely a maga összetett voltában számos formában segítette a partjain élőket, de mindig megnyilvánult a benne rejlő erő.

Az idők folyamán a víz és ember közötti kapcsolat lassan lassan átalakult, átformálódott. Az együttélés egyre kényszeredettebb lett. A népesség növekedésével egyre erősödött az igény: nem elég együttélni a vizekkel, mind intenzívebben kell felhasználni a céljainkra, nem látva át, hogy ez saját életünk ellehetetlenülésének irányába mutat. Szükségszerűvé vált a változtatás kettejük kapcsolatán. Az ember az élet forrását akarta uralni, nem felhasználni, hanem kihasználni. Hibáztathatók ezért eleink? Nem, hiszen akkoriban az ember hatalmába vetett hit egyre erősödően volt, az igények exponenciális növekedésével arányosan gyorsuló tudományos forradalom zajlott le, amely egy az emberiség által kormányozható világ képét vettítette maga elé. Az őselem termelőeszközzé vált, megregulázandó, igába törendő ellenfél lett csupán, amelyet majd a bontakozó emberi értelem fog egyre tökéletesebben irányítani, terelgetni, megcsapolni, lecsapolni.

Az utóbbi időkben lett újra hangsúlyos a vizek jelentősége, hiszen a környezet megóvása elválaszthatatlan a vizek védelmétől. Az utóbbi évtizedekben tömegek fedezik fel a partokat, mint a pihenés, a fizikai és szellemi felfrissülés zárandókhelyeit. Mindig halljuk, hogy egyre fontosabb szempont a környezetvédelem és az emberi igények összehangolása a tervezés során. Az egyetemi tankönyvek és jegyzetek mindig első helyen említették a táji adottságok figyelembevételét és az élővilág védelmét. Miért, hogy ezek az elvek a mai napig nem váltak igazán elfogadott és kellően súlyozott szemponttá a mindennapi tervezésben, néhány kivételtől eltekintve? A gazdagabb országokban biztos jele van annak, hogy a természetközelség – így „vízközelség” – értékévé válik, hogy a még

meglevő természetközeli állapotú vizeket megórzik és a már szabályozott tavakat és vízfolyásokat megpróbálják mintegy visszaszolgáltatni a természetnek. Idehaza, eltekintve néhány kezdeményezéstől, továbbra is ugyanazzal a szemlélettel bánnak velük, amelynek kulcsszavai: lecsapolás, vízelvezetés. Nagyon sok területe van a műszaki tudományoknak, ahol fontos valamely létesítmény környezetre gyakorolt hatásának vizsgálata, de biztos, hogy a vízimérnöki tevékenység az, amely a legkomolyabb körültekintést igényli, ahol nem lehetne elegendő a mindennapi rutin. Ez az utolsó klasszikus műszaki tudományág, amely szoros kapcsolatban áll a természettel. Mégis a legtöbb mérnöki munka nem mutat sok kapcsolatot a környezetével, legyen akár az élő, akár a mesterséges, eltekintve a minimális műszaki követelményektől. Várható-e változás ezen a téren? Ki tudná megmondani, amikor egyszerre van jelen a környezeti gondokkal szembeni küzdelem és a borzasztó pénztelenség, a gondolkodás-váltás nyomasztó kényszersére.

A régi szemléletű vízrendezés markáns példáját a városi kisvízfolyások mutatják. Amíg egy vízfolyás városon kívül folyik, addig méltán nevezhető pataknak; még ha szabályozott mederben halad is, de őriz valamit a varázsából. Mihelyst sűrűbben lakott területre érkezik, a viszonylag széles ártér (már ahol nem sikerült szabályozni a külterületen is) beszűkül, medre mély kanyonná válik, megközelíthetetlen lesz, elszakad a környezetétől, az emberektől. Egyre inkább folyó jellegűt őlt, csapadékvíz levezető árokká válik, szennyvizek folynak hozzá, már nem tud olyan jól megtisztulni biológiai szegénysége miatt, mint a településen kívül. Vize már nem víz többé, hanem csak lé, zavarosan folyik a mesterséges kanyont „átívelő” bumfordi átereszek és „kecses” közműátvezetések alatt. Nem csoda, ha előbb-utóbb felmerül az ottlakókban a gondolat: meddig tűrjük még, hogy ez az áporodott levegőjű szennyfolyás rontsa a mindennapjainkat? Miért nem fedjük le, tegyék csak zárt szelvénybeli Legalább megoldódik a szennyvízelvezetés egyszer s mindenkorra... Ez a reakció az, amely a budai Ördögárok felső szakaszán kísért, további szakaszait is befogják fedni, ha nem történik valami. A város határától jó darabon telkek között fut, kiváló lehetőséget kínálva arra, hogy a kert természetes díszé legyen, csak a vize bűdös, így jelentős hosszon föld alá került, és a lakosság a további beboltozását igényli. És hogy mi történik akkor, amikor egy vízfolyás elhagyja az ilyen vészterhes szakaszokat, arra is az Ördögárok szolgál példával. Ott ahol a Hűvösvölgyi buszvégállomásnál kilép a nemrég készített zárt szelvényből, néhány kilométeres erdei szakaszt fut be. Remek hegyipatak a fővárosban! Csak a víz minősége és a lakott területről lesodort hulladékok figyelmeztet, hogy ez nem egyértelműen az a hely, amelyet felüdülést keresve meglátogatnák. aztán következik a Pasaréti „kanyon”, meredek füves részű, beton és betonlap mederburkolat, csövek, hidak, szennyvízkiömlők, aztán egy gőzölgő-dübrögő Niagara, és egy luk. Aztán jóval később egy másik, az ismert, sirályos, habos, szürke, az Erzsébet-hídnál.

Ugyanez történik egy kisebb esésű dombvidéki, síkvidéki vízfolyással is. A Rákos-patak, mely a Gödöllői dombvidék vizeit szállítja a Dunába a belterületi szakaszon szűk, mély völgybe lett szorítva. Vize az utóbbi időkben tisztának látszik, színe régebben óráról órára változott a pillanatnyi szennyezésektől függően. Ezen a patakon különösen csúnyák a keresztező létesítmények. Ez a hosszú egyenes szakaszokon ütközik ki leginkább. Külön pusztító elem is csatlakozik a képhez: hatalmas acéltraverzen nagyfeszültségű vezetékek futnak a patak mentén, legalábbis a zuglói szakaszon. Természetesen itt is változatos a kép, a torkolat és a Csömöri út

között sűrűn beépített területet láthatunk, feljebb valamelyest lazul a telkek szorítása. A Kerepesi út feletti izgalmas szakasz található: igazi öntözött kertészet a patak mindkét oldalán, az egykori bolgárgartnerkedés maradványa. Itt a Rákos-patak töltések között fut, ezek egykori ártéri rétek, melyeket szeliden emelkedő dombok kísérnek. Ez az a hely, ahonnan újra patak a Rákos, ettől feljebb egyre szebb és szebb, bár erőteljesen hat a szabályozottság.

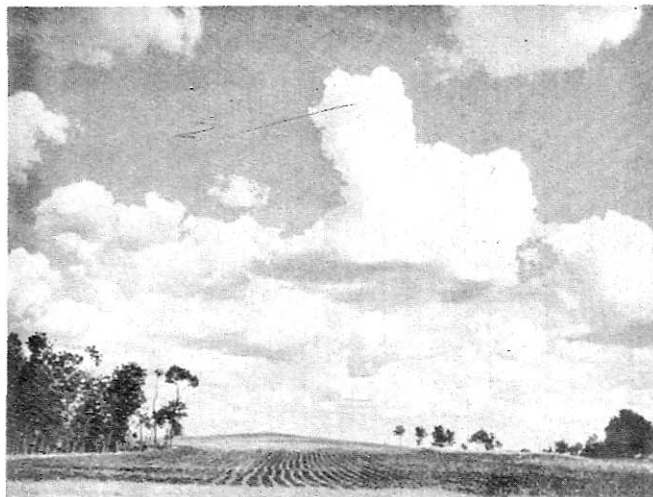
Az említett két példán keresztül vizsgáljuk most meg, hogy mik a közös tünetek, amelyek a táj és az egykor öt formáló vízfolyás elszakadását okozzák. A tervezési előírások szerint a mértékadó vízhozamot (az időegység alatt elfolyó vízmennyiséget) kiöntés nélkül kell a vízfolyásnak elvezetnie. Mivel lakott területen ez az ötven-száz évente előforduló árvizeket jelenti, így a patak teljes hosszán nagy vízvezető szelvényt kell építeni. Ez párosul azzal, hogy a partokat egyre szűkebbre szorítják a telekhatárok, a földmunka minimalizálása, az egészséges, hosszú kilométereken azonos mintakeresztelvény kialakítása és tulajdonképpen a kisebb tervezési munkagigény miatt, így igen mély medret alakítanak ki, meredek partokkal, vagy ahol a terepviszonyok kedvezőtlenek, ott töltések között biztosítják a megfelelően nagy keresztmetszetet. Így adódik az a kép, hogy a mértékadónak tekintett árvíz évtizedes visszatéréséig a pusztá medret kell látnunk, melyben alig csordogál valami. Az árvíz a lehető legkisebb vízmélység mellett igyekeznek levezetni, ezért a meder sűrűdését csökkentendő, beton vagy betonlap burkolatot kap. Ezzel megoldódik a kimosások elleni védekezés is: a néhány tízévente előforduló, (a vízgyűjtő területtől függően) néhány órán át tartó árvíz nem mossa ki a partot. Vonalvezetése egyszerű lesz, jó esetben legalább enyhén kanyargós, de sajnos, igen gyakran hosszú egyenes szakaszokat látni, kirívó esetben kissugarú ívekkel összekötve, ami már nem pusztán esztétikai ellenvetésekre ad okot. Nem a mértékadó nagyvizek ellen ágálok itt, hiszen az műszaki-természeti adottság, nem is az azt meghatározó szabályok ellen, hiszen az emberek természetes óhaja az árvíz elkerülése, egyszerűen csak arra szeretnék utalni, hogy a nagy keresztelvény biztosítható lenne például széles ártérrel is, nem a lefolyás gyorsításával, hanem az árhullám részleges tározásával. Itt jelenik meg a vízfolyás fenntartójának markáns igénye is: legyen a meder olcsón gondozható. Ez a felmondhat legtöbbszőr azt takarja, hogy a kaszálást igénylő füves rézsűk méreteit csökkenteni kell, és a mederbe burkolatot kell építeni, amelyen a növényzet nem tör át (legalábbis az első öt évben). Ide tartozik a kotrás lehetőségét biztosító kezelőutak, betonpadkák tervezetése is. És végezetül jönnek a keresztelő közművek, ahol a látvány alapján többnyire „hahnizó” tervezők gyakorolják mesterségüket, félretéve az esztétikai érzéküket.

Milyennek képzelek egy városi kisvízfolyást? A jelenleg szokásosnál szélesebb, fásított ártérrel kialakított patakot látnék szívesen, amelynek kisvízi medre az árterén belül kanyarog, úgy, hogy csak a legszűkebb mértékben burkolt a medre. A hidak egyszerű, esztétikus kialakításúak volnának, a közműveket pedig vagy föld alatt, vagy összefogva, közös közműhídon vezetnék át a patakon. A fenntartást egyszerűsíteni a fák adta árnyék: kevés gaz nő a lombkorona alatt. Életteret kellene engedni a pataknak, ahol kialakulhatna egyfajta átmeneti zóna a település és a víz között. Természetes szelők és hurok húzódnának a városban, településen keresztül, a lakott területtel egyenrangúan és ugyanakkor elkülönülten. Mit kell ezért adnunk? Alapvetően területet, de igazán azt sem. Ugyanis ez a terület nem elkerített határsáv, hanem szabadon átjárható zóna, ahol mód nyílik az ember és víz közötti,

mindennapos, természetes kapcsolat erősödésére. Egy ligetes sáv, amely kihasználja a víz által mindig nyújtott adományokat, amely esetenként váltakozó szereppel bír, kedvező biológiai feltételeket teremt az öntisztuláshoz, színesíti a település képét. Hogy ez álmódosítás, és nem megvalósítható? A VITUKI adott ki egy füzetet a vízepítés új irányait felvázoló és a nyolcvanas évek végén. A szennyvíz hozzáfolyások helyett valamilyen más, akár csatornán történő elvezetés, akár helyi részleges vagy teljes tisztítást képzelek el.

De miért találkozunk túlnyomórészt csak az ismertté tett megoldásokkal, miért nem tudunk jobban élni a vízrajzi adottságainkkal? Mik azok a körülmények, melyek elfordítják a figyelmünket ezekről? Vizimérnöki oldalról, eddigi tapasztalataim szerint leggyakrabban az okozza az igénytelenséget, hogy a tervezés rutinmunkává vált, esetenként favágássá minősült vissza, kiveszett a természettel szembeni alázat, általánossá vált az a vélemény, hogy bármi megépíthető. Ezt fokozza a „megélhetési kényszer”, amilyen munka csak akad azt gyorsan el kell végezni, nincs idő és pénz a „szószólásra”. Gyakran a megrendelők igénytelenek. Az önkormányzatok se támasztanak különösebb esztétikai vagy környezeti követelményt a tervekkel szemben, sőt esetenként, amikor mód nyílna valahol a beleszólásukra, épp ők kényszerítenek ki technokrata megoldásokat. Pedig ez az egyik olyan pont, ahol szembe lehetne szállni a hagyományos megoldásokkal.

A környezetbarát víztervezés előfeltétele az, hogy az emberi, a természeti és a vízi környezettel foglalkozó emberek egymásra találjanak, megértsék egymás munkájának lényegét. Ennek során, egymással kölcsönhatásban dolgozva várható a legkedvezőbb megoldás. Ez a városi vízfolyások helyzetére vonatkoztatva azt jelenti, hogy a területfejlesztési tervek készítése során a vízfolyások szerepét a korábbinál nagyobb súllyal kell figyelembe venni, elemezve a funkcionális szerep mellett a hidrológiai és biológiai kapcsolatokat is, építésigazgatási részről a felszíni vizek potenciális értékén való számon tartását jelenti, örködést, hogy ne tehessenek akármit velük, és ez jelentős mértékben az adott településen tevékenykedő építészeknek is múlik. Tudatosítani kell a vizek értékét. Nem szabad elsiklani a „mederrendezés” és „meder jókarbahelyezése” kifejezések takarásában megbúvó kibetonozás és lefedés felett, hanem új megoldások alkalmazására kell ösztökélni a víztervezőket. A tervezési szemléletben várható változások siettetése is fontos feladat, ugyanis a hatóságok is koncepcióváltásra készíthetők a tervezőt, amennyiben eléggé nagy társadalmi nyomást éreznek egy-egy tervezési feladat kap-

csán. Erre a lakosság meggyőzésén keresztül van mód, ezt elrendő pedig fel kell vázolni a patakok olyan új városképi és környezeti szerepét, amely számukra is elfogadható és kívánatos. És ez már nem vízimérnöki, hanem területrendezői, területszervezői feladatkör, mely valójában csak az épített környezettel foglalkozó emberek közös munkájaként lehet eredményes. Teljes szívvel remélem, hogy az általános tervezői gondolkodás forradalma előtt állunk és meggyorsíthatjuk a szemléletváltást környezetünk és voltaképpen saját érdekünkben.

Szűcs Gábor

TÁJFORMÁLÓ ELKÉPZELÉSEK EURÓPÁBÓL

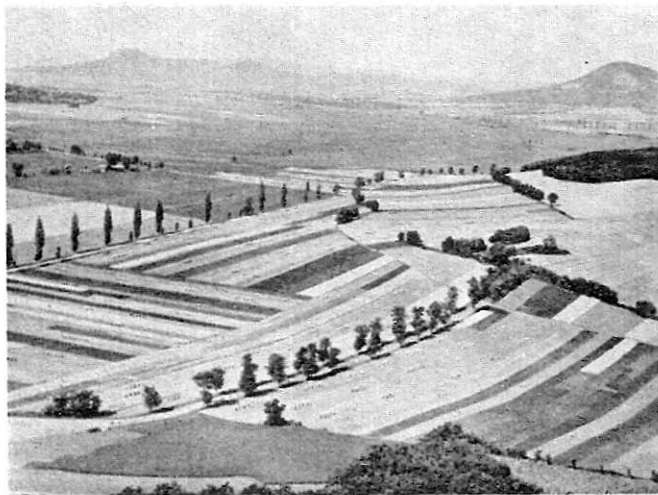
Jochen Bockemühl a Goetheanum természettudományi szekciójának vezetője immáron negyedik éve szervez nyári kurzusokat Dornachban tájrendezőknek, ökológus, biológus szakembereknek, tanároknak és olyan embereknek, akik valami oknál fogva nem érzik teljesnek a természettudomány ma ismert megismerési fogalmait, ill. megismerési útjait.

A délelőtti előadások és a délutáni közös műhelymunka után az esti órákban a résztvevők alkalmat kapnak arra, hogy beszélhessenek a társaságnak munkáikról, elképzeléseikről. Most a két éve elhangzott gondolatok közül elevenítek fel példaként kettőt.

PETER HENN: A különböző biotópokban élő növények, s állatok értékelhetőségéről

Szerte a világon – a természeti egyensúly megbomlásának konstatálásaként – a természeti ökoszisztémák elszegényedésének megállítására, a fontosnak ítélt vagy megfogyatkozott számú élőlényeket az ember megpróbálja megvédeni. A védelem jellemző formája, hogy helytől és természeti, környezeti feltételektől függetlenül – az ország területén belül egységesen – ad az élőlényeknek egy pénzben kifejezett értéket.

Németországban egy hasonló statikus rendszer használhatatlanságát felismerve kidolgozták az élőlények értékelhetőségének egy más szempontú rendszerét. Lényege abban áll, hogy egy élőlény értékét mindig az adott élőhelyre vonatkozóan határozták meg. Először megvizsgálták a szukcesszió fejlődési fokának megfele-

lően betöltött szerepét, fajgazdagságát, egyediségét, a nem természetes fejlődési tendenciákkal szembeni tűrőképességét, stb.

A vizsgálati szempontokhoz érték kategóriákat rendelve összezszerűsítették egy-egy élőlény értékét, egy „eredeti” biotóp állapothoz viszonyítva. Ezzel a módszerrel megkapott értékeket nemcsak a védett élőlények esetében érvényesítették, hanem praktikusán a gazdasági élet más területén is. Pl.: egy növénytakaróval fedett helyen létesülő új beruházás esetén a terület egészére határoznak meg egy értéket, amelyet márkában (DM) fejeznek ki. A természet károsításaért ezt az összeget kell a beruházónak természetvédelmi célokra, rekultivációra fordítani. Ezáltal kénytelen az ember tudomást szerezni arról, hogy nemcsak az általa hasznosnak ítélt dolgoknak van értéke és szerepe a világban.

ULF WAGNER: Élősövények a tájban

A nyugat-európai racionális területkihasználás, a kelet- és közép-európai nagy táblás monokultúras gazdálkodás azt eredményezte, hogy a régen oly fontos és magától értetődő határmezsgyék, sövények eltűntek a tájból.

Ma különféle hatásokra és megfontolások alapján ezeket újra előszeretettel ülteti az ember, de valódi jelentőségüket, s a bennük rejlő lehetőségeket még csak most kezdi újra felfedezni. Ulf Wagner felvillantott néhányat azokból a szempontokból, amelyek irányt adóak lehetnek számunkra.

Az élősövényeket valódi élettérként kezeli, s nemcsak mint határproblémát, határoló képződményt, vonalas létesítményt. Mint élettér felépítésénél fontos figyelembe venni a talaj szerkezetét, kémiai összetételét. Minimum 30-40 cm mélységből kell talajmintát venni, mert ez ad igazán fontos információkat számunkra. A növények gyökere ültetés után ebben a közegben találkozik először új otthonával, mely egész életére kihatással van. A növények kiválasztásánál a talaj összetétele az egyik igen fontos meghatározó elem.

Lényeges a fényviszonyok változatossá tétele, a környezetükkel összhangban történő kialakítása.

A növények kiválasztásánál a természeti szempontokon kívül fontos, mit mire lehet használni, milyen a kulturális kötődés – milyen fát és a köré mit ültettek. Felhasználhatjuk még azon ismereteinket, melyek a magnetizmus, elektromosság, radioaktivitás és a növények kapcsolatára vonatkoznak.

Egy-egy vezérnövény kiválasztásánál a talajjal összefüggésben arra is figyelhetünk, hogy milyen növények szeretnek élni alatta, körülötte, s azon a területen milyen növényeknek a megjelenése lenne kedvező, mind a szántók életében, mind az egyes gazdálkodási módok számára.

Az így kialakuló gazdagabb élettér kihatással van a szántók életére, vízháztartására, és a tágabb környezetre.

A 44-47. oldalakon (és a címlapon) látható felvételeket Hevesy Iván készítette, akinek Magyar tájképek című kötetében (Kner, Gyoma. 1941.) jelentek meg.

Mezei Mihály

A BIOLÓGIAI MEZŐGAZDASÁGRÓL

(Mezei Mihály okleveles biodinamikus agrármérnök tanulmányt készített hagyományos művelést alkalmazó mezőgazdasági üzemek biológiai művelésre történő átállítására. A tanulmány részletesen taglalja az átállítás megtervezésének lépéseit, stratégiáját szakmai és gazdaságossági szempontok szerint. Az alábbiakban a tanulmány bevezető, általános elveket ismertető részét közöljük.)

A biológiai mezőgazdaság – gyűjtő neve az alternatív, organikus, ökológiai, biodinamikus, bio-organikus fogalmaknak – olyan, a természeti erőforrásokat megőrző termelési-termesztési rendszer, amelyben a termelés alapvetően a helyi erőforrásokra alapoz és minden tevékenységet, amely e rendszerben zajlik, a biológiai, ökológiai szemlélet határoz meg.

A biológiai mezőgazdaság célja, hogy egészséges, szermaradványoktól mentes élelmiszert állítson elő; megőrizze a talaj termékenységet; a háziállatok részére olyan környezetet és gondozást igyekezzék megteremteni, amely megfelel az állatok természetes igényeinek; takarékoskodjék a természeti erőforrásokkal, különösen a meg nem újuló energiaforrásokkal; megakadályozza a környezet szennyeződését; esetenként a jövő mezőgazdasági termelésének megfelelő új, szociális együttélési – közösségi – formákkal kísérletezzék.

A biológiai mezőgazdaság természetszemléletében a természet, mint egész szerepel a maga sajátosságaival. Az ember a természettől nagy mértékben függ, így morálisan felelős azért, hogy az általa végzett tevékenység, a létrehozott kultúrtáj a környező természet pozitív része legyen. A sokoldalú és változatos vetésciklus – a pillangós növényekkel – fontos része a biológiai mezőgazdaságnak. A talaj termékenységének fenntartása elsősorban organikus anyagokkal történik: szimbiotikus nitrogénmegkötés a pillangós növényekkel együttélő baktériumok által, elemek felszabadítása a talaj ásványaiából a mikroorganizmusok, valamint a növények aktív feltárásképeségének segítségével.

A zöldtrágyanövények termesztését tisztán, vagy köztes állományban alkalmazzák. Az esetleg hiányzó tápanyagot nehezen oldódó és minél természetesebb formában juttatják a talajba. Műtrágyákat, elsősorban nitrogénműtrágyákat nem használnak. Talajművelési rendszerük a talaj szerkezetét és élővilágát messzemenően kíméli.

Az állattartás és a művelt terület nagysága egyensúlyban kell legyen. Azáltal, hogy a biológiai mezőgazdaság a helyi erőforrásokra alapozva minimálisra igyekszik szűkíteni a külső termelési segédanyagok bevitelét, a műtrágyákat és a szintetikus növényvédőszerket teljességgel is kizárva, a termelési rendszer környezetkímélő, energiatakarékos és ezáltal biológiailag és ökonómiailag is kevésbé sebezhető.

A vetésciklus

A mai konvencionális mezőgazdaságban a vetésciklus és az állattartás – mint trágyaelőállítás – szerepe csökkent, elsősorban a műtrágyák és a kémiai növényvédőszer felhasználása miatt.

A biológiai mezőgazdaságban a sokoldalú, egyensúlyban lévő vetésciklus a működés alapvető feltételei

közé tartozik. A gazdaság vetésciklusa fűvesherékre, gabonafélékre és kapásnövényekre épül. Ez az alap segít a kémiai szerek kizárásában. A sokoldalú vetésciklus potenciális gyomszabályozó, tápanyagcsökkentő, tápanyagdúsító, szerkezetjavító, mikrobiológiai aktivitásnövelő és humusztartalom növelő hatású. Mindez természetesen a helyi időjárási, földrajzi, talajbeli adottságokhoz illeszkedik. Ugyanígy a megfelelő állatfajta, egyáltalán az állatfajok kiválasztása is a helyi adottságok és nem a vásárolt takarmányok függvényében történhet. Az állattartó üzemek váltó gyeptermesztéssel már eleve jó feltételeket teremtenek a megfelelő vetésciklus kialakításához. Egészen más feltételek állnak elő a vetésciklus – és az egész gazdasági organizmus – tekintetében, ha az üzem gyepterület és kérődző állatfaj nélküli. Hosszabb távon az ilyen üzemek a legtöbb bio-termesztési minősítési feltételnek nem tudnak megfelelni. Természetesen speciális egyéves zöldtrágyanövényekkel részben javítható a helyzet és a talaj biológiai aktivitása is létrehozható. Mindenesetre az egyéves zöldtrágyanövényeknek nincs olyan jó talajszerkezet javító hatása, mint a többéves gyepeknek.

A növények tápanyagellátása

A biológiai mezőgazdaság igyekszik takarékoskodni a meglévő tápanyagkészlettel, ami a tápanyagok lehető legteljesebb, a rendszeren belüli forgatásával, az ezáltal kialakuló egyensúllyal valósul meg. Így lehet minimális a külső forrásból bevitt tápanyag.

A biológiai aktivitás által a levegőből (nitrogénmegkötés) és a talajból (szerves anyagok lebomlása és a kőzetből történő feltáródás) további tápanyagok válnak hozzáférhetővé. Nagy jelentősége van annak, hogy a szervesanyagok tápanyagkészlete megőrződjön. A cél egy stabil, lassan lebomló állapot elérése, a humuszképződés, ami különösen vonatkozik a könnyen felszabaduló nitrogén vegyületek megkötésére. Ennek érdekében a szerves hulladékot, a trágyát a legtöbb biogazdaságban komposztálják, érlelik. Ez a biodinamikus gazdaságokban a trágyaoltó preparátumok segítségével történik. Tápanyagmegőrző szerep jut a talajtakaró növényeknek is.

A gazdaságot elhagyó tápanyagok mennyiségét számításokkal meg kell határozni, hogy a tápanyagegyensúlyhoz szükséges utánpótlás – megközelítően – számítható legyen.

Bizonyos talajtípusoknál valamely tápanyagból hiány állhat elő, amit külső forrásból kell pótolni. A felhasználható anyagokat a minősítési szabályzatok – így a Demeter Szövetségé is – rögzítik. A nitrogén bevitelére

biológiai gazdaságokban elsősorban a szimbiotikus, levegőből történő nitrogénmegkötéssel, míg a foszfor, kálium és egyéb tápanyagok bevitele a talaj ásványainak feltáródásából is történik. E folyamat intenzitása növelhető nagy gyökértömegű növények termesztésével és különböző agrotechnikai eljárásokkal a talajművelés során.

Talajművelés

Az aprómorzsás, stabil talajszerkezet kialakítása alapvető fontosságú. Elsődleges a gyökérzet és a talajlakó élőlények számára megfelelő talajállapot biztosítása. Ezért nagy súlyt helyeznek a lehető legkíméletesebb talajművelésre, ezen belül is maximálisan igyekezve kerülni a kötött, nedves talajon történő munkavégzést, ami a kialakult talajszerkezetet több évre tönkretelheti. Mivel többféle elgondolás és végrehajtási mód létezik, azonos bio-irányzaton belül is előfordulhat a talajmunkák minimálisra csökkentésének elve és a konvencionális mezőgazdaságban alkalmazott – a biodinamikus üzemek ezt az utat követik – szántásos, talajforgatásos elvek együttes alkalmazása.

Gyomszabályozás

Gyomnövény a konvencionális gondolkodásban és termesztésben minden növény, amelyik az adott területen több kárt okoz a gazdálkodónak, mint hasznot. A gyomnövény leginkább azáltal negatív hatású, hogy konkurál a szántóföldi kultúrnövényvel víz, fény és tápanyag tekintetében; terjeszti a betegségeket; a kártevőknek búvóhelyül szolgál. A biológiai mezőgazdaság ezeket részben elfogadva igyekszik a gyomnövények pozitív tulajdonságait is hangsúlyozni és – mivel a gyomnövények teljességgel nem írhatók ki és ez nem is cél – ezeket hasznosítani. Hasznos tulajdonságai a gyomnövényeknek humuszszolgáltatásuk; talajtakaró szerepük, mely védelmet ad a víz- és a szélerózióval szemben és jelentőségük van a sok rovar- és madárfajt tartalmazó ökoszisztéma megteremtésében. A gyomszabályozás ezen belül a vetésforgóval és mechanikai módszerekkel történik. Mind a talajművelés, mind a gyomszabályozás területén a technikai, gépesítési kérdésben igen sok a megoldásra váró probléma, amelyeket a biológiai mezőgazdálkodás várható terjedésével a hazai viszonyok között kell kísérletileg és a termelésben is megoldani.

Növényvédelem

A biológiai mezőgazdaságban szintetikus növényvédőszerket nem használnak és a gyakorlatban igen kis mértékben kerülnek felhasználásra az engedélyezett növényvédő készítmények is. Sokoldalúsága által maga a termelési rendszer biztosítja a növény védelmét. Az egyensúlyban lévő ökoszisztéma kevésbé támadható és kevésbé érzékeny egy esetleg fellépő betegség vagy kártevő hatásaira. A betegségek, kártevők elleni védekezésre különböző, főként a megelőzést szolgáló készítmények használhatók, amelyeket a minősítési szabályzatok jóváhagytak. A szárazság miatt gyengén fejlődő növény

hajlamosabb a betegségre, könnyebben válik a kártevők áldozatává; a magas humusztartalmú talaj jobb vízháztartást, nagyobb szárazságtűrést eredményez. Az aktív mikrobiológiai talajélet kevésbé enged teret a kórokozó gombák és baktériumok elszaporodásának.

Állattartás – mit jelent a biológiai állattartás?

A biológiai gazdaságban egy bizonyos mennyiségű állatra szükség van. Az állattartással a rendszer teljessé válik, megteremt a lehetőségét egy egyensúlyban lévő organizmusnak. A minősítő szervezetek által kiadott előírások a növénytermesztésen kívül az állattartásról is rendelkeznek. Magyarországon a Biokultúra Egyesület az ellenőrző és minősítő szervezet. E szabályzatok meghatározzák, hogy az állatok takarmányának saját termesztésből kell származnia, és egy adott mennyiségnél több vásárolt takarmány nem etethető. A takarmányok hozamfokozókat, antibiotikumokat nem tartalmazhatnak. A vitaminokat és az ásványi kiegészítőket is kritikusan kezelik, ha azok nem saját készítésűek. Az állatok mozgásának biztosítása és a természetüknek megfelelő tartásmód szintén előírás, mint a legelés, kapirgálás, vagy a turkálás. Minden állat saját életteret igényel. Meghatározott az egy adott területen tartható számosság, a területen tartott állatok állattartó képessége is. Lehetőleg több különböző állatfaj legyen egy gazdaságban. A kérődzőknél a takarmány alacsonyabb koncentrációjú, mint a konvencionális gazdaságokban; a tömegtakarmányok nagyobb hányadban kerülnek etetésre. A megelőző gyógykezeléseknél antibiotikumok használata nem engedélyezett. Előnyben részesülnek a saját gazdaságból származó alomanyagok, elsősorban a gabonaszalma. A csőrökurtítás, faroktalanítás nem engedélyezett. A szarvtalanítást lehetőleg mellőzni kell.

Ezek csak körvonalai azon szempontoknak, amelyek az állattartást biológiaiá teszik. Ritkábban hangoztatott, de igen jelentős tényező az állatok ápolója és az állatok között létrejövő kölcsönös bizalom.

Kertészet

Ha mód van rá, minden gazdaságban jó, ha legalább az ott dolgozók zöldség és gyümölcsszükségleteit a saját termesztésből fedezni tudják. Mivel a kertészet jóval kisebb területet igényel, lehetséges az intenzívebb termesztés is. A biogazdaságok igyekeznek tájjellegű, a nagyüzemi gazdálkodás miatt háttérbe szorult fajtákat újból termesztésbe fogni. A biodinamikus művelésben ajánlott az ún. kombinált gazdaság létrehozása, amelyben a szántóföldi növénytermesztés és az állattartás mellé – azokkal szerves egységet képezve, a trágyafelhasználás és esetleg a vetésforgóba történő beépülés révén – zöldség- és gyümölcsstermesztés is társul. A gazdaság szerves hulladékaiból készült komposzt – az istállótrágya komposztal kombinálva – fontos összetevője a gazdasági körfolyamatoknak, amely a biodinamikus preparátumok felhasználásával és a mezőgazda alkotó munkájával segíti a mezőgazdasági organizmus kialakulását.

Helykitöltő

Megjelent idén tavasszal két könyv. Ilyen fontos könyvekből nem szokott megjelenni sok egy évben, van idő gondolkodni rajtuk. Ezeket akarom most ajánlani mindenkinek.

Mind a két könyv arról szól, mi az igazi történelem. Az egyik (Trevor Ravenscroft: A végzet lándzsája. Edesvíz kiadó) a huszadik század

legmeghatározóbb évtizedeiről, a másik (Vekerdy Tamás: Álmodok és lidércek. T-Twins kiadó) a második világháború utáni Magyarország egyik legfontosabb eseményéről szól. A két könyvet összekapcsolja az, hogy mindkettő középpontjában Rudolf Steiner személye áll. Steiner, mint – az első esetben – akit Hitler legfőbb ellenfelének tekintett, valakinek, aki – a huszas évek elején! – világos áttekin-

téssel rendelkezik arról, ami Európát fenyegeti a nemzetiszocializmus képében; Steiner, mint – a második esetben – akinek nevéhez a szabad iskolázás területén a legdöntőbb kezdeményezés és legmesszebbre ható gyakorlati példa kötődik.

Tartalmilag persze több minden is összekapcsolja a két könyvet, mert a fenti azonosság egyúttal azt is jelenti, végső soron mind a kettő a huszadik század legégetőbb kérdéséről szól, amivel századunknak dűlőre kellett volna jutnia. Most már aligha kerül erre sor. Vajon mi lesz az ára annak, hogy véget ér ez az évezred anélkül, hogy az individuális szabadság kibontakozása számára utat nyitott volna?

Avéget lándzsája megrázó, felkavaró, félelmetes olvasmány. Kézzelfogható közelségbe hozza a legparányibb részletekig lebontva a világtörténelmi eseményeket mozgató erők működését. Mintha egyszerűen, hirtelen érthető válna általa mindaz, ami korábban inkább csak értetlenséget, iszonyatot, szorongást keltett, megválaszolhatatlan kérdéseket ébresztett. Most, mintha nem volna több kérdés. A szerző a legmagasabb rendű beavatottaktól nyert okkult ismeretek elképesztő bőségét tárja fel, hogy a világháború előkészítését, előkészítőit és végrehajtóit bemutassa. Mintegy „megoldja” az emberiség történetének talán leghatalmasabb és legrettegetesebb „krimijét”, azt az összeesküvést és tömeggyilkosságot, mely az emberi fejlődést majdnem végleg (vagy legalábbis nagyon hosszú távra) kitérítette menetéből.

Elovasva ezt a mindennél hihetlenebb és mindenre meggyőző magyarázatot adó könyvet, először valóban elhallgat minden kérdés. Hiszen az érezhető, hogy a legmagasabb szellemi tudás forrása nyílik meg itt, hogy a köznapis ismeretszerzés módszereivel elérhetetlen titkokat leleplezze. Aztán – a köznapis kételkedés szintjén – mégiscsak kérdések tolnak fel az olvasóban. Kérdéseket tesz fel, amelyekre éppen úgy nem tud válaszolni, mint ahogy nem tudja a szerző állításait ellenőrizni vagy cáfolni. Kérdéseket, melyek nem is a könyv állításaira vonatkoznak, hanem arra, amiről nem szól.

A könyv aival a képpel zárul, hogy 1946 januárjában visszakerül eredeti helyére „a végzet lándzsája”, a bécsi Hofburg kiállítótermébe, ismét egy lesz a múzeumi tárgyak sorában. A háború ezzel végképpen véget ért. Csak a bevezetőben említ a szerző egyetlen konkrét eseményt, mely a háború után történt, 1957-ben. Amikor Johannes Stein, akitől a szerző legtöbb ismerete származik (aki Rudolf Steiner közvetlen köréhez tartozott), nekilátott, hogy megírja ezt a könyvet, váratlanul meghalt. Az első kérdés tehát, amelyből a többi következik: vajon ennek a könyvnek az írásába fogott bele az az ember, aki valóban közvetlen, autentikus ismeretekkel rendelkezett a Gonosz huszadik századi működéséről és műhelytitkairól? (Ha a könyv hátborzongató tényeknek szellemében gondolkodom tovább, ki kell-e zárnom azt a kérdést, hogy nem azért halt-e meg Stein, hogy az ő könyve helyett jelenjék meg ez?)

És mi történt a többi említett és nem említett szereplővel, akik Japánba és Amerikába kerültek a háború után? Mi történt a titkos európai és japán páholyokkal, vannak-e új, a gyilkosságoknál haté-

konyabb módszereik? Az amerikaiak, akik látszólag naivan, ugyanakkor rendkívül felkészülten és gyakorlatiasan intézték a lándzsa visszaszolgáltságán ügyeit, vajon az eredeti lándzsát juttatták vissza a Hofburgba (akkor szovjet megszállási övezetbe)?

Ravenscroft könyvének jelentősége az, hogy elementáris erővel, kikerülhetetlen és többé el nem tagadható módon (az első megjelenése óta eltelt húsz év ezt nem látszik alátámasztani) szembesíti a ténnyel, hogy a történelem, és különösen a huszadik század történelme szellemi erők iszonytató bírközésának visszatükröződése, vagy inkább a földi szférába történő kivételése (amihez persze hozzá kell tenni, hogy ez a küzdelem az emberért folyik, mint azt annyi költői műből tudjuk). A Gonosz eléggé túl nem becsülhető erejű ellenfele a Jónak, az Embernek, az emberi képességek és lehetőségek csúcspól manipulál. De akár pontosan ilyen formában történtek az emberiség eddigi legnagyobb arányú önpusztításának eseményei, akár nem, azt a könyv csendes, meg nem fogalmazott tanulságának kell tekintenünk, hogy ez a folyamat, ez a küzdelem a legkevésbé sem fejeződhetett be, semmi okunk feltételezni, hogy a világháborút előidéző erők igazi vereséget szenvedtek volna és ne készülnének nagyobb intenzitással és nagyobb körültekintéssel az új fellépésre.

A nürnbergi per, aminek eredményeképpen a könyv témáját érintő tényeket hozzáférhetővé tették és a „jőbűnösök” hamvait szétszórta Európára felett /!/, nyilván nem lezárása ennek a rettenetes drámának, hanem méltó indítása annak a korszaknak, amely minderről megfeledezni, az eseményeket a legsimplább magyarázatokkal elintézni akarja.

Az Antikrisztusról csak azt tudjuk, hogy a világ jötevőjének képében jön el. Hogyan készül fel bennünk az, aki ezt túl akarja élni szabad emberként, a „jövő” fogadására?

Talán ehhez szolgál adalékul a másik könyv, mely abban viszont különbözik az előzőtől (nyilvánvaló, hogy kevésbé drámai és kevésbé világtörténelmi méretű folyamatról szól), hogy amit leír, az csupán a személyesen átélt, közvetlen tapasztalat. Viszont ugyanolyan parányi részletekig bontja le a „Jő” működésének technikáját, mint a másik az ellenkezőét. Arról szól, hogy hogyan működik az emberi szabadságot szolgáló eszme megvalósulása apró véletlenek és sorseseemények, az emberi kapcsolatok lélekjelenléttel és szeretettel átitott mozzanatai által. Hogy a Gonosz viharfellege alatt apró, törekeny, védtelen kezdemények mint kapaszkodnak össze lassú folyamatban hatékony, igazi változásokat előidéző történelmi eseménnyé.

Az egyensúly kedvéért mindkét könyv elolvasását ajánlom mindenkinek.

Gerle János

Részletek Trevor Ravenscroft A végzet lándzsája c. könyvéből

Az okkultizmus eme hátterének ismerete nélkül lehetetlen megérteni, hogy a vezető náciok miért éppen a Szent Grál minisztériumaiba beavatást nyert titkos embercso-

portban találták meg legnagyobb ellenségeiket. Ez megmagyarázza, hogy az SS és a Gestapo miért kutatott olyan hosszasan utánuk, s miért ítélte el és kínozta meg olyan embereket, akik politikailag jelentéktelenek és a náci számára veszélytelennek tűntek.

Némi okkult betekintés nélkül hihetetlennek tűnik, hogy a Németországban legfelsőbb hatalmat szerző Adolf Hitler – aki kis híján meghódította az egész világot – egy ismeretlen, Rudolf Steiner nevű osztrák filozófust tekintett legfőbb ellenségének.

Am ha századunk történetét valódi perspektívájában, az emberi tudat fejlődésében vizsgáljuk, mégis egyértelműen kiderül, hogy a Hitler lelkét megszálló luciferi fejedelemség a faji doktrínák eszközét használta fel, hogy az emberiséget az individuális emberi szellem őrmagában való felismerésétől eltérítse. Azt is értékelni fogják, hogy dr. Steiner korunk Kozmikus Krisztusának prófétája volt, és a korunk emberének lelkében megszületni vágyó szellemi én örök jelentőségének magányos hírnöke.

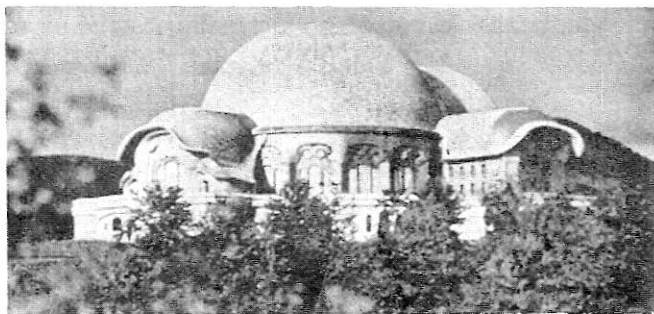
Adolf Hitler nagy hangon beszélt dr. Steiner ellen a náci párt korai politikai gyűlésein, és hirdette, hogy Steiner háborús bűnös, aki közvetlenül felelős a Schlieffen-terv bukásáért, és ezáltal a világháború elvesztéséért. Rudolf Steiner Helmuth von Moltke tábornok személyes jó barátja volt, és Hitler azzal vádolta őt, hogy a fekete mágia erőinek segítségével megzavarta a főparancsnok elméjének egyensúlyát az 1914-es belgiumi és franciaországi invázió kritikus időszakában.

Hitlernek ennél gonoszabb, személyes okai voltak arra, hogy Steinert félreállítsa az útból. Dietrich Eckarttól tudta, hogy Rudolf Steiner a Grál-beavatottak egy kiterjedt csoportjának a vezetője, aki a Thule-csoport sátáni természetét felismerve az asztrális magasságokból minden gyűlésüket és beavatási szertartásukat figyelte. Eckart meg volt győződve arról, hogy Steiner átható okkult képességei előtt semmi sem maradhat titokban. Miután Steiner nyíltan figyelmeztette Németországot a náci párt titkos céljaira, nevét az első helyre tették a Thule-gyilkosok által azonnal likvidálandók listáján.

Rudolf Steiner kozmikus kereszténység-konceptióját a svájci Dornachban épített Goetheanum építészeti formában testesítette meg. A kétkupolás épület belső része a fametszés mesterműve.

Dietrich Eckart végakarata volt, hogy az épületet, melyet eredetileg Münchenben akartak felépíteni és „Johannesbau”-nak akartak elnevezni, porig égessék, és hogy dr. Steiner adaptusainak közvetlen köre a lángok között haljon meg. A Goetheanumot 1922 szilveszterén gyújtották fel, miközben dr. Steiner 800 ember előtt esti előadást tartott. A gyújtogatást egy német-svájci órásmester követte le, aki fanatikus náci és a megalapított egyház szenvedélyes tagja volt. A néhány aranypéntz, amit tettének jutalmaként kapott, másnap reggel elszene-sedett teste mellett, az épület romjai közt találták meg. Dr. Steiner és társai csak azért menekültek meg a tűzhaláltól, mert a gyújtószerkezet nem működött olyan gyorsan, mint tervezték.

Dornach, az első Goetheanum

A Goetheanum felgyújtásának legfőbb oka az volt, hogy megsemmisítsék a 30 láb magas szilfa faragást, mely Jézus Krisztust, az emberiség képviselőjét ábrázolta, amint legyőzi Lucifert és Ahrimánt. Dr. Steiner több éven át dolgozott ezen a szobron. Mind nyilvános, mind magánelőadásain beszélt annak a démoni Lándzsának a természetéről, amely Adolf Hitler lelkét megszállta és a náci Weltanschauungot sugalmazta. A fafaragás igen jellemző helyzetben ábrázolta Lucifert, ami feldühítette Hitlert, mire Eckart meggyőzte vezérét, hogy próbálják megsemmisíteni. Ez a faragás, amelyet Steiner a tűz idején még nem fejezett be, a lakásában volt a Goetheanum alsó szintjén, és megmenekült a tüztől. Ma az új Goetheanum központi darabja.

Részletek Vekerdy Tamás: Álmodok és lidércek c. könyvéből

Hazaérkezésem után nem sokkal felhívott Eginhard Fuchs úr – Budapestről.

Hárman érkeztek ide, hogy a tervezett witteni építkezésekről tárgyaljanak Makovecz Imrével. Engem azért keresett, mert autójában mintegy öt-hat kilónyi, általam készített fénymásolatot hozott magával, ami nekem már nem fért be a bőröndömbe.

Hol adhatná ezt ide?

Kicsit szorongva – de meghívtam magunkhoz, vacsorára.

Kérdezte, hogy magával hozhatja-e azokat is, akik vele jöttek, Pütz tanár urat és Hodina Magdát Svájcából, akik tolmácsolásra kért meg a Makovecz-féle tárgyalások idejére.

Persze – mondtam, és szorongásom egy kicsit növekedett.

De mindenképpen azt szerettem volna, hogy jöjjön el dunakeszi lakótelepi lakásunkba, a könyvek és a gyerekek közé, hogy egy kicsit érzékelje, ki is lehetek, hogyan is élek – és oldódjon (általam feltételezett) enyhe gyanakvása ez idősödő kelet-európai iránt, aki talán a KGB ügynöke is lehetne.

(Már Wittenben elhatároztam, – ahol az intézet tanárai közül senki nem hívott meg magához, és mindig egyfajta kicsit figyelő, kicsit értetlen, de igen udvarias távolságtartást éreztem –, hogy egyszer majd, ha módom lesz rá, meghívom, aki Pesten jár közülük, hogy a magam környezetében „leleplezhessem” magam.)

Találkoztunk és kiatóztunk Dunakeszire.

Pütz úr nagy hangon magyarázott – a szék is beszakadt alatta –, feleségem szemét dicsérte, mondván, hogy Waldorf-óvónőnek kellene lennie, Fuchs úr csendesen figyelte, és csak a paradicsomos makaróninál jegyezte meg:

– Nagyon finom! Az én feleségem is mindig ezt készíti, ha váratlanul sok vendég jön.

Majd még egyszer:

– Egészen otthon érzem magam.

A hangulat lassan feloldódott.

Éreztem, hogy a gyanakvások lassan eloszlanak.

Beszélggettünk.

Hogyan is lehetne a Waldorf-pedagógiából valamit Magyarországon is érvényre juttatni, úgyszólván életmentő – gyerekmentő – módon bevezetni.

Hodina Magda – Svájcából, Dornachból, ott a Weleda gyógyszergyárnál dolgozik – hozzám fordul:

– Ismeri Jakab Tibort?

– Nem, nem ismerem.

– Nem? Jakab Tibor és a barátai most akarnak Waldorf-óvodát alapítani.

– Hol?

– Itt! Budapesten!

– Ki az a Jakab Tibor?

- Egy fiatal orvos. Belgyógyász. Nemrégén jött haza Svájc-ból. Egy évig tanult kint. Hazajött, és elhatározta, hogy Waldorf-óvodát csinál a gyerekeinek. Keresse meg! Megadom a címét.

- Jó! Köszönöm!

- Úgy hallottam, hogy éppen most alakadtak. A minisztérium valamiféle szakvéleményt kér az engedélyezéshez, és nincs senki, aki szakvéleményt adjon.

- Szakvéleményt azt én éppenséggel tudnék adni, azt hiszem, mert ahol én dolgozom...

- Igen! Nekem is ez jutott eszembe. Az valami Iskolakutató Intézet, nem? Mindenesetre hivatalos...

- Igen. Iskolafejlesztési Központ. Vagyis most éppen: osztály. De ez mindegy... Maga találkozik Jakab Tiborral?

- Igen. És éppen azt akartam kérdezni, hogy megadhatom-e neki a maga címét és telefonszámát.

- Persze!

Nem telt bele egy-két nap, és hosszúra nyúlt, magas, sovány fiatalember jelent meg a munkahelyemen, ha jól emlékszem, hosszú lódenkabátban és tréfás, elegáns kalapban. Jellegzetes, magyaros arc - amit még a bajusz is hangsúlyoz.

Jakab Tibor.

Mi történt eddig?

Megtudtam, hogy mióta hazajött Svájc-ból, már másfél év telt el. Azóta egy csoportnyi szülő tanulja egy kis körben a Waldorf-pedagógiát. Hamarosan várják egy stuttgarti óvónó, Anette Stroteich érkezését, aki talán vállalja, hogy Magyarországra jön, mindenesetre körülnéz itt, és találkozni fog a szülőkkel.

És mi történt hivatalosan?

Az derült ki, hogy állampolgárok nem alapíthatnak óvodát, csak „gyermekmegőrzőt” hozhatnak létre. Ő azonban helyesnek látná, ha ez az intézmény kezdettől fogva hivatalosan is óvodának minősülne. Óvodát az államon kívül vállalatok, üzemek, szövetkezetek hozhatnak létre...

Jakab - miközben folytatta rendelését Budapesten, a XI. kerületben - nekiindult, hogy valamiféle szövetkezetet keressen, amelynek neve, emblémája alatt a Waldorf-óvoda megalapítható volna.

Közben kiderült: Solymár nagyközség tanácsa, ahol a szülői kör egyik tagja, Czítán Gábor lakott családjával, támogatná a Waldorf-intézmények - óvoda, iskola - létrehozását, a későbbiekben talán telekadománnyal is. Ugyancsak támogatná a dolgot Solymáron az ottani nagyüzem, a PEMÜ - a Pest Megyei Műanyagipari Vállalat. Jakabék már régóta kerestek egy helyet, ahol családi házat építhetnének. Most eladták várbeli lakásukat, az árából telket vettek Solymáron, és már hozzá is kezdtek - Makovecz Imre tervei alapján - az építkezéshez.

Ami a „fedőszervet” illeti, hosszabb keresgélés után Jakab Tibor először a Lares humán-szolgáltató kissozvetkezettel próbálkozott. Itt, úgy tűnt, szívesen fogadják a dolgot - de aztán mégsem haladt előre a szerveződés, egy tapodtat sem.

Újabb keresgélés következett.

A természetgyógyászatban amúgy is érdekelt Jakab doktor így bukkant rá az Életvédők Vitalis Egyesületére. Egyesület tarthat-e fenn óvodát?

Igen. Ma már igen.

Így alakult meg az Életvédők Vitalis Egyesületének Waldorf-pedagógiai Tagozata, amely hozzájárult az óvoda létrehozásához.

Ekkor nem várt akadályba botlottak.

A Művelődési Minisztériumban megtudták, hogy ugyan a minisztertanács 41/1985. (X. 5.) számú rendelete szerint óvodát a gazdálkodó szervezetek, az állami költségvetési szervek, valamint a társadalmi szervezetek a mű-

velődési miniszter egyetértése nélkül létesíthetnek és tarthatnak fenn - és ez nagy előrelépés volt a múlt-hoz képest -, de: ugyanez a jogszabály kimondja azt is - és ez példa az akkori törvénykezésben megnyilvánuló visszahúzó erőre -, hogy az óvodai nevelési programban foglaltak alkalmazása fenntartóra való tekintet nélkül kötelező.

Miután pedig a Waldorf-óvoda működése az óvodai nevelési programtól eltérő tartalmi munkát kíván, így e kezdeményezés megvalósítása - az oktatásról szóló 1985. évi I. (egyébként rendkívüli előrelépést jelentő!) törvény 24. §-a alapján engedélyhez kötött.

Az engedély kiadásához pedig a minisztériumnak szakértői véleményre van szüksége, amelyik ismerteti és elemzi a Waldorf-óvoda működésének feltételeit, összevetve azokat az óvodai nevelési programban foglaltakkal.

Az OPI - Országos Pedagógiai Intézet -, ahol dolgoztam, ahol a már néhány ott töltött év folyamán is oly sok névváltozáson átment iskolakutatói és -fejlesztési központ (osztály, főosztály) is az intézet részeként tevékenykedett, a Művelődési Minisztérium szakmai háttérintézménye volt, s így Jakabék keresve sem találhattak volna jobb fórumot a szakmai vélemény megadására. (Én magam ezekben az években az óvodai és az alsó tagozati nevelés afféle pszichológus-szakértőjének számítottam, akitől a minisztérium már több ízben kért szakvéleményt óvodai és általános iskolai kérdésekben. Így hát - Jakabék szempontjából - mintha engem is arra találtak volna ki, hogy nekik a hiányzó szakvéleményt megadjam.)

Néhány szorongó, fohász-kodó nap - és megszületett a szakvélemény.

(Ekkor még nem tudtam, hogy ezzel életemben egy olyan máig tartó - tehát már ötödik éve tartó - periódus veszi kezdetét, amikor idóm jelentős részét szakvélemények és az ezekhez több szempontból is hasonló pénzhajkurászó pályázatok írásával fogom eltölteni, sokat szorongva, gyakran az utolsó pillanatokban hajszolódva, de eddig - általában - nem egészen eredménytelenül.)

A Művelődési Minisztérium alapfokú nevelési főosztálya a 25 401/1988. VIII.-as számú ügyirattal értesítette a „Vitalis Életvédők Egyesületének titkárát, Szauder Tamás elvtárs”-at, hogy engedélyezi a kísérletet a Solymáron alapítandó óvodában, az 1988/89-es óvodai nevelési évtől kezdődően. Sőt: az ügyirat azt is kimondja, hogy a minisztérium a Waldorf-pedagógiai tevékenység hazai kipróbálását támogatja!

Ne feledjük: ekkor Gázsó Ferenc az illetékes miniszter-helyettes.

Az engedély engem jelölt ki arra - nyilván szakvéleményem alapján -, hogy a nevelői munkát folyamatosan kísérjem figyelemmel, s szakmailag segítsem.

Ennek megint csak formai szempontból volt nagy jelentősége - ezért is javasoltam szakvéleményemben, hogy az Iskolafejlesztési Központ gyakorolja a szakmai felügyeletet -, mert így kivédhető volt a megyei szakfelügyeleti - illetve akkor már csak szaktanácsadói - szervek várható támadása és akadékoskodása.

És itt álljunk meg egy pillanatra.

Hadd jelezsem röviden - és most még csak elvontan, általánosságban - az akkori oktatáspolitikai helyzetet.

A szerveződé Waldorf-óvoda példáján szólva: „lent”, az állampolgárok, a szülők, a helyi hatóságok - a solymári nagyközségi tanács - támogatásával hozzájárultak, hogy óvodát - majd később: iskolát - szervezzenek gyerekeiknek.

„Fent”, a minisztériumban, Gázsó Ferenc - különösen intenzív módon az 1985-ös oktatási törvény elfogadtatása óta - azon dolgozott, hogy az iskolák autonómiáját a középszintű - megyei, városi stb. - vezetéssel szemben is biztosítva lehetővé tegye a pedagógiai szabadság és

pluralizmus valódi kibontakoztatását, az intézménycentrikus közoktatási rendszer lassú átformálódásának megindítását egy gyerek- és embercentrikus szemléletmód felé, az ideológiai jelszavak felváltását szakszerű adaptációkkal és innovációkkal. Azaz: a teljesen halott – holttá merevített – alattvaló-idomító, gleichschaltoló (és modjuk ki bátran: lélekgyilkos, és nemegyszer testi gyilkosságokban és megnyomorításokban is vétkes) hatóság-iskola felváltását egy állampolgári szükségleteket kielégítő szabad szellemi műhellyel.

Gazsó Ferenc és munkatársainak nyitása az oktatáspolitikai felső szintjén, és az állampolgári – szülői, óvónői, tanítói, tanári és (mint Solymár esetében) hatósági – kezdeményezések az óvodák, iskolák, községek és kerületek szintjén, rettenetes ellenállásba ütköztek „középen”.

Ezek az emberek a tanácsi elnökhelyettesektől és művelődési osztályvezetőktől kezdve „lefelé”, sokszor egészen az iskolaigazgatókig jól érezték, hogy hatalmuk – ami nélkül egzisztenciájukat elképzelhetetlennek tartották – szűnőben van. (Tisztelet a kivételnek! Mert persze kivételek is szép számmal akadtak.) Jól érezték ezek a kipróbált káderek, hogy megkezdődött a pártállam monolitikus, centralizált iskolarendszerének szétverése.

Ők azonban nem az életlehetőségek megvalósítását érezték ebben a kriptabontási folyamatban, hanem az anarchia feltörését.

Persze: a temetők halotti nyugalomával szemben az élet mindig kaotikus és anarchikus.

Valójában persze organikus törvények érvényesülnek benne, míg a halál a maga nyugalomával és látszólagos rendjével a folytonos bomlás és megsemmisülés állapota.

Meg kell itt említenem: Dániában több mint százhusz éve – és a kezdetek százhetven évnyi múltba nyúlnak vissza – semmi más nem kell egy iskolaalapításhoz, mint hogy az iskolaalapítónak legyen tizenkét beiratkozott növendéke. Senki nem vizsgálja, hogy van-e diplomája, hogy hogyan és milyen tanterv szerint tanít, hogy fejlődnek és okosodnak-e gyerekei.

És csodák csodája: még nem robbant ki semmiféle botrány az elmúlt százhusz évben a dániai iskolarendszerben, míg a mi oly nagyszerűen és központilag szabályozott, tantervekkel – és még pontosabban kidolgozott, iszonyatosnál iszonyatosabb tantervekkel – bőven ellátott iskolarendszerünk a folytonos botrányoktól, az inkompetenciától hangos.

Úgy látszik: nincs tizenkét egyformán hülye szülőpár egy-egy lakókörzetben, aki olyan helyre íratná be gyermekét, ahol a gyerek nem fejlődik, nem tanul – hanem ellenkezőleg: korcsosul, satnyul, megbetegszik.

(Ilyen iskolákba csak nekünk kellett, volt kötelező beiratunk gyerekeinket.)

ABITARE IL TEMPO

Makovecz Imre terve

Ugo La Pietra művészettörténész szervezésében az évente rendszeresen megrendezésre kerülő veronai nemzetközi belsőépítészeti kiállításon idén októberben is készül egy kortárs művészeti bemutató. Ennek keretében 12 művészettörténészt – teoretikust kértek fel, hogy egy általuk kiválasztott művész – akit ők fognak bemutatni a katalógusban és a kiállítást kísérő konferencián – mutassa be erre az alkalomra tervezett installációját. A művészeti csarnok egyforma 6x4 méteres fülkékre van osztva, ezekben sorakoznak egymás mellett a meghívott művészek munkái, melyek témája „a korunkra jellemző új gondolati megközelítések”. A megkötöttség nélkül megtervezett enteriőröket a kiállítást szponzoráló cégek kivitelezik.

Egy szobát be kell bútorozni. A gyanútlan közönség elvonul a szoba előtt. A méret adott, az ablak, a nyílás ugyanolyan, mint a többié. A művészek rendelkezésére áll a XX. sz. végi ipar teljes arzenálja. A hadtáp társadalom új seregszemléjére készülünk. A meghívottaknak minden eszébe juthat, csak a szoba mérete azonos a többiével, csak a művész maga determinált úgy, ahogy van, azzal együtt persze, amit kitalál. Egymásra talál itt az andalgó fogyasztó a determinált termelővel. Minden perc, minden pillantás látszatvilágban kapja meg a valóságot.

A valóság a valóságos világban, ha van még, rendkívül kockázatos. De ez a kockázat egyre kisebb. Irak, Bosznia, Szomália egyre kevésbé valóságos.

Hol van már Van Gogh széke, mely izzó parazsa a hiányzó ember lenyomatának? Kit érdekel ma már Mozart árulása és halála? Kit érdekel Artus kerekasztala, Krisztus utolsó vacsorája; ki kérdezi meg, miért ültek 12-en az asztal köré és miért került vér helyett bor, és emberhús helyett kenyér az asztal közepére?

Az emlékezet kiveszett. Ma már az emberiség nem emlékezik, az emberben egy sohasemvolt új állapot emlékezik.

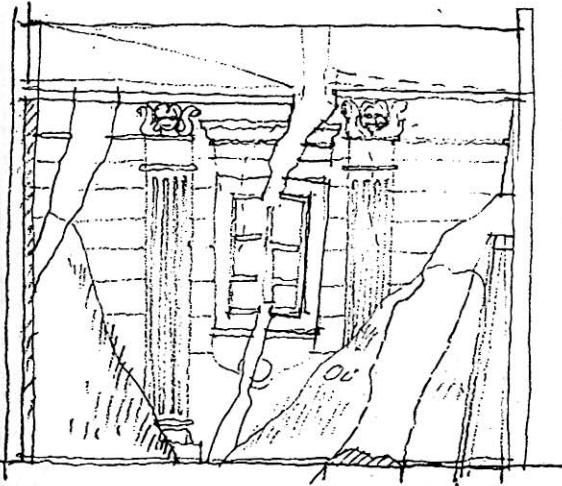
Álarcok az asztalon a serleg körül. A serleg telve vérrel, a kenyér újra hús, a márvány falak széthasadtak, és beömlik az idáig távoltartott talaj és szennyezett víz.

Mégis, ebben a dögletes szobában van annyi féligazság, hogy emlékezni lehessen, legalább a semmi álarcát lehessen látni.

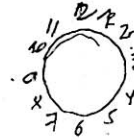
A Neve mind a tizenkettőnek székére van írva. A betűket összekevertem. A nevek alteregóikban szétoszlanak, elegyednek egymással, ahogy a Nevek viselői sem voltak jelen sehol, csak annyit éreztünk és érzünk, hogy életünk eseményeibe, legtitkosabb gondolatainkba is befészkeltek magukat, hogy „porunk is neki szolgál” (Illyés Gyula)

Makovecz Imre

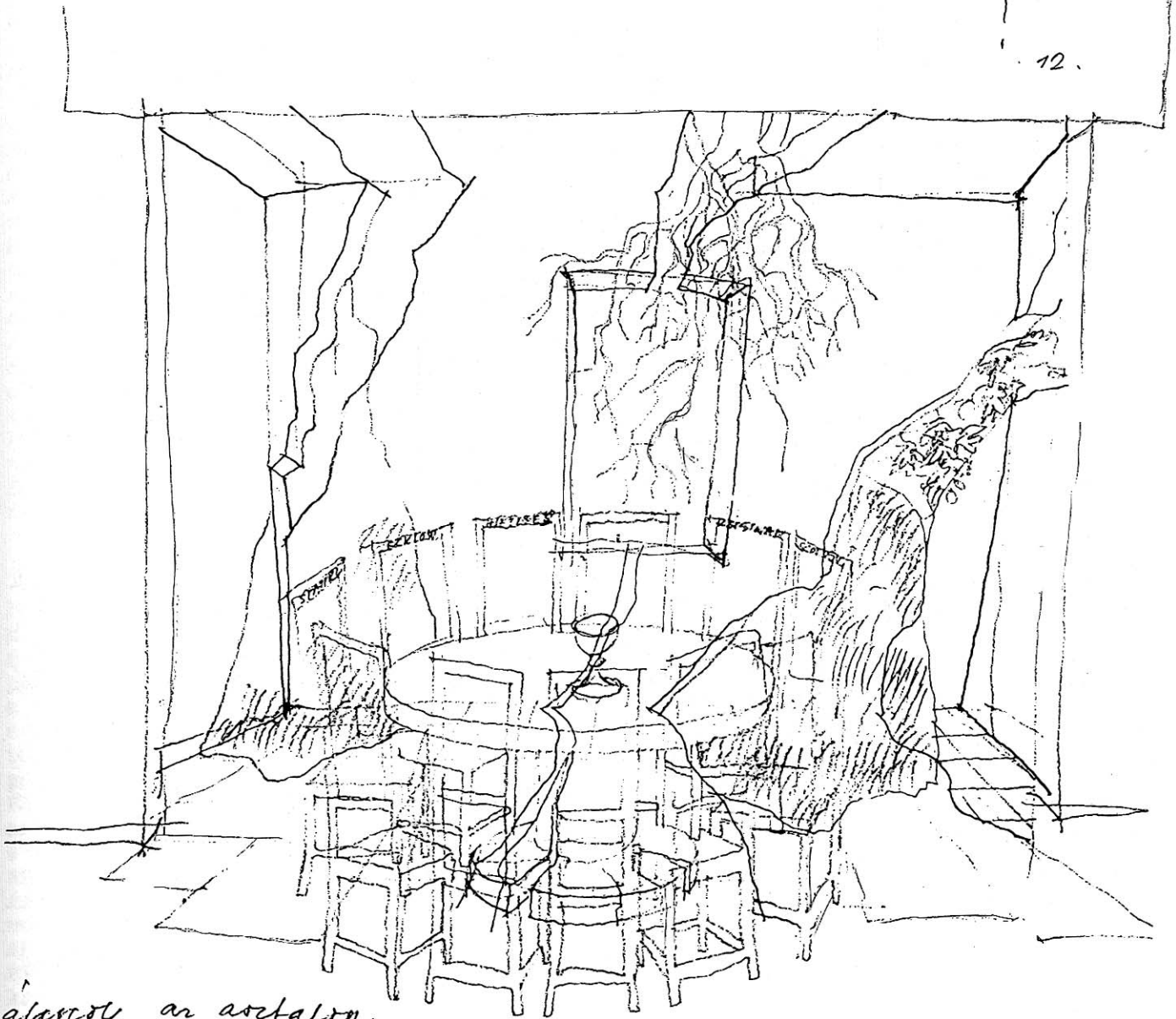
lajard, hup a bawdek fidesiderje, a feloilestull
 abtrotulirmus, a hüsörinü klassicirmus
 a mai napig il. Chirico sürrealismuse
 nitkül ar antikornikus hideoleles porabay
 tetreles. Ent förom öme. Duce, Hitler, Stalim
 is Eisenhower, klassicirmusad, a bawdek
 stilusad.

ECKLOWEZ
 STATIZLOU
 HIETIGER
 ROOSINANTOU
 SCOTUS VIATREUL
 MASARIESCH
 ROTCHANDU
 HIMMELBLUE

12.

alaxoty ar aortalon.

Makovecz Imre

SZENTSÉG A SZÁZAD TEMPLOMÁBAN

Tervek a Szent Gellért hegyi sziklakápolna berendezéséhez

A mindennapi élet átlépi-e a szakralitás határait, és vannak-e ilyen határok, átlépi-e a szentség a misztériumok határait, van-e mítikus személy vagy tárgy manapság, egyáltalán reális-e ezeket a kérdéseket feltenni, sőt kinyomtatni most, a mocskolódás, hit- és kedélyrablás, burkolt és nyílt hatalomörület és pénzűz világában?

Úgy vélem, éppen emiatt aktuálisabb, mint valaha, bármikor.

Az építészet, mely olyan nagy tárgyakat hoz létre, melyekbe halandó emberek bemennek, ott élnek, találkoznak, az építészet hogy fogja föl az életet, ezt a személyre szabott rövid időt? Az építészet vajon a mindennapi életet úgy szolgálja-e, hogy átlépi a szakralitás láthatatlan határait, vagy nem? S ha átlépi, van-e fogalma, képe arról, amit nemrégén még életszentségnek neveztek?

Nemrég a színházba napfelkelte előtt mentek az emberek, írja Ingmar Bergman naplójában. „A nézők már jóval napfelkelte előtt gyülekezni kezdtek. A hajnali szürkületben jelentek meg a maszkot viselő papok is. Amikor a hegyek mögül felkelt a nap, sugarai a színpad közepére értek, ahol egy kis oltár állt. Az áldozati állat vérét egy nagy tálban fogták föl. Az egyik pap rejtve maradt a többiek háta mögött. Arany istenmaszkot viselt. Amikor a nap kissé magasabbra emelkedett, a megfelelő pillanatban két pap a magasba emelte a tálat úgy, hogy a nézők megpillanthatták az istenmaszk tükörképét a vérben... Néhány perc múlva a szertartásmesterek leengedték a tálat és ittak a vérből.”

Úrfelmutatás. A pap a nap alakú ostyát a kehely bor fölött tartva a magasba emeli, majd megtörve az ostyát, megeszi, és a bort kiissza. Eszik és iszik az asztalnál testében összekötve eget és földet.

Egy dombot utánzó házat, melyet a mellkas bordáira emlékeztető belső váz tart, hét torony dőf át. A hét emeletes torony átlósan, hosszában osztja két féltekére a domb belsejét. Az egyik oldalon lefelé, mintegy tükörképként megismétlődik az épület. A két tükörkép között üvegfüdém van, melyen járnak az emberek. Az üvegpadló középpontjában hibátlan, de halott fa áll gyökerestül. Az üvegfüdém alá látunk, ahol lefelé úgy áll a fa gyökere, mint fölfelé az ágai. A magas hangok a fejünk fölött, a mély hangok a gyökereknél szólnak. A fény és a zene átviszi a látogatókat a tornyokon túli féltekébe, ahol hét hatalmas fekete maszkot látnak, melyeken a zenével szinkron fény fut végig. Olyan torony alatt hagyják el az épületet, melyet elhagyva látják, hogy a kijárat torony két ablakszeméből szárnyak nőnek ki, s a torony csúcsa sarjadó rügyekben végződik.

Az épület 1992 áprilisától szeptember végéig fogadta a látogatókat. Hosszú sorok álltak előtte. Volt, aki négy és fél órát várt arra, hogy bejusson.

Az építészeti beszéd építészetből van és nem leírható szavakból.

Szerettem volna hazahozni ezt a dombházat, hogy a magyarok megismerjék. Tokajban állítottuk volna föl a Bodrog és a Tisza találkozásánál, a félszigeten, hogy akinek igazán szól a ház beszéde, megismerjék. Nem sikerült. A többi néma csönd.

Hítet, kedélyt csak az élet által áthatott munka, a másoknak végzett munka adhat. Bizom abban, hogy a mocskolódást, a piszkot az így feltámasztott hit és kedély kitakaríthatja az országból.

Bizom abban, hogy a mindennapi élet átlépi és átlépheti a szakralitás határait, és nem céltalan s reménytelen erről írni sem.

(Világszövetség 1993. 5. szám)

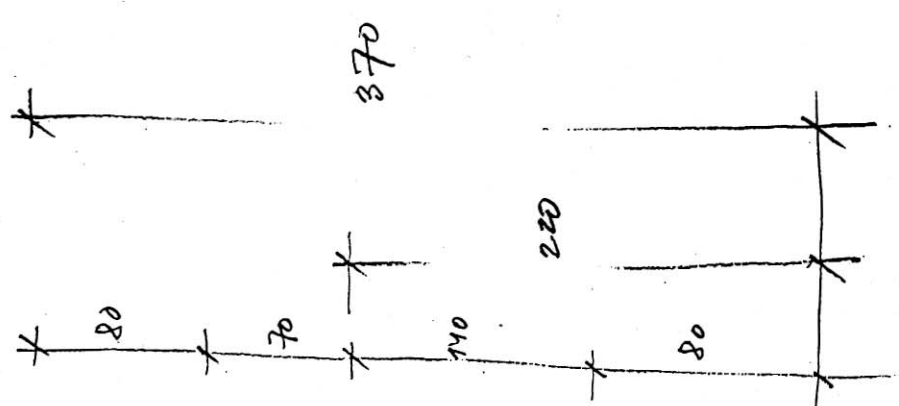
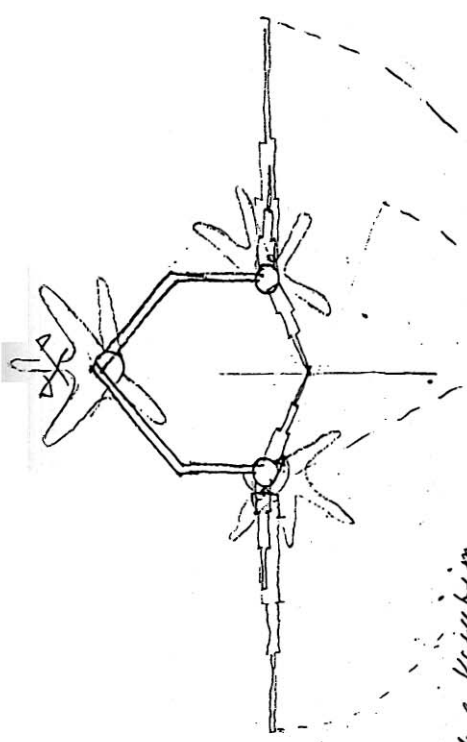
Hogy is van ezzel a Kelen-heggyel, Szent Gellért heggyel, Boszorkány-heggyel? Mi történt ott? A nagy János-napi ünnepen miért is ment oda Gellért? Mi volt akkor a nyári napéjegyenlőség ünnepén? Hogy ünnepeltek? Ki ölte meg és miért a talján Gellértet? Hogy kerültek a hegybe a pálosok, miért robbantották tovább a már létező barlangot? Mi van azokban a járatokban, melyek a sziklatemplom alatt és mellett vannak? Van-e összeköttetés a Villányi úti katonai sziklaközpont és a barlangtemplom között? Van-e metafora értéke, hogy a többméter vastag betonfallal elzárt belső tér a Fővárosi Fürdőigazgatóságé volt több évtizeden át, hogy a Weichinger tanár úr által tervezett páloskolostor a Balettintézet kollégiuma volt, az androgín-szerelem otthona?

És most, mikor a pálosok, néhányan újrakezdi, vajon ki Árva Vince, s mit kezd újra, mi lesz a szellem valósága, mit fog be a felvetett kérdésekből, mit vallhat be, és mit fedezhet fel a múltból, s mi lehet az értéke hanyatott, kegyetlen életének és üde Ozirisz-szellemének?

Mi lesz a sziklatemplom megújulásának szellemi tartalma? Megjelenik-e benne a Napba Öltözött Asszony, Istár leányaként a Boldogságos Szűz, Nagyboldogasszony, Magyarország Nagyasszonya vajon mennyire hatja át a keresztény-zsidó megújulás gondolatát, mennyire talál egymásra gyilkos és áldozat a barlangban, Horthy István pálmás szobra alatt, a zaj és bűz fölött?

Ezekre a kérdésekre keres választ az a néhány terv, melyet alább mellékelek, azokkal a gondolatokkal, melyek válaszként eszembe jutottak.

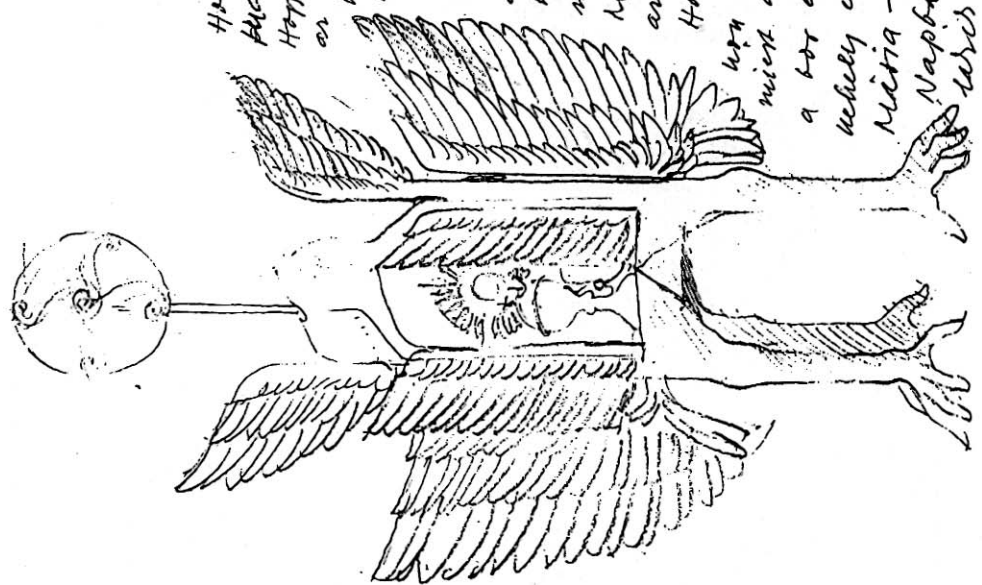

370

Hoz kil a kerakim,
 Hudu lilele, 10, nem tudjus.
 Hoz mint szaruyarat ust-
 or elterozobor, a wipitw.
 h-ty, a lyses, oghor h-ty.
 h-ty, 10, nem tudjus.
 De hoz, melyzedez
 mint bot - wot co kanyerol-
 kent hennalt aldrakhar,
 ant az tudjus,
 hoz parts mied sas, tubas,
 mied Badel kilaja, ^{szaruyarat} h-ty,
 Mide az orolan es miek...
 ant az tudjus.

Hoz alul sas-ember laba-
 hoz all a szentoghar, hoz
 mint aranyfernyarozu kbez
 a bot es a kanyer, hoz a
 kehely es a wrostanosa mint
 Mita - aranyharban, a
 Napta oltora Asszrupan
 w-ty, nem tudjus.

Megico up aldrakhar meg,
 megico up hoz a Botter-Ember,
 hupenus (Gellist-hoz) barlanszoban,
 02. oktober. Szentogharo. orakta.

Kravár Ágnes

EGY SOPRONI LAKÓHÁZ TERVEZÉSÉNEK ÉS KIVITELEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE

1992 nyarára készült el az épület, amelyet bemutatok.

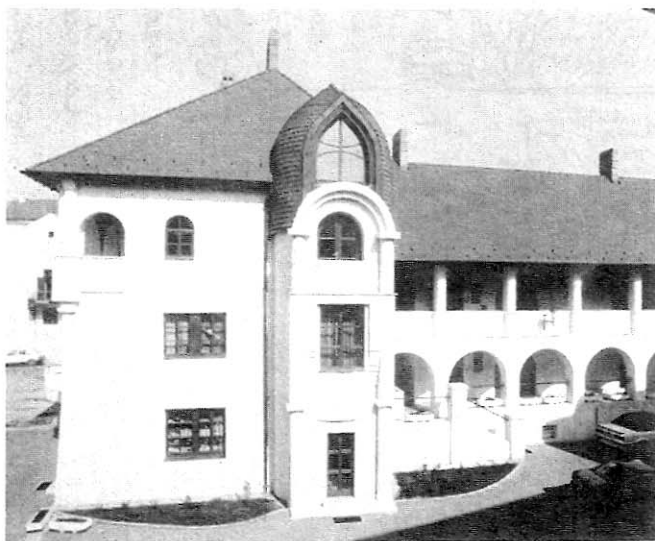
A megbízást Makovecz Imre kapta 1986-ban, aki legnagyobb meglepetésemre a feladatot rám bízta. Sopron – majdnem belvárosában – a Várkerület tőszomszédságában, a Széchenyi Palota mögé egy közel 1 ha-os területre kellett lakóépületet tervezni. (Móricz Zsigmond u. 1-3.)

A megbízó – a Belvárosi Lakásépítő és Fenntartó Szövetkezet akkori elnöke 25-30 lakás tervezését kérte, utcafronton üzletekkel, az épület alatt fedett parkoló kialakításával.

A feladat mérete, jelentősége szellemileg, fizikailag maximálisan igénybevett. Minden erőmre, önbizalmamra és optimizmusomra szükség volt ahhoz, hogy megbirkózzak a tervezéssel. Úgy gondoltam sokszor, hogy erre képtelen leszek, vagyok. Magamon kellett tapasztalnom amit Imre sokszor emleget, hogy az emberben sokkal több rejlik, mint amit hisz magáról, s tény hogy ma már – a tervezés időszakára visszanezve – az a rengeteg kétségbeesés, erőfeszítés, elszántság, munkaszeretet eredményt hozó folyamattá áll össze. Eredményen azt értem, hogy elégedett vagyok az épülettel, sok hibája ellenére is, szeretem ezt a házat, s ma sem tudnám másképp elképzelni, mint ahogy eredetileg megterveztem.

Ez természetesen csak az én igazságom, de az, hogy a feladatot tán önmagamat meghaladó színvonalon oldottam meg, számomra megnyugvást jelent.

Úgy érzem, hogy sikerült olyan épületet létrehozni, mely léptékében, térarányaiban, hangulatában jellegzetesen soproni, és egyben tükrözi építészeti hovatartozásomat is.

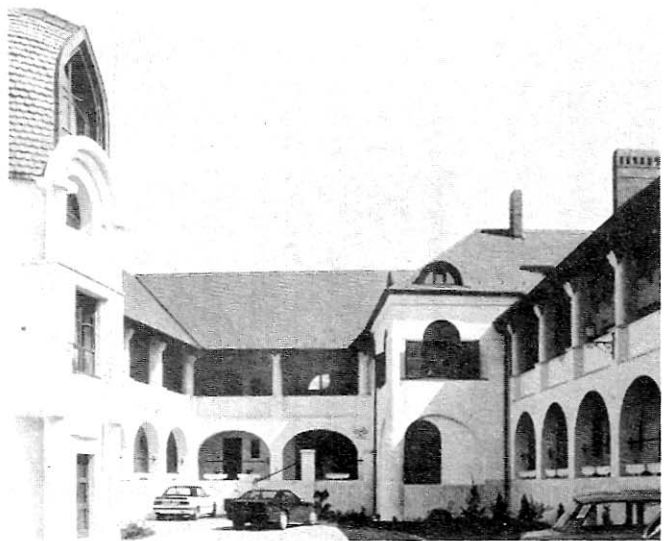
Péterfy László szobra anyagi okokból nem került elhelyezésre

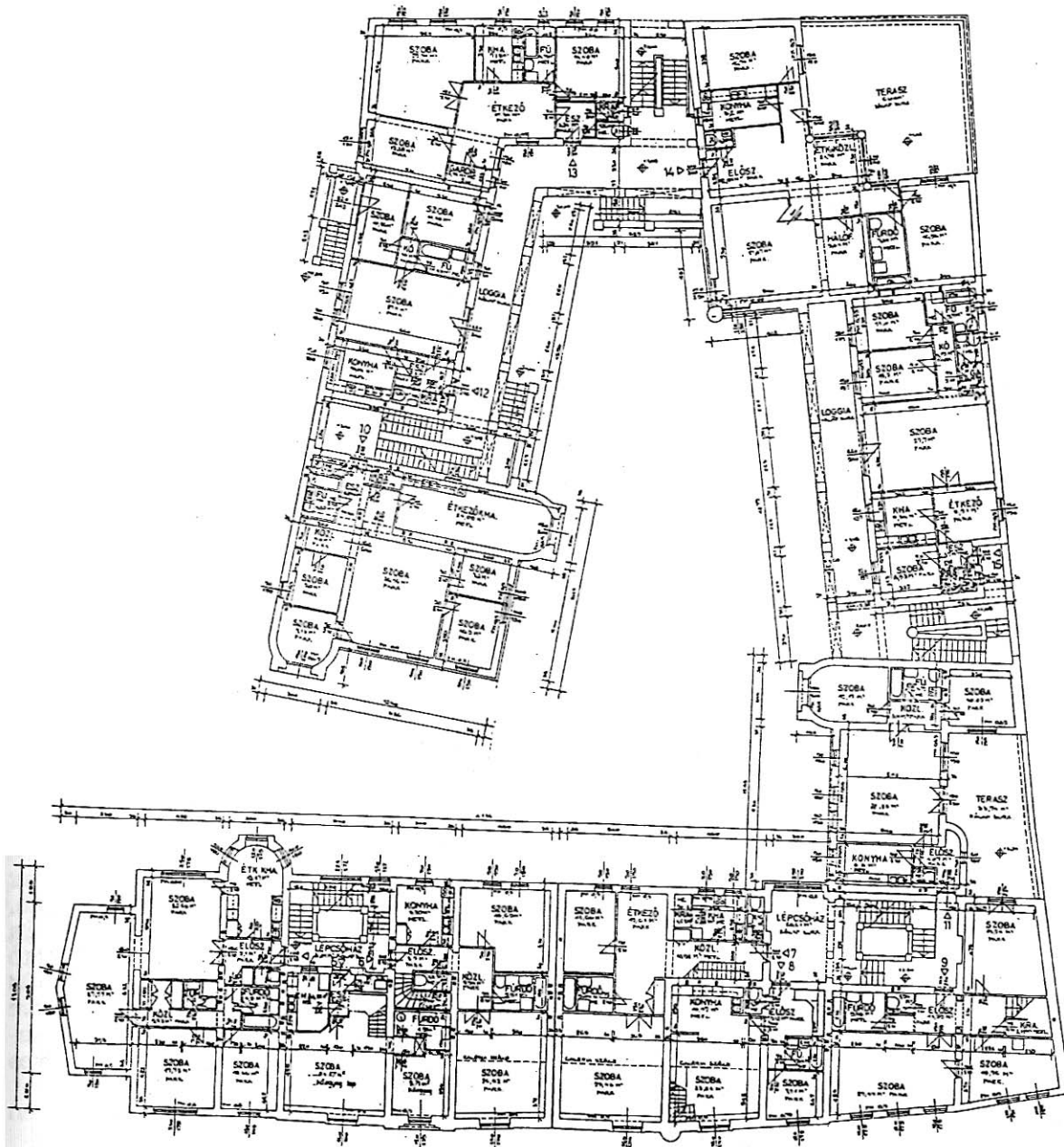
A kivitelezés 1989-ben kezdődött, 3 különböző kivitelezője volt a háznak, közben csaknem egy évig teljesen állt az építés. A megrendelő – a Szövetkezet elnöke is cserélődött.

Megváltozott közben a világ is. Sopron teljesen a nyugati kereskedelemre rendezkedett be. Az építkezés elhúzódásával az árak is egyre magasabbra szöktek fel. Sok lakó felmondta a lakását, újak jöttek, új igényekkel, akik már komolyan diktálni is kezdtek a pénzükért.

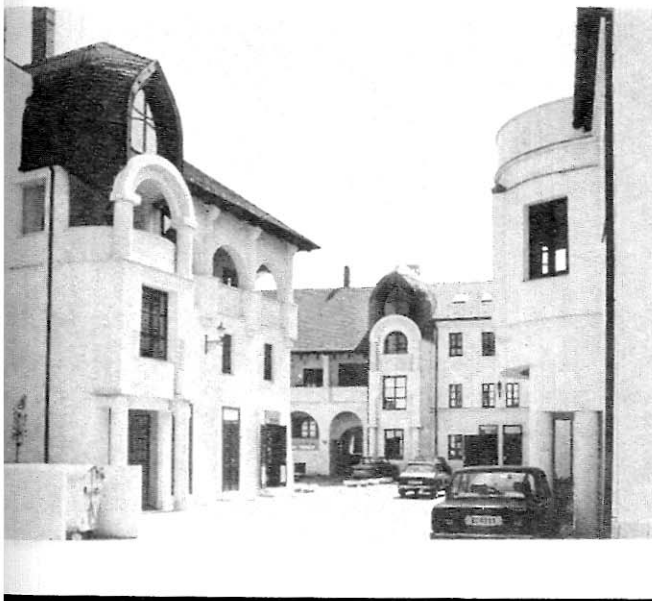
Így történt meg, hogy menet közben a kétszintes lakásokból sok helyen két egyszintes lakás lett, a belső udvaron a földszinti lakások helyét üzletek foglalták el, sőt a gépkocsibehajtó helyére is butik került, biciklitárolók és kukatárolók irodákká vedlettek át.

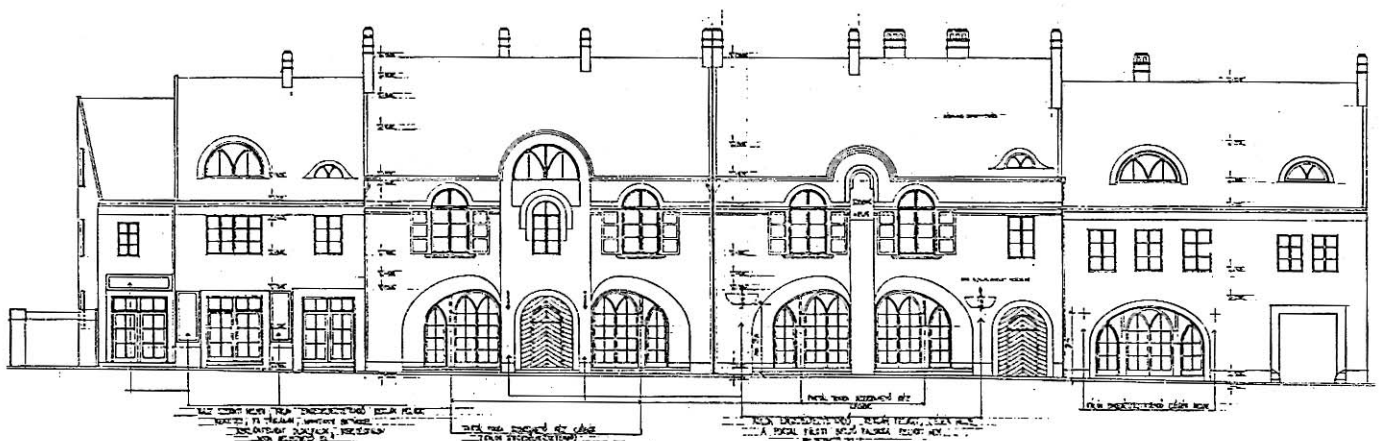
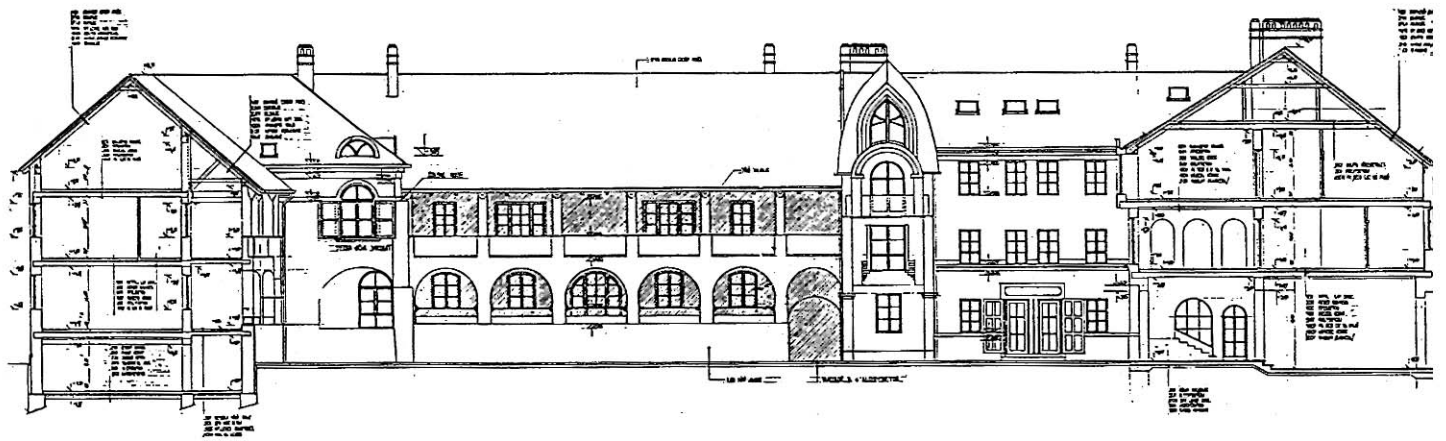
Eközben a házat állandóan menteni kellett, hogy e változtatások ne menjenek az építészet rovására.

Geleta László felvételei

Az építkezés végére természetesen elfogyott a pénz, s az idő is, s így jött a szokásos kapkodás. A fa virágládák helyett készen kapható, a Blaha Lujza térre sem illő beton virágvályukkal szórták tele az árka-dos folyosókat, a kertészeti tervekben megjelölt hárs-, dió- stb. fák helyett cserje, tuja, örökzöld törpefenyő-ekkel telepítették tele a zöldfelületeket, melyek bántóan idegenek ebben a környezetben. A legfájóbb talán az, hogy a Péterfy László által tervezett szobrok sem kerültek a helyükre, de az ehhez szükséges pénz már nem sikerült kiharcolni az építőközösségből.

Hogy ezeket az arra járó tán nem értékeli, az egyrészt egy 2-3 éves idegőrlő harcnak köszönhető, amikor minden művezeték-összecsaptak a tervező és építető ellentétes érdekei. Köszönhető még névszerint Németh Géza építésvezetőnek, aki sajátjának tekintette az épületet, s velem vállalva harcolt. Aki komolyan vette a kis „csip-csup” részleteket, osztópárkányokat, vakolatkereteket, íves homloklapokat stb... Mindezeknek előrebocsátásával ajánlom az én szeretett házamat az olvasók figyelmébe.

SOPRON, NÉMETH LÁSZLÓ NÉPI AKADÉMIA VÁZLATTERVE

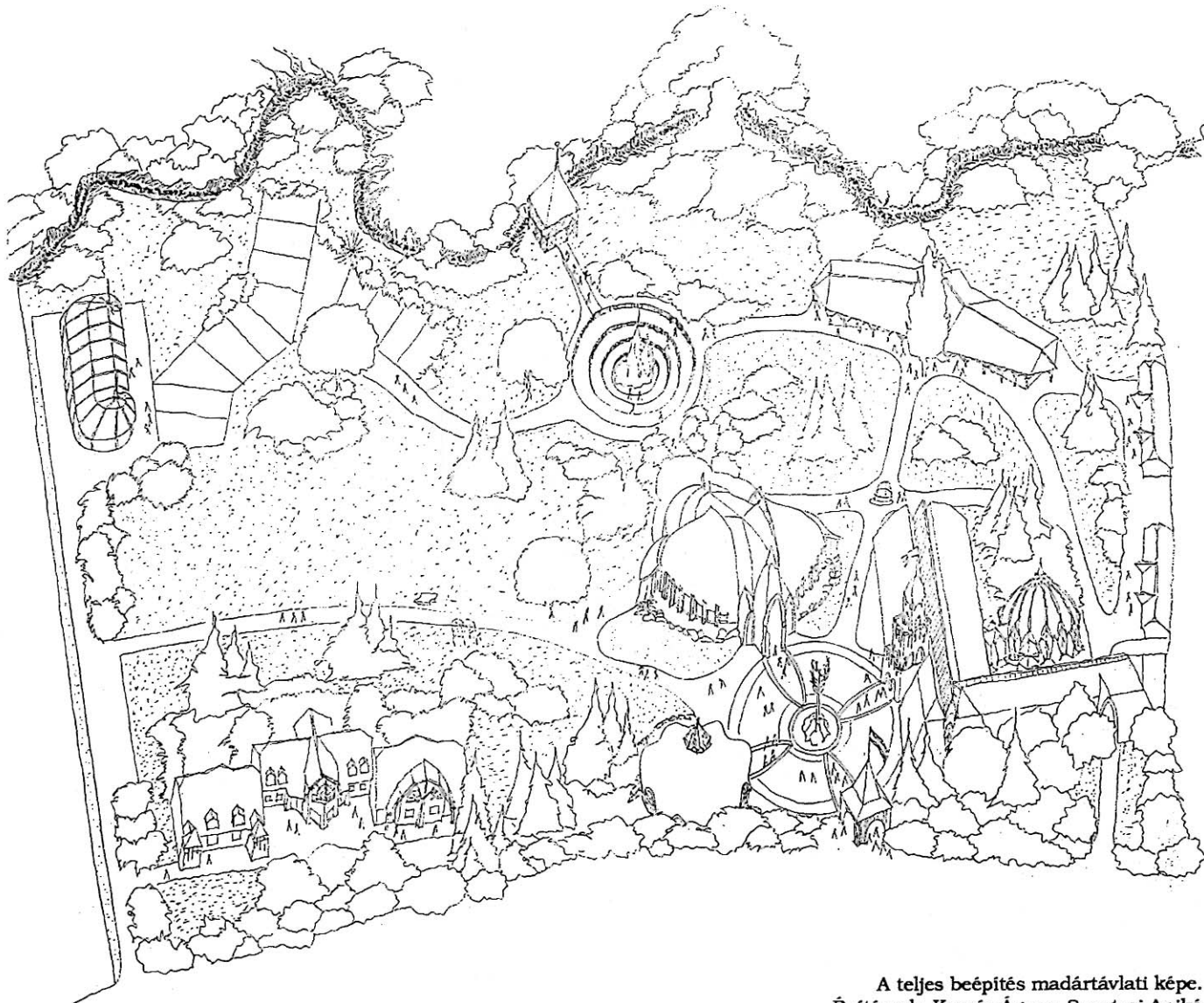
A Népi Akadémia létesítésére adott terület Sopron közelében, Görbehalom község határában van, fokozottan védett környezetvédelmi terület. Ezideig a Határórség kezelésében volt, így elzárt, a civilizációtól nem érintett terület. Egyik hosszoldalát a közút határolja, a másikat a Rák patak zárja le. Körben hegyek övezik, fenyő- és bükkerdőkkel, állatokkal, madarakkal. Napkeltétől napnyugtáig végigkísérhetjük a Nap útját. Mintha csak arra teremtdőtt volna a Földnek ez a kis darabja, hogy rajta a szellemnek épüljenek házak.

A közel 2,8 hektáros területen jelenleg is található néhány épület, amelyeket iskola céljára hasznosítunk. A további épületeket egy É-D-i hossztengegyre fűztük fel. Az É-D-i főtengegy legészakibb pontja a terület főbejárata, melyet egy toronnyal hangsúlyozunk. A bejáratától dél felé haladva

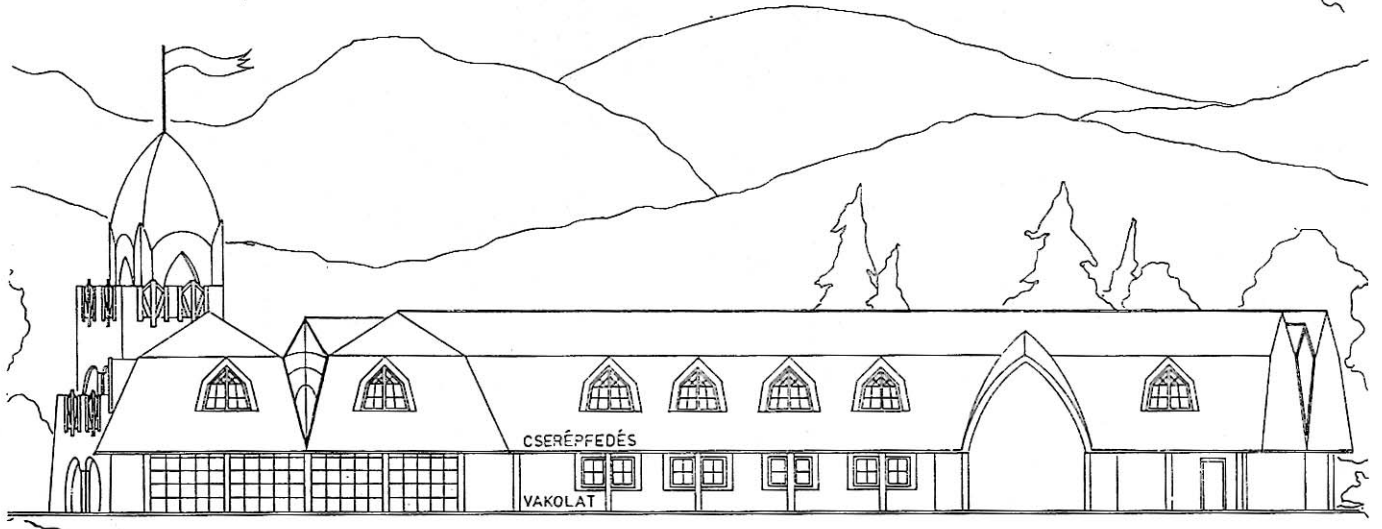
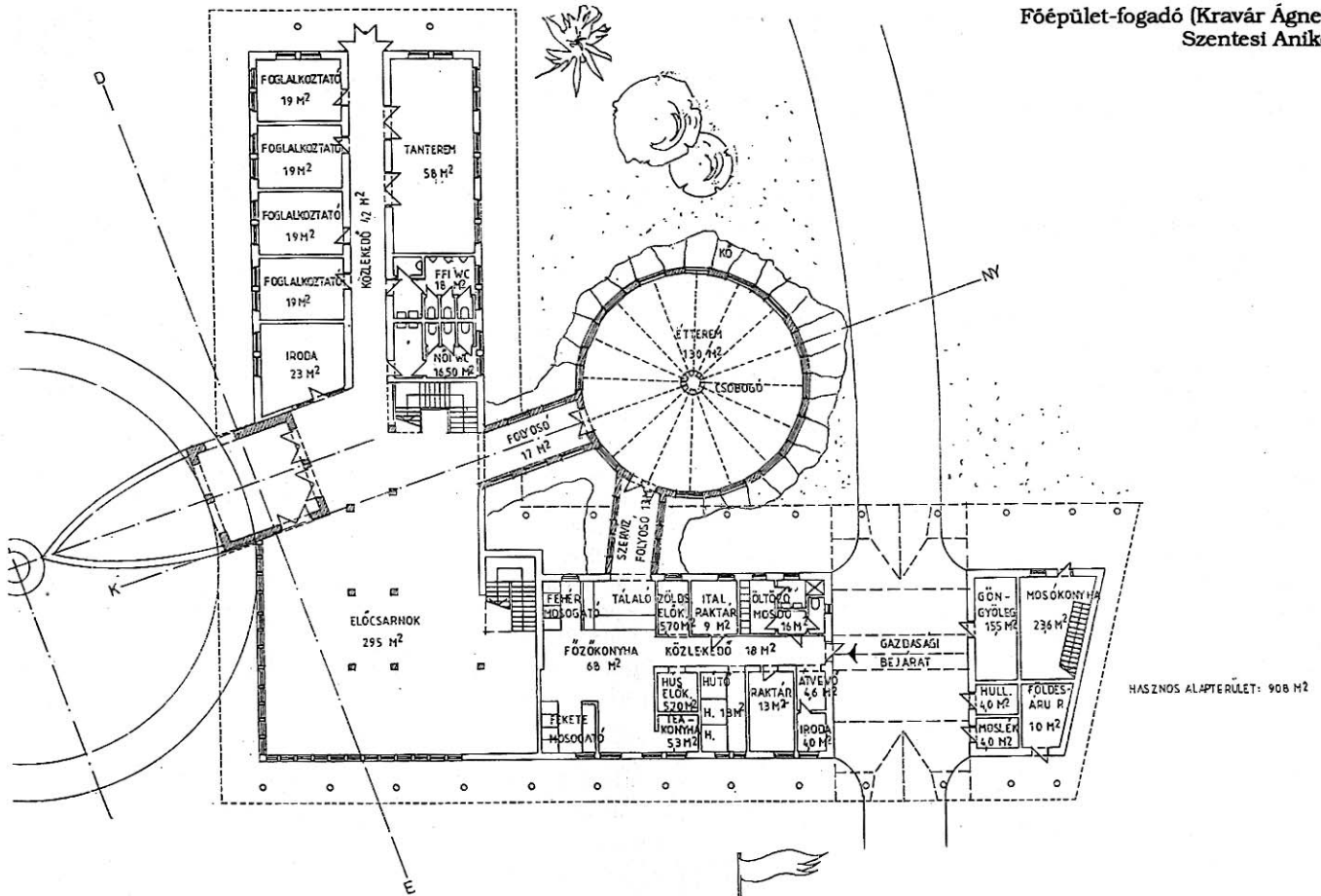
következik a könyvtár és előadóterem épülete, majd a tűz számára kijelölt terület. A tengely legdélibb pontján a víz jele, egy vizimalom található. A keresztirányú tengely keleti pontján áll a zenepavilon, a nyugatin a meglévő épület, amit fogadó - és szállásépületté alakítottunk át, benne étteremmel, századagos főzőkonyhával.

A két tengely metszéspontjában, az épületek közötti centrumban áll majd egy bálványfa, melyre a résztvevők országainak zászlóit, szalagjait lehet elhelyezni.

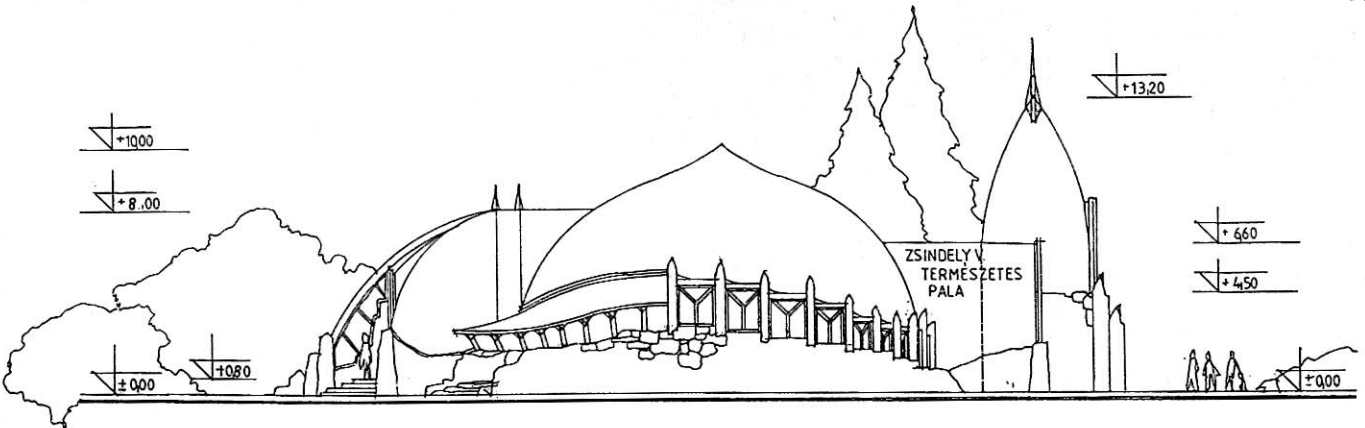
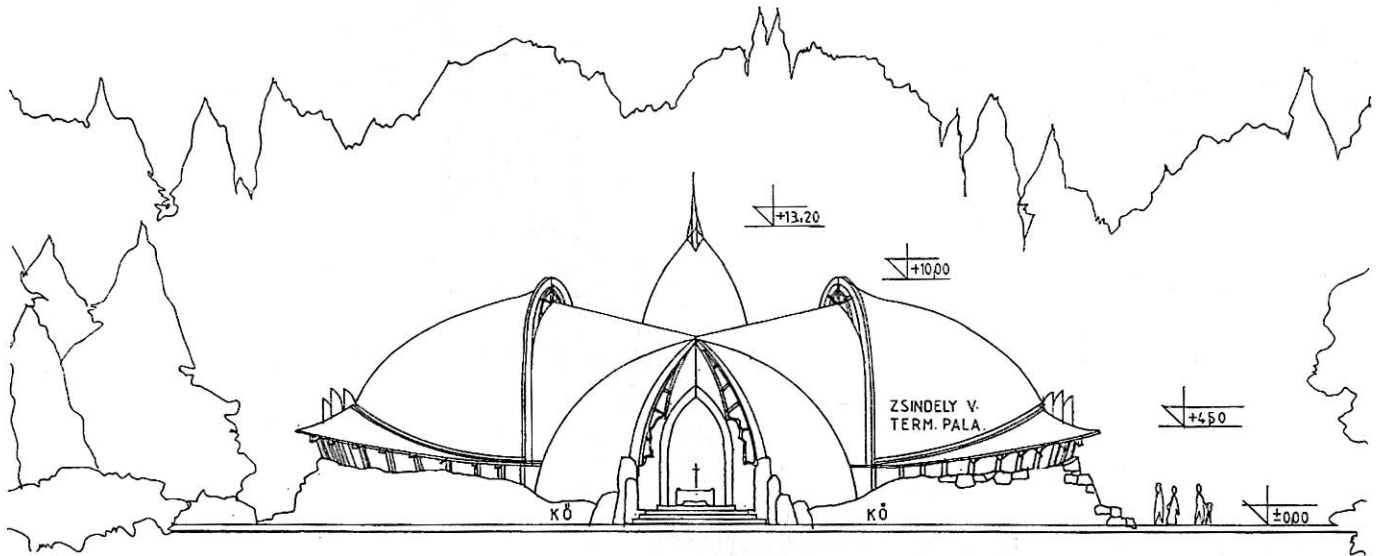
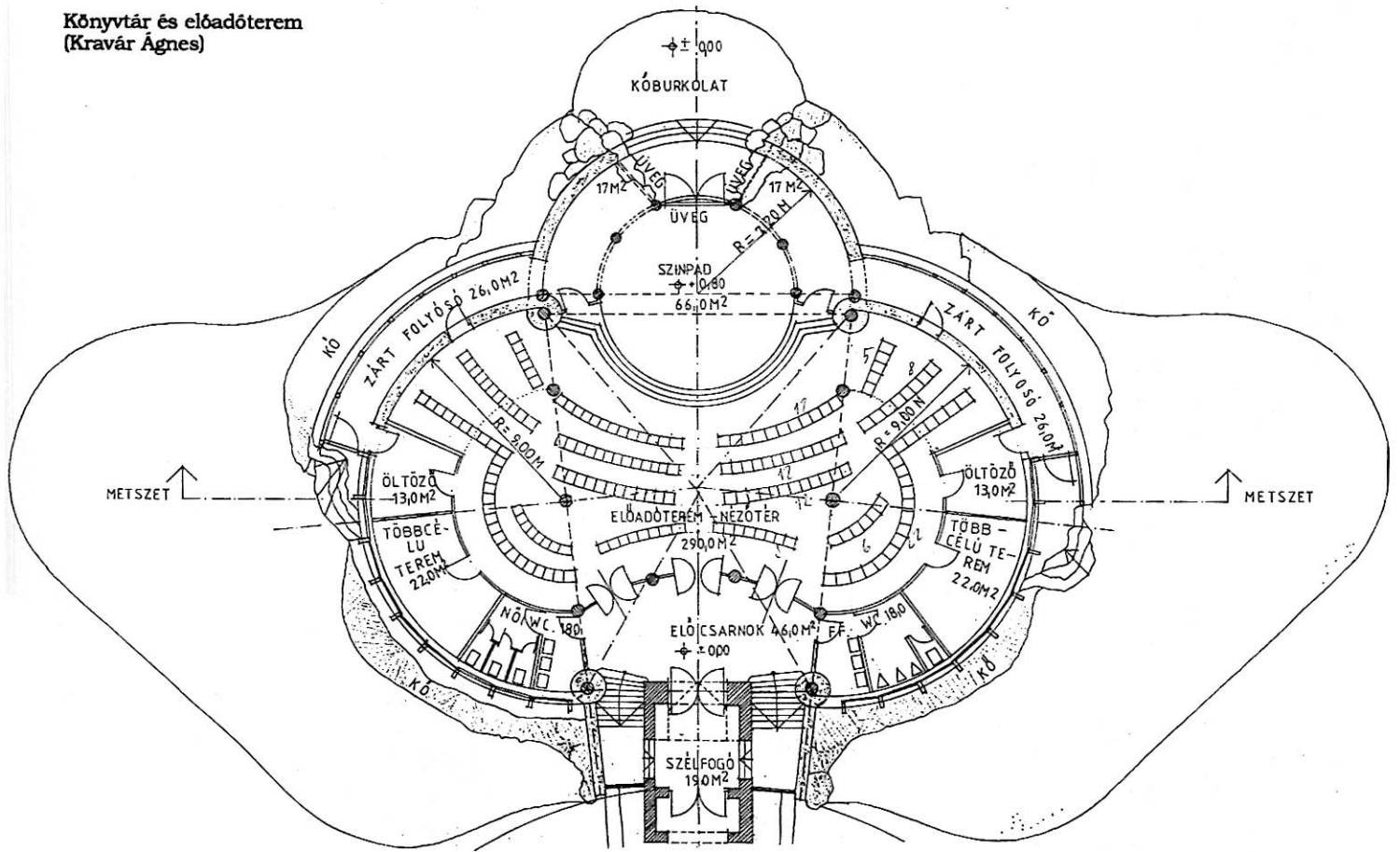
Az épületek közrezárnak egy teret, az agorát. Innen kiindulva D-Ny-i irányban, közel a patakparthoz telepítettük a műhelyeket, D-K-i irányban pedig az istálló épületét és a biokerteket. A területen lévő két lakóépület átalakításával és a közöttük lévő terület beépítésével alakítottuk ki a tanári lakásokat és a vendégtanárok szálláshelyét. Ezek külön is megközelíthetőek az országút felől. A terület gazdasági bejáratánál helyeztük el a fedett, de nyitott gépkocsitárolókat. A területen belül sportolásra alkalmas helyet is biztosítunk. A kertben lugasokat, padokat helyezünk el, lehetőséget adva az egyedüli elmélkedésre, az elvonulásra.

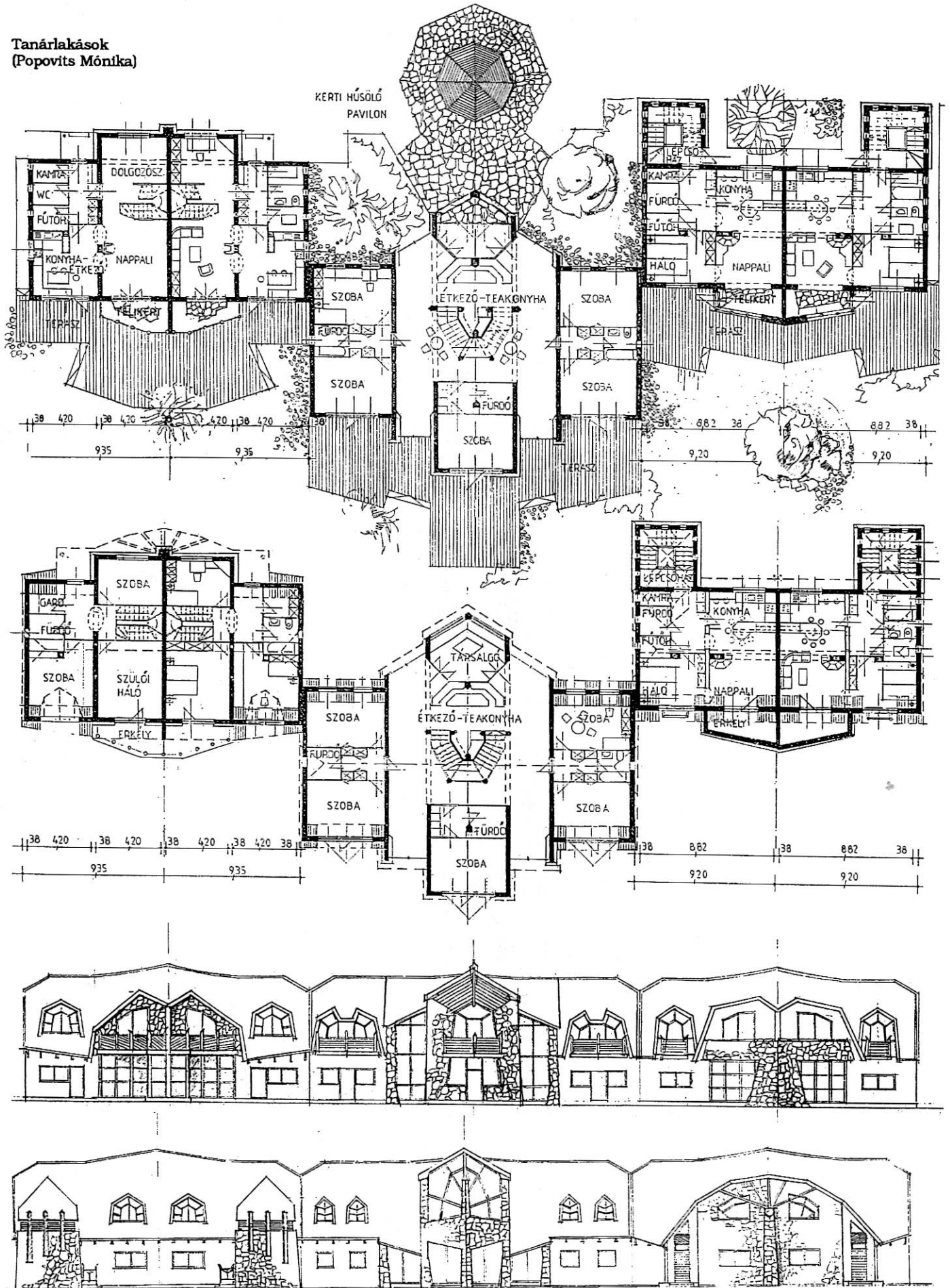
A teljes beépítés madártávlati képe.
Építészek: Kravár Ágnes, Szentesi Anikó

Könyvtár és előadóterem
(Kravár Ágnes)

Tanárlakások
(Popovits Mónika)

Kund Ferenc

ÜZLETHÁZ ESZTERGOMBAN

Tervező: É-11 Kft. Építész: Karácsony Tamás
 munkatársak: Bártfai Tamás
 Kund Ferenc
 DUNATERV Kft. Gépészet: - villany: Kovács Károly
 - belsegépészet: Sasvári Gábor

STABIL Kft. Statika: Varga Ernő
 Beruházó: G & G Kft.
 Kivitelező: STABIL Kft.

Az üzletház tipikus példája lehet gyakorlati működésünknek. E munkán keresztül megfogalmazhatók azok a vezérlő elvek, melyeket fontosnak tartunk, melyeket igyekszünk minden munkánknál érvényre juttatni.

Környezetünket örökségként kaptuk. Ezt az örökséget nekünk is tovább kell hagyományoznunk. Ezzel a felelősséggel tartozunk önmagunknak és az utánunk jövőeknek. Ezért azt vállaljuk, hogy a tervezési fázis első lépéseként a helyszínt a legmélyebben meg kell ismerni. A megelőző idők rétegződési folyamatát feltárva, a valóságról le kell hántani mindent, ami meggyőződésünk szerint felesleges, és mindent meg kell tartani abból, ami ugyanezen meggyőződésünk szerint lényeges. (Legyen szó a természet kihasított darabjáról, vagy egy műemléki város szövetéről.) Ez az analitikus folyamat a megismerésé.

Második mozzanatként a Megbízó szándékát kell összekapcsolni a feltárt – a tervezési helyszínt jelentő – valósággal. Ha mindez sikerült, gondosan végig kell kísérni a megfogant gondolat materiába öntését. Ez a teremtés folyamata.

Hogyan példázza mindezt az üzletház terve?

A helyszín: műemléki környezet. A Szent Tamás-hegy lábánál, útkanyarulatban, magaslatokról jól áttekinthető, tehát madártávlatból is exponált helyen áll az épület, mely udvart zár körül. A tulajdoni viszonyok alakulásának oly sokszor tapintható anomáliái folytán a tárgy részekre esett, és a részeken külön-külön érvényesültek az eltérő, egymást figyelembe sem vevő érdekek. Ennek megfelelően „leválasztottak”, „toldottak”, „elépítettek”, „kibontottak”, – tehát átalakítottak sok mindent e házon, ami nem vált előnyére.

Szerencsés tulajdonos-váltás révén a részek integrálódtak, és megfogalmazódott az üzletház tervezési programja.

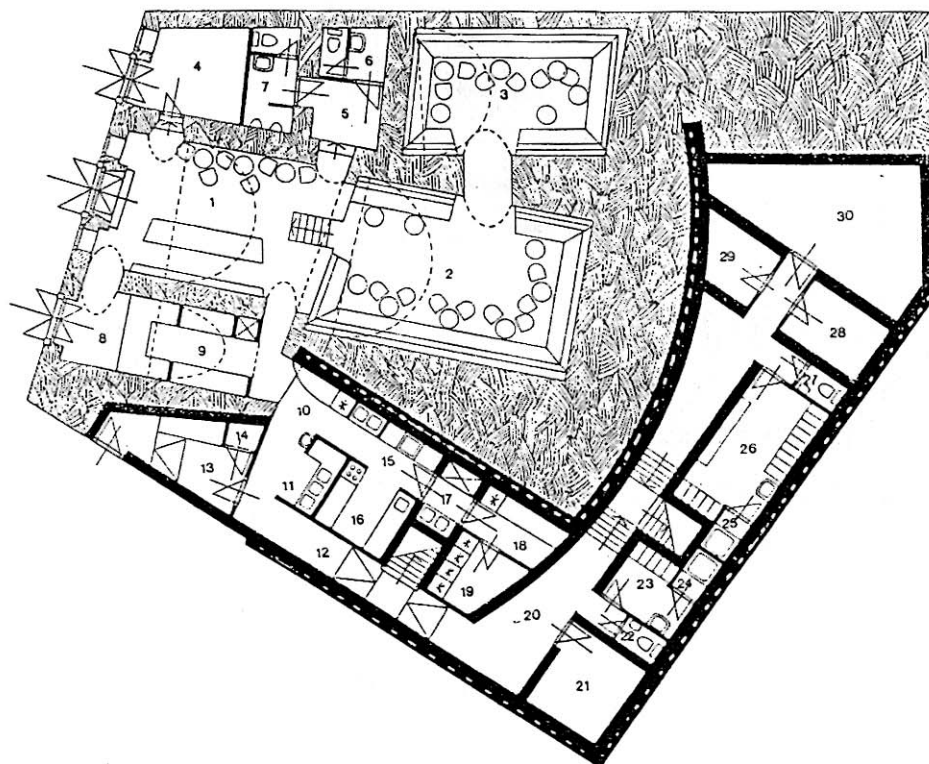
Az épület szisztematikus visszabontása elkezdődött, ami az eredeti feltárását is jelentette. Ennek eredménye: az épület utcai fő-tömegének megtartásához, míg az udvart kerítő szárnyrészek elbontásához vezetett.

Az elfalazások feltárása folytán időben a középkorig visszavezető pincerészeket találtunk, melyek megtartásán túl, a funkcióba-illesztését javasoltuk.

A tervezés olyan egységes, udvart kerítő épület megfogalmazását adta, mely épületben árnyalt különbség választja el a megtartott régít, a tervezett újtól.

Miben érhető tetten az árnyalt különbség?

A külső jegyeiben barokk ízlést tükröző fő-tömegben, a régi fényképek alapján hitelesen helyreállít-

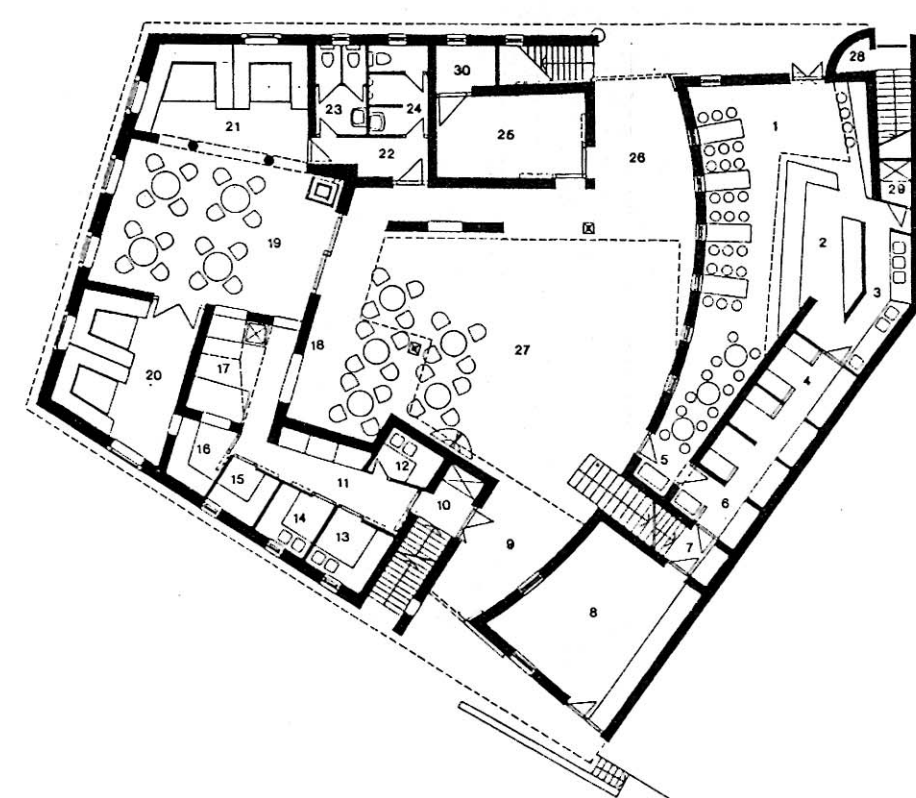
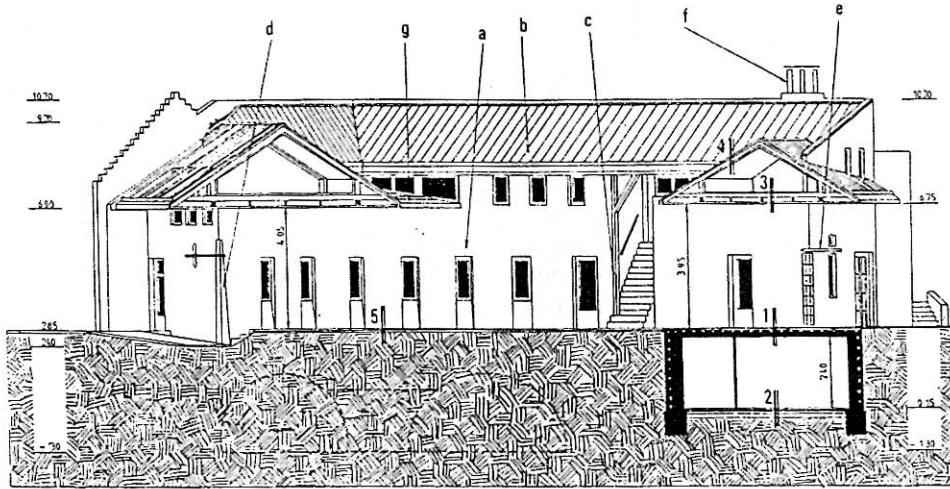
PINCE ALAPRAJZ

1. BAROKK PINCERESZTER	33,36 m ²
- kőszelvény	
- falazás	
- padló	
2. BAROKK PINCERESZTER	43,20 "
3. BAROKK PINCERESZTER	29,70 "
4. HÍD	9,60 "
5. HÍD, ELŐTER	4,40 "
6. HÍD	3,96 "
7. HÍD	4,80 "
8. FALAZÁS	8,50 "
9. FALAZÁS	6,00 "
- falazás	
- lift	
10. TÁRS	6,00 "
- 2x1 híd	
11. FALAZÁS	2,42 "
12. KÖZELI, FALAZÁS	4,56 "
13. ELŐTER, FALAZÁS	8,50 "
14. SZENTKŐ	0,90 "
15. SZENTKŐ	5,12 "
- 2 talca	
- 2 talca	
16. KÖZELI ELŐTER	5,50 "
- 1 talca	
- 1 talca	
- 1 talca	
17. FALAZÁS, FALAZÁS	2,64 "
- 2 talca	
18. SZENTKŐ FALAZÁS	4,32 "
- 1 talca	
19. SZENTKŐ FALAZÁS	
- 4 talca	
20. KÖZELI, FALAZÁS	6,40 "
21. FALAZÁS	7,20 "
22. FALAZÁS	1,26 "
23. FALAZÁS (5 FAL)	4,50 "
24. FALAZÁS	1,35 "
25. FALAZÁS	1,35 "
26. FALAZÁS	3,70 "
27. FALAZÁS	1,26 "
28. FALAZÁS	5,40 "
29. FALAZÁS	4,20 "
30. SZENTKŐ	19,44 "
TÖRZS	276,49 m²

HÖSSZMETSZET

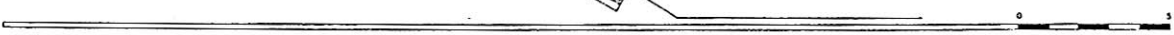
1. SŐVÉPŐLŐ FALDÍOM ALKATRÉTEK V6 FÉLÉM
2. KERÁMIA ANKÓVÁGÁS ALKATRÉTEK V8 FÉLÉM
3. KÖLÉP (VH LAP) ANKÓVÁGÁS ALKATRÉTEK HUGARÉLL BÜTŐZ. ALKATRÉTEK
4. RAKÓTÓ BUDALET (VH) ANKÓVÁGÁS ALKATRÉTEK HULLÓVÍZ SZÜG. VÉDŐ BETON CSAPÓTÓK HULLÓVÍZ BÜTŐZET
5. CSŐNYERÉKES HULLÓVÍZ 7 x 6 cm ÜZEMELTETŐ ALUFALIA VÁRÓKAMRA
- a. SZÉNYRITTI FÉSTETT VAKLAT b. CSŐNYERÉKES c. ÜZEMELTETŐ d. KÖZ FALVÁZAT A FA ÖSSZEP. FÉLÉNYVÁZ e. FÉLÉNYVÁZ f. FÉLÉNYVÁZ CSATORNA

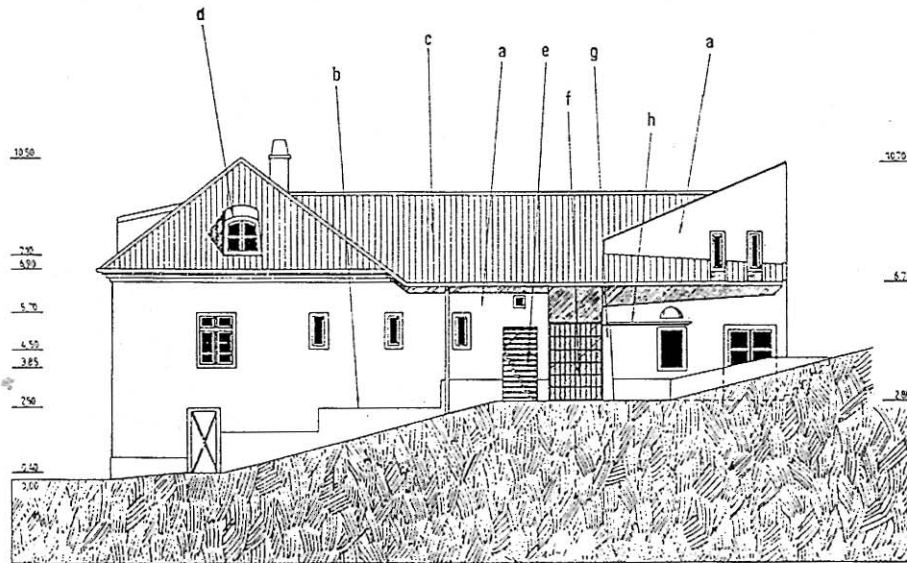

FÖLDSZINTI ALAPRAJZ

1. ÖRSELYE, FÉLÉNYVÁZ TÉR	48,00 m ²
2. KÖZTÉR	13,20 "
- 3 db friss	
- 1 db önkormányzati	
- 1 db kocsik	
3. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ, SZÉNYRITTI	7,30 "
- 1 db 2 társas szék	
- 1 db 3 társas szék	
4. BÜTŐZETEK (SZÉNYRITTI, HULLÓVÍZ)	13,37 "
- 4 db 100 l társas	
- 1 db 400 l társas	
5. GAZDÁRSÁGI IRODA	2,70 "
6. KÖZTÉR	3,90 "
7. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ	1,80 "
8. ÜZEMELTETŐ	25,80 "
9. KÖZTÉR	12,42 "
10. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ, TÜRÖK	2,64 "
11. KÖZTÉR	6,67 "
12. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ	2,60 "
- 1 db 2 társas szék	
13. TÜRÖK BÜTÖZET	5,00 "
- 1 db 2 társas szék	
14. HULLÓVÍZ BÜTÖZET	3,60 "
- 1 db 2 társas szék	
15. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ	2,89 "
16. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ	3,23 "
17. KÖZTÉR	10,15 "
18. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ	14,16 "
19. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ TÜRÖK	35,00 "
20. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ TÜRÖK	18,45 "
21. FÜLÖKES FÉLÉNYVÁZ TÜRÖK	16,23 "
22. HULLÓVÍZ BÜTÖZET	4,67 "
23. HULLÓVÍZ	4,93 "
24. HULLÓVÍZ	5,31 "
25. ÜZEMELTETŐ	15,50 "
26. KÖZTÉR	11,88 "
27. ÜZEMELTETŐ	93,00 "
28. ÖRSELYE	1,89 "
29. SZÉNYRITTI	1,50 "
30. KÖZTÉR	1,33 "

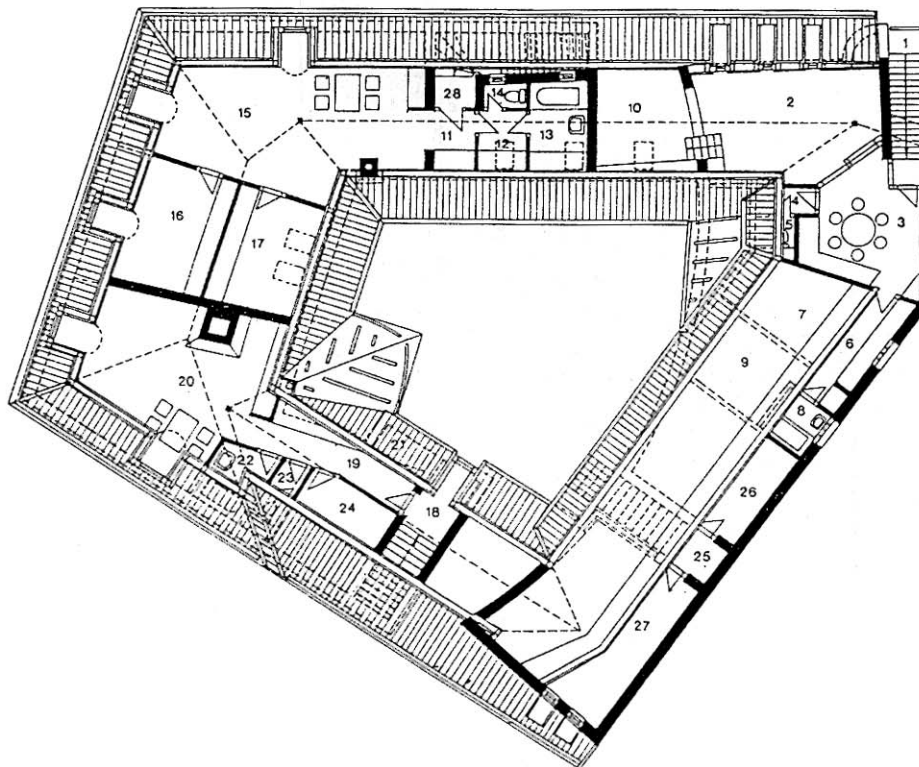
HULLÓVÍZ TÜRÖK	258,12 m ²
ÜZEMELTETŐ	131,36 m ²
TÜRÖK ÖSSZESEN	389,48 m ²

DÉLI HOMLOKZAT

- a, FESETT SÍMÍTOTT VANDLAT
- b, LABDÁT
- c, CSEREPFEJÉS
- d, TETŐHELV BŐVÍTÉSÉNEK
- e, LAKÁSELEMLÉNY
- f, RÁKÉSZ TOLÓAJTÓ
- g, ELŐTÉR
- h, VEZETŐ SÍN

TETŐTERI ALAPRAJZ

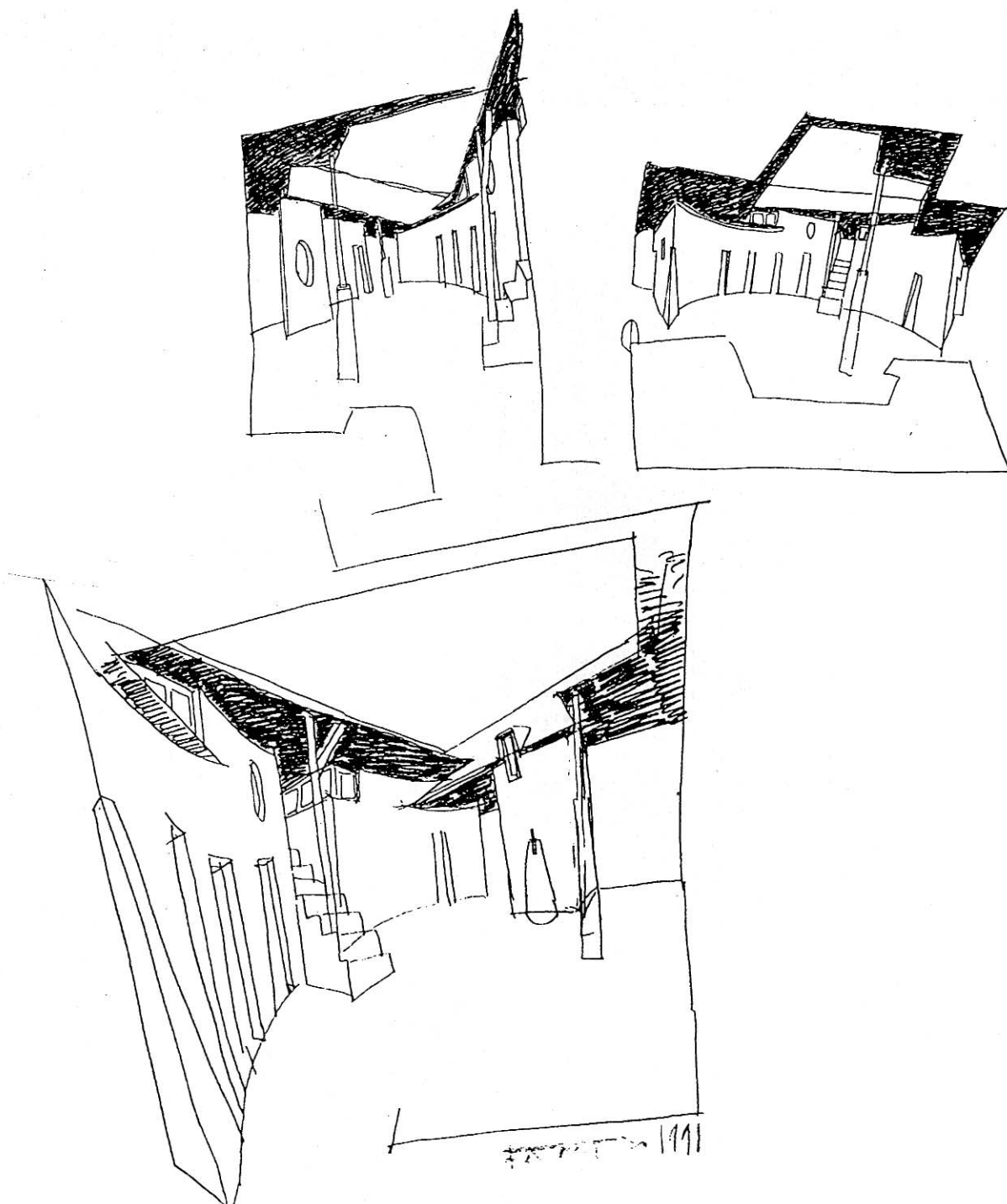
1. LŐCSŐ	4,5 m ²
2. HÁTFALI	22,2 "
3. ÉPKEZŐ, ELŐTÉR	14,4 "
4. KEZELŐ	1,8 "
5. WC	1,8 "
6. KEZELŐTÉR	6,0 "
7. HÁLFŐSZOBÁ	8,4 "
8. FÜRFŐSZOBÁ	4,0 "
9. HÁLFŐSZOBÁ	9,1 "
10. ELŐTÉR	12,0 "
11. ELŐTÉR	7,5 "
12. HÁLFŐSZOBÁ	7,5 "
13. FÜRFŐSZOBÁ	5,04 "
14. WC, KEZELŐ	1,4 "
15. HÁTFALI + ÉPKEZŐ KÖRNYÉK	34,72 "
16. HÁLFŐSZOBÁ	13,2 "
17. HÁLFŐSZOBÁ	12,6 "
18. LŐCSŐHÁZ	6,0 "
19. ELŐTÉR	5,4 "
20. HÁTFALI + ÉPKEZŐ KÖRNYÉK	23,54 "
21. HÁLFŐSZOBÁ	1,5 "
22. FÜRFŐSZOBÁ	3,24 "
23. KEZELŐ ET.	1,5 "
24. WC	1,7 "
25. GYÜLEKEZÉSI TEREM	6,6 "
26. HÁLFŐSZOBÁ	15,4 "
27. KÁLLI TÖRTÉNY-ALÉLET	24,2 "
28. LŐCSŐ	8,06 "
TERÜLET ÖSSZESEN: 252,42 m ²	

ható homlokzati profilozást újraépítettük. Újra-
szerkesztettük az ablakokat, és ezzel egy felújított
műemlék-épületrészt kaptunk.

Az új épületszárnyon olyan elemeket (kapukat,
nyílászárókat, profilléceket, stb.) alkalmaztunk,
melyek egyértelműen maiak, de egy dologban ha-
sonlítanak a történeti előképek részleteihez: műves-
ségükben.

Itt befejeződött tevékenységünk. Az épület elké-
szült, átadták, használják. Felelősséggel tegyen
hozzá, vagy értékelje át az utánunk jövő nemzedék!
Az idő rostája működik, és nem mindig a lyukbő-
séggel van a baj...

Karácsony Tamás vázlatai az udvarról

WORKSHOP LONDONBAN

Charles Wales-i Herceg – a leendő angol király – nagy érdeklődést mutat az építészet iránt. Könyveket ír, rajzol, akvareleket fest, kritizálja a mai angol építészetet, melynek nagy részét rossznak tartja. Szerinte ez a business-építészet tette tönkre Anglia városait. Egyik könyvében múlt századi és korábbi festményeket látunk Londonról és bemutatja ugyanolyan nézőpontból a mai állapot fotóit is. Építészeti intézetet alapított Londonban, mert az angol építészet megújításának egyik módját az oktatás megváltoztatásában látja.

A Herceg kedveli Makovecz építészetét, ismeri épületeit és írásait, meglátogatta a Magyar Pavilont Sevillá-ban, s személyesen is találkozott budapesti ittlétekor. Célja, hogy az intézetében Makovecz is tanítson, ill. magán-mesteriskoláin és a Visegrádi Táborban bevált módszereit ott is alkalmazzák.

Ennek a kapcsolatnak első lépéseként a Kós Károly Egyesülesből hárman voltunk két hónapig Londonban, ahol egy diákokból álló csoportot vezettünk. Kb. 15-en voltak az intézet egyéves építészeti alapképző kurzusáról és 10-15-en egy másik londoni építészegyetem negyedik évfolyamáról. London egyik külvárosában – Rotherkithe-ben – egy parkban kaptunk lehetőséget arra, hogy a parkot kezelő alapítvány részére esőházat építsünk, ahol beszélgetéseket, kisebb előadásokat és kiállításokat lehet rendezni.

Minden diák készített egy tervet és makettet, majd közösen – szavazással – választottuk ki a megépítendőt. Ezután 6 hét alatt, heti 3-5 napot dolgozva, a csoporttal megépítettük a kiválasztott építményt.

Sokan tapasztalatlanok és kezdők voltak, ott tanultak meg szögezni, fűrészelni. Az is kiderült mindenkiről, hogy képes-e önállóan dolgozni, előre gondolkodni, tud-e másokkal együttműködni, közösen, csoportban csinálni valamit, tud-e egyáltalán dolgozni, vagy csak a szája nagy, átlátja-e önállóan, hogy mit kell csinálnia, vagy minden lépését irányítani kell, stb.

Lejátszódott tehát az a „dráma”, amiért igazából mentünk, és a végén kudarcokon és örömeinken keresztül eljutottak oda, hogy létrehoztak, felépítettek valamit, amit döbbenettel és csodálkozással néznek, hiszen oly hihetetlen, hogy ők maguk hozták létre, és ami ezután különválik, mint halott tárgy elszakad attól a történettől, amit végigcsináltak és ami tovább él bennük és egy idő után fontosabb lesz, mint maga az épület.

Szándékaik szerint az Intézet a későbbiekben további kapcsolatokra törekszik az Egyesülettel, nemzetközi vándoriskola létrehozása és egyéb tevékenységek terén.

Salamín Ferenc
Bata Tibor
Tusnady Zsolt

The Prince of Wales's
Institute of Architecture

2 April 1993

Imre Makovecz
Makona
Építész Tervező és Vállalkozó Kft
1011 Budapest
Szilágyi Dezső tér 6
Hungary

Dear Imre

It has been a delight to have Salamin, Bata and Tusi over here with us for the last two months. The project they carried out with our students was everything—and more—that I had hoped for. When I went up there earlier this week to cut the ribbon and open the building I was extremely proud of what had been achieved by the three of them and by our group of students, most of whom have had little, if any, experience of building in the past.

There is tremendous interest and enthusiasm here for the work of the Kós Károly group. This morning I read a report of one of Salamin's lectures in a leading building magazine. It was considered by the writer to be the "pick of the week".

I am pleased that three of our students, including the one whose design was adopted for the building project, are coming to Budapest over the Easter period. As you know, I had hoped to come myself, but I am afraid it will now have to wait until later in the year. Needless to say, I am still extremely keen to come and see your office at first hand.

My experience of the last two months has confirmed my feelings about the effectiveness of the teaching methods employed by your people. I am strengthened in my determination to work with you to enlarge your circle within Europe. We can talk about this further when I come to Hungary.

Thank you again for your support for our efforts. The Prince of Wales would also like me to pass on his greetings.

Yours sincerely

Brian Hanson
Director of Studies

A Walesi Herceg Építészeti Intézete

Kedves Imre

Öröm volt, hogy Salamin, Bata és Turi velünk töltötték az elmúlt 2 hónapot. A terv, amit a diákjainkkal közösen megvalósítottak minden – és több – volt, mint amit reméltem. Mikor e hét elején odamentem, hogy átvágjam a szalagot és megnyissam az épületet, kivételesen büszke voltam arra, hogy ezek hárman mit értek el a diákcsoportunkkal, ahol a többségnek semmilyen korábbi építési tapasztalata nem volt.

Óriási az érdeklődés és a lelkesedés itt a Kós Károly Egyesülés munkái iránt. Ma reggel olvastam egy beszámolót Salamin előadásáról az egyik vezető építészeti lapban. (BUILDING DESIGN 1993 MÁRCIUS „ORGANIC MATTERS” André Viljoen írása) A szerző „a hét szenzációjának” minősítette azt.

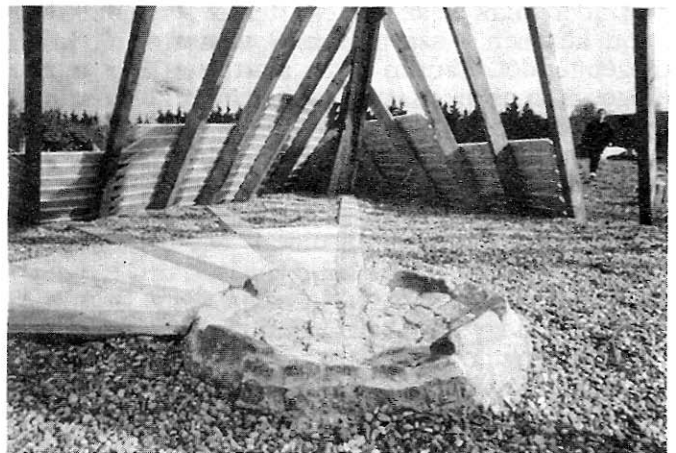
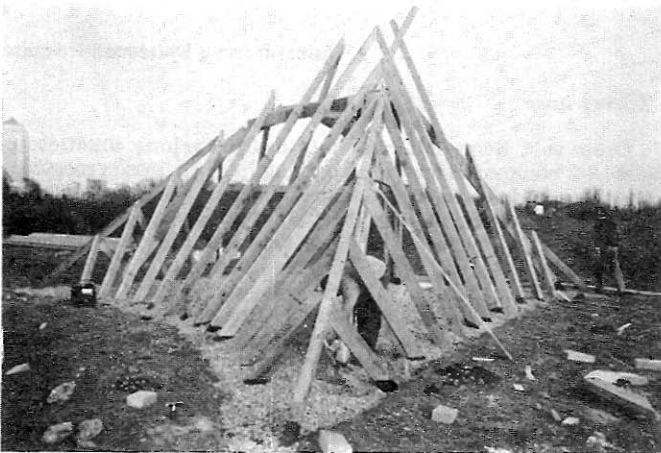
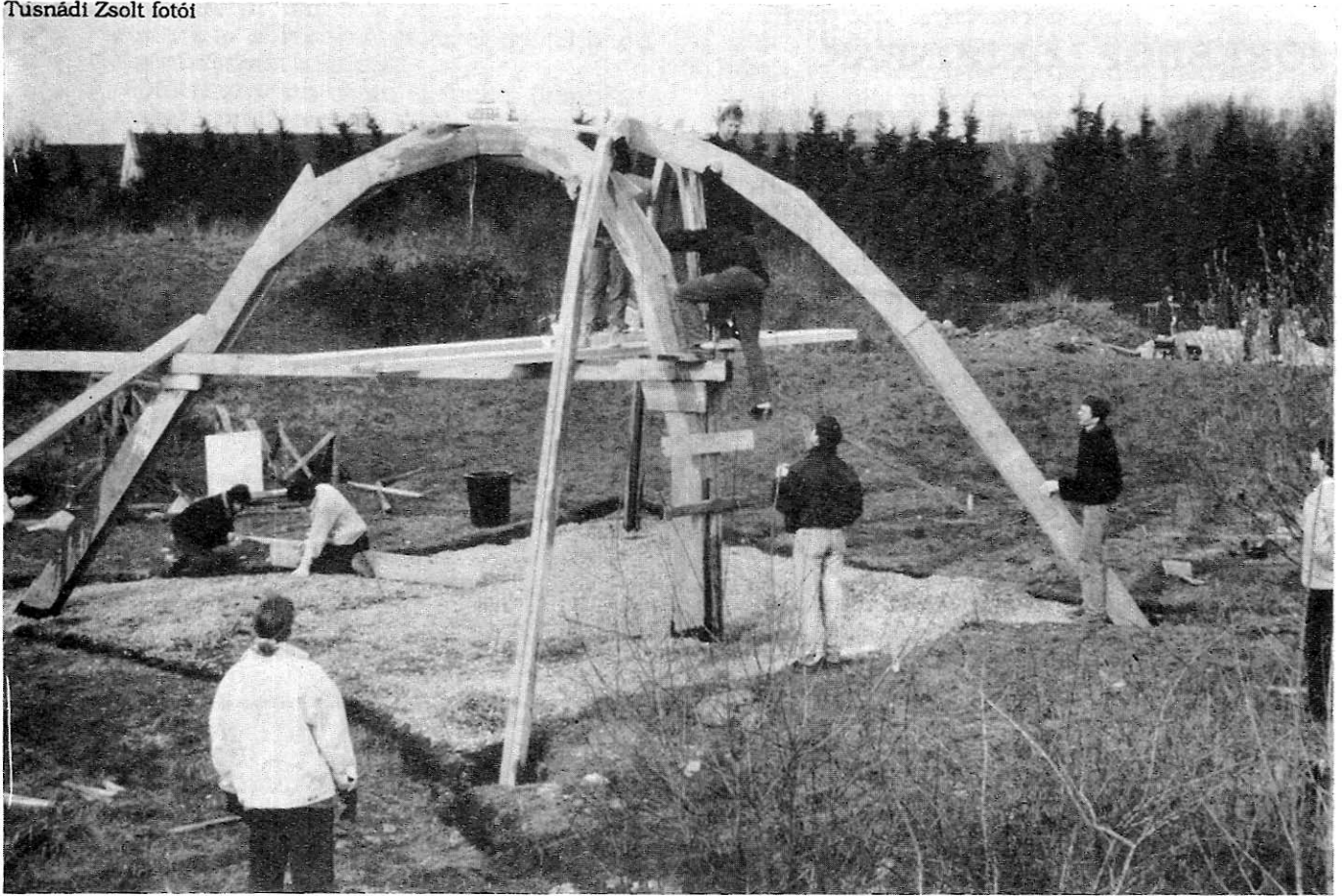
Megtisztelt, hogy három diákunk, köztük az is, akinek a terve alapul szolgált a megvalósított munkához, húsvétkor Budapestre utazik. Ahogy tudja, én magam is reménykedtem az odautazásban, de most úgy tűnik, későbbre kell ezt halasztanom. Komolyan mondom, változatlanul rendkívüli módon szeretnék utazni és saját szememmel látni az irodát.

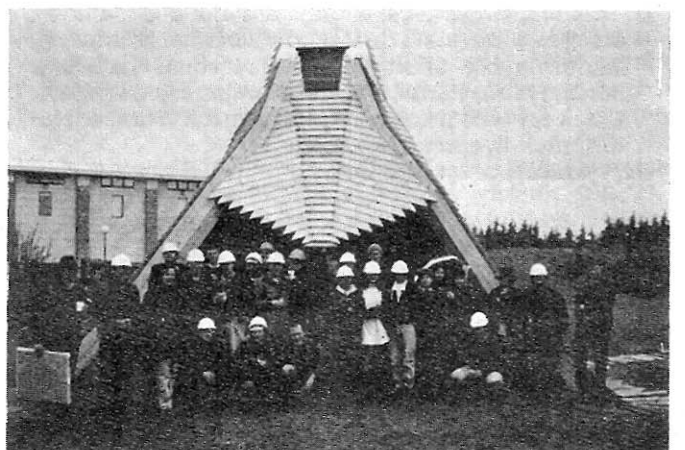
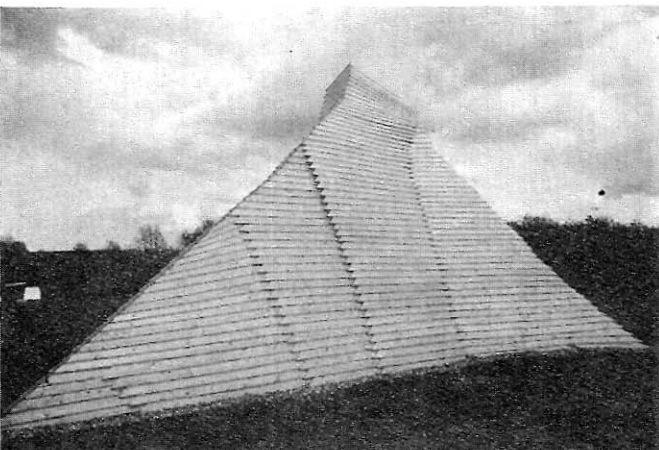
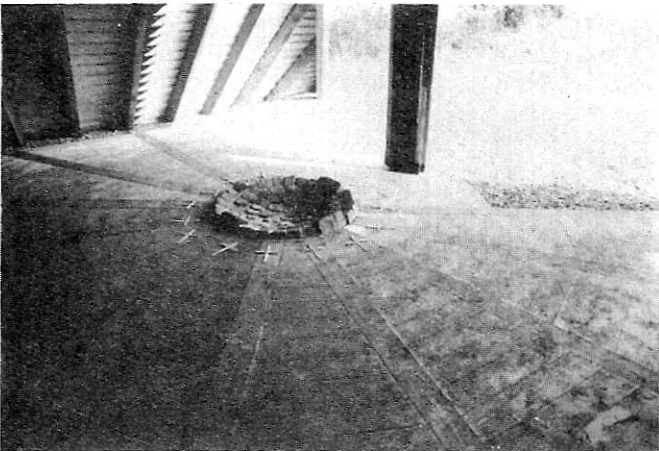
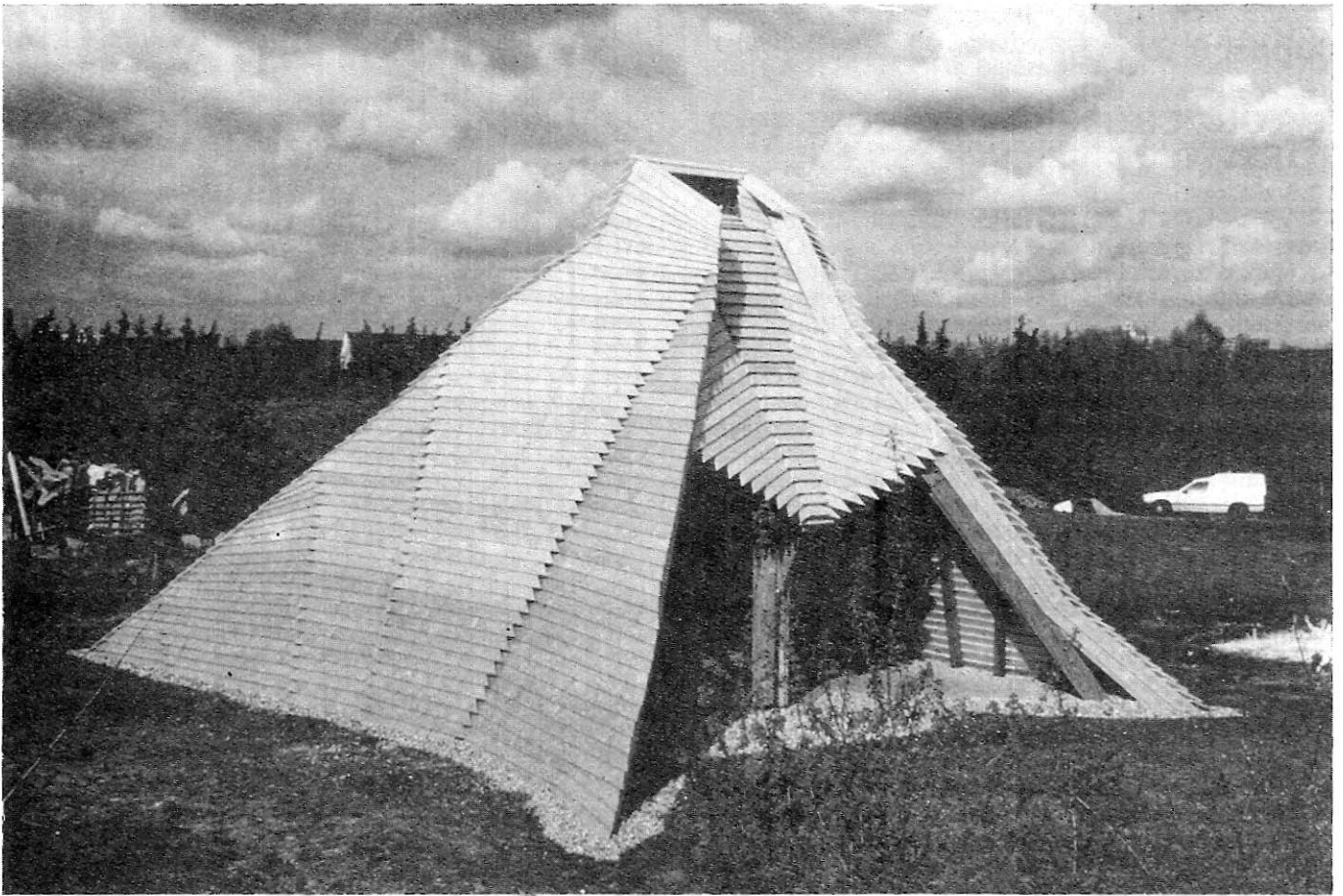
Az elmúlt 2 hónap tapasztalatai megerősítették az érzéseimet az Ön munkatársai tanítási módszerének hatékonyságát illetően. Megerősítik elhatározásomat, hogy együttműködjünk az Ön európai kapcsolatainak bővítése érdekében. Erről bővebben beszélhetünk, amikor Magyarországra érkezem.

Mégegyszer köszönöm az erőfeszítéseinkhez nyújtott támogatását. Károly Herceg is küldi üdvözlését általam.

Üdvözlettel

Brian Hanson
oktatási igazgató

A TOROCKÓSZENTGYÖRGYI VÁR TÖRTÉNETE

Erdélyi vártípusok

A középkorral foglalkozó építészettörténet legjelentősebb kutatási tárgya a templom. Mellettük a várkutatás jelentős mértékben háttérbe szorult. Ennek oka nemcsak a stílusjegyek sokasága és erős karaktere amiket a templomok megőriztek, hanem az is, hogy megmaradtak többnyire sértetlenül mind a mai napig. A középkori várak az ún. várkorszak letelte után elhagyottan maradvá építőanyagul szolgáltak a közeli falubeliek számára. Figyelembe véve ezt a tényt, a várak történetének feldolgozása az építészettörténet egyik elsőrendű feladata volna. Különösen az erdélyi várkutatás mutat erős visszamaradást, noha még a nyugati típusú lovagi kultúra területén vagyunk.

A castrológia egyik megoldatlan feladata egy olyan vártípológia összeállítása, amely a várak időbeni megjelenését vagy szerkezeti felépítését tükrözzé. Magyar vonatkozásban Gerő László tipológiája uralta jelentősebb sikerrel az idevonatkozó szakirodalmat. Véleményem szerint egy ilyen típusálózat meghatározásánál, a különböző erődítmények funkcionális szerepét kell előtérbe helyezni és ezeken belül meghatározni az altípusokat szerkezeti felépítésük szerint. Figyelembe véve ezt az érvet, a következő tipológiát tartom elfogadhatónak a tűzfegyverek használata előtt:

I. - közösségi várak: szemben a nemesi várakkal, ezek egy emberi közösség védelmét biztosították. Lehetnek:

1. - *állandóan lakott várak:* ellentétben a nemesi várakkal ezek állandóan lakottak voltak. Többnyire könnyen megközelíthető magasságokon vagy síkvidéken található. Védőfaluk körkörösén zárta be a települést. Ide tartoznak:

a/ - földvárak

b/ - kővárak: a szabályos alaprajzúak síkvidéken épültek és csak ezek esetében tudjuk pontosan meghatározni, hogy külső- vagy belsőtoronyos várak. A szabálytalan alaprajzú várak védőfala mindig a hegytető szintvonalát követi.

2. - *menedékvárak:* nagyon nehezen megközelíthető hegytetőkön épültek. A védőfal vagy fal és torony együttes azon az oldalon található ahonnan a hegytető a legkönnyebben megközelíthető volt. A védőfal lehetett szakaszos vagy körkörösén záródó, központi toronnyal.

II. - nemesi várak (lovagvárak): a tulajdonos család az őrség és a szolgálok tartózkodtak benne. Eleinte egy lakótoronyból állott és ezt védővonal határolta körül. Ha sor került a további építkezésekre kibővítették egy palotarésszel. Különösen a XV. században történtek ilyenzerű építkezések.

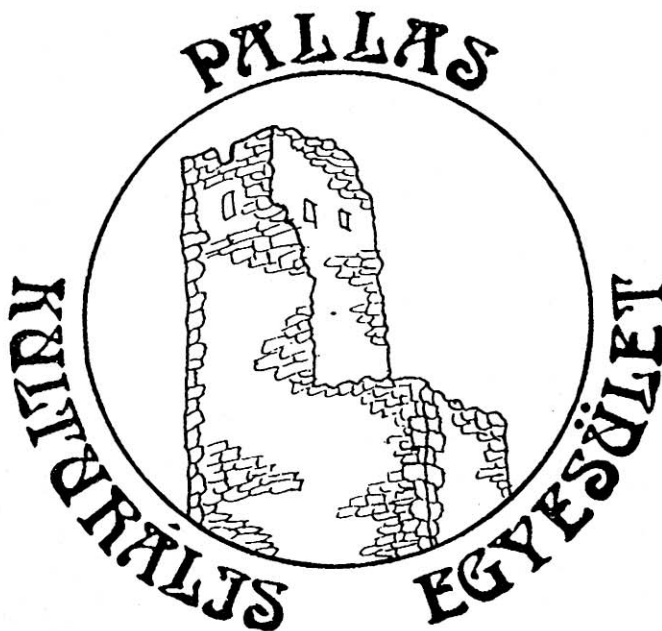
III. - erődített templomok

***

A Thoroczkay-család és várai

A Thoroczkay család tulajdonában a XIII. században egy nemzedékvár majd a XIV. századtól egy nemesi vár volt. Mielőtt rátérnék az első vár ismertetésére, röviden szólók a család eredetéről és birtokairól.

A Thoroczkayak Erdély legrégebbi családjainak egyike. Az Ákos nemzetségből származnak másik hat ág (Bebek-

ág, Cselenfi-ág, Erne-ága, Micsk-ága, Pocsaji-ág, Álmosdi Csire-ág) mellett és a nemzetség legkeletibb ágát képezik. Leszármazottaik ma is élnek Magyarországon, valamint Kanadában. Uradalmuk magvát valószínűleg Torockó és Torockószentgyörgy alkották, melyeknek eredete a tordai királyi várispánság kialakulásának korára tehető. Megjegyzendő, hogy Torockó helyzete kérdéses a XIII-XIV. században. Biztos adataink arról, hogy a Thoroczkay uradalomhoz tartozott, csak a XV. századból valók. A birtokaik gerincét képező többi nyolc falu: Bedelő, Gyetyános, Alsó-, Felsőszolcsva, Podsága, Újfalu, Vidaly és Borrév mind a Thoroczkay család jobbágytelepítési tevékenységének eredménye. Beházasodások révén több Torda vármegyén kívülre eső birtok került a tulajdonukba, ezeket azonban csak ideiglenesen bírták.

A Thoroczkayak tulajdonában levő első vár, Torockó délkeleti határában fekvő sziklabérc (ez a székelyek letelepedése után mint Székelykő ismeretes) Várszikkának nevezett részén épült. Építési ideje a XIII. század 6-7. évtizedeire tehető, mikor a nagy tatárjárás és az azt követő lappangási időszak után Erdélyben is ujjáéled a várépítéset.

A vár fekvése (kb. 1120 m magasságban és nagyon nehezen megközelíthető tetőn), valamint szerkezeti felépítése (Orbán Balázs adatai szerint egy kör alaprajzú toronyból állott és ehhez kapcsolódott két, kb. 120 lépés hosszú fal északkeleti és délkeleti irányból) a menedék minden feltételét kielégíti. Az első oklevél, amely említést tesz róla, mint a Thoroczkayak ősi várát jelöli meg, ez azonban nem azt jelentette, hogy a család mindennapi élete ott folyt volna le. Az ilyen típusú erődítéseket, amelyekre a legjobb analógiákat Erdély keleti részén találjuk (pl. a csikrákosi Pogányvár), csak veszély esetén használták. Esetleg állandó őrség jelenlétét feltételezhetjük.

Szükség esetén a vár védelmezése a Thoroczkay családnak gondot okozhatott és ezért történt, hogy Thoroczkay Ehellős, aki a XIV. század elején Erdély alvajdai tisztségét is betöltötte, átengedte közös használatra az éppen akkor betelepülő kézdi székelyeknek.

A XIV. századdal kezdődően a Thoroczkay család Erdély vezető nemesi családjai közé tartozik. Új falvakat alapítanak, Thoroczkay Ehellős 1303-1308 között Erdély

alvajdája, Thoroczkay Mihály 1321-ben kolozsi főesperes, tehát olyan tehetőes család, mely képes önköltség egy nemesi vár építésére. Thoroczkay Ehellős magas hivatali rangja teremthette meg azt az alkalmat, hogy a család felépítse Torockószentgyörgy mellett egy közel 500 m magas tetőn az új torockószentgyörgyi várat.

Forrásanyag hiányában csak feltételezhetjük, hogy királyi beleegyezéssel történtek az építkezések valamikor a XIII. század utolsó vagy a XIV. század első évtizedében. A ma látható várnak északi részén fekvő lakótornya jelentette az építkezések első fázisát.

A romantika korára jellemző első lakótornyok Normandia területén épültek a X–XI. század folyamán. Létrejöttükben több tényező játszott közre: a hadi-építészeti technika fejlődése, a faépítmények gyengesége (ti. a lakótornyokat hasonló formájú fatornyok előzték meg) és nem utolsósorban egy vagyonos főnemesi réteg kialakulása. Mivel viszonylag könnyen felépíthető védelmi megoldás volt, gyorsan elterjedt egész Európában. Magyarországon a XII–XIII. században jelennek meg, Erdélyben valamivel később a XIII. század 6–7. évtizedében (Déva váráról első hiteles adatunk 1264-ből való).

A lakótornyok vastag falakkal épült, rendszerint négy emeletre osztódó zömök építmény. Védelmi okokból az alsó emeletet szintjén csak szellőző nyílások, feljebb már ablakok törtek át a falak vastagságát. Pincéjük boltozott és itt található a kút vagy ciszterna. A földszintet rendszerint raktárnak használják. A lakótornyok legvédelemben szintje az első emelet. Ide nyílik a torony bejárata, ehhez pedig külső, veszély esetén eltávolítható falépcső vezet. Az őrség is itt kap helyet. A felső emeletet a tulajdonos családja és a szolgálók használják. Az egyes szinteket fa vagy falbamélyített kölépcsők kötik össze és többnyire pórfaerdő választja el egymástól.

A torockószentgyörgyi lakótornyok megegyezik a fenti leírással, így csak jellegzetességeire térünk ki. Egyedüli falbamélyedő lépcsője a második és harmadik emeletet köti össze. Helyét most is pontosan meg lehet határozni a délnyugati és délkeleti fal szögletében. A lakótorny első emeletének délnyugati oldalán maradt meg legépebben egy tölcserbélletes lőrés. A második emelet északkeleti oldalán két, a harmadik emelet északnyugati és délkeleti oldalán egy-egy nyílás található nagyon rosszul megőrzött állapotban. A legfelső emelet keleti sarkában egy félig falbamélyedő fülke nyomai találhatók.

A lakótornyok alap nélkül egyenesen a kompakt sziklára épült nagyon stabil építmény. Mind kívülről, mind belülről vízszintes sorban helyezett durván faragott lapos kövek bélelik a falat. A torony tetején látható gerendafészkek a torony síkjából kiugró védőpártázat létezését bizonyítják, amelyre a tetőzet nehezedett.

A lakótornyot követő új építkezések az elkövetkező két évszázadban történtek párhuzamosan más nemesi várak átalakításával.

Az első bővítési fázist, Kelemen Lajos véleménye szerint a lakótorny délkeleti oldalához kapcsolódó épületrész jelentette, amely két párhuzamosan futó hosszanti fal által közrezárt három helyiségből áll, valamint egy újonnan kialakított udvarból. A nyugati fal eredeti magassága kb. 7 méter volt és az oldalában most is megfigyelhető gerendafészkek arra utalnak, hogy a három helyiség két szintre osztódott. A lakótorny és a nyugati fal falazási analógiájából ítélve ezt nem sokkal a torony után építhették még a XIV. század folyamán. Kelemen Lajos ezt a XIV. század 6. évtizedére helyezi, következtetését a Thoroczkay család három ágra való szakadtával indokolja.

...A fenti elméletnek egyetlen ellenérve az, hogy az új építkezések elzárták a lakótorny bejáratát és az így átalakított vár ellentmond saját védelmi szerepének.

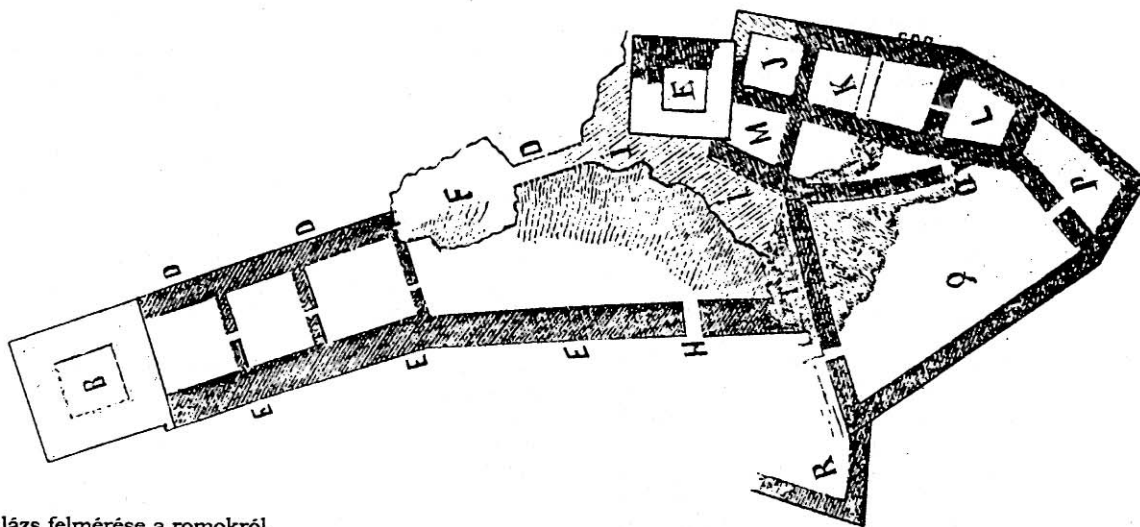
...A palota kialakításának a következő menete lehetett: először felépítik az új tornyot, majd egy kisebb helyiséget és az Orbán Balázs által feltételezett lovagtermet. Ezt összekötik a toronnyal és kialakul egy újabb lakrész. Az épület együttest tovább bővítik nyugati irányban egy előudvarral valamint egy helyiséggel. Ezzel zárul le a palota építésének első fázisa. Az új torony oldalhossza, Orbán Balázs adatait átszámítva, kb. 8,5 m lehetett. ...A további építkezések déli irányban a hegytető széléig bővítik a palotát és talán saroképület mivolta miatt nevezte Orbán Balázs az új palotarészt bástyának. Végül egy nagyobb udvart határolnak körül, amely bezárta az új palotarészt is.

Az új építkezések az 1460-as években fejeződhetnek be, azonban a Thoroczkay család nem sokáig élvezhette a vár birtokát, mivel egyes tagjai résztvettek az erdélyi nemesek 1467. évi összeesküvésében. Mátyás király erőteljes fellépése a torockószentgyörgyi vár tulajdonosainak sem kedvezett. Elveszítették nemcsak uradalmuk nagy részét, hanem a várat is. Egyedül Thoroczkay Lászlónak kegyelmezett meg a király 1467 októberében.

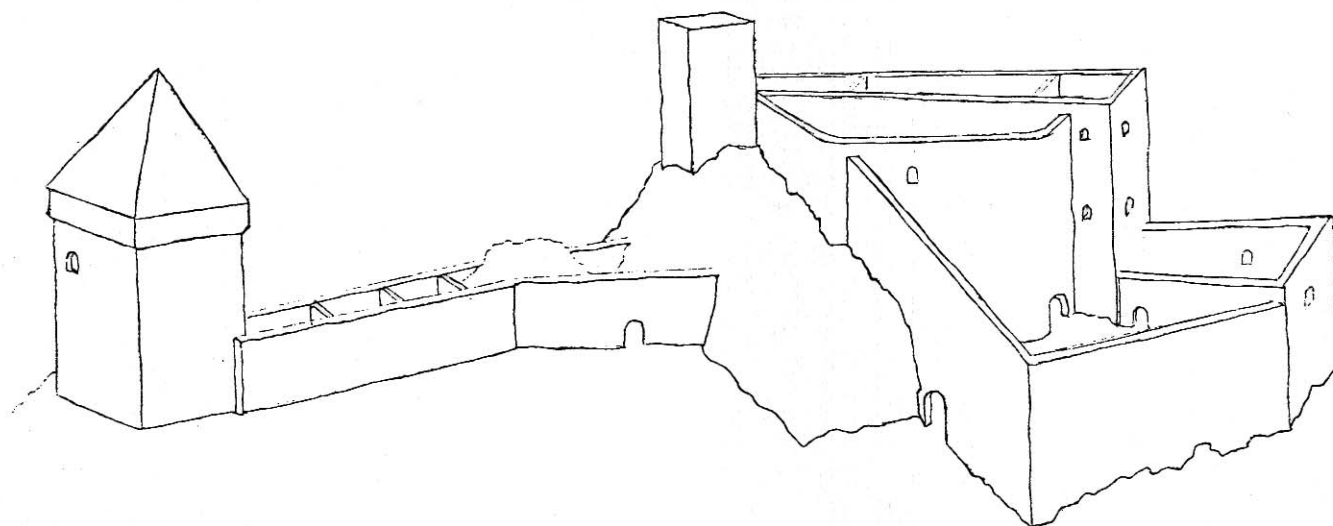
Az új tulajdonosok, akiknek birtokába került a vár, ennek csak délkeleti részét vagyis a palotát bírták. A régi lakótorny megmaradt a Thoroczkay család tulajdonában. E kettős birtoklást bizonyítja Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda 1499. évi rendelete a Thoroczkay uradalommal kapcsolatban, amelyből megtudjuk, hogy monoszli Csopor Miklós elfoglalta a várat kivéve az előtte levő tornyot, amely Thoroczkay Elek tulajdonában maradt.

Az elkobzott várrész első tulajdonosa Csopor Miklós erdélyi vajda (1468–1472). Ellene Thoroczkay Ferenc és Zsigmond indítanak pert, ezt megnyerik és Magyar Balázs, Erdély új vajdája (1473–1475) Csopor Miklóst fő- és jószágvesztésre ítéli (1473 január). A beiktatást György barát kolozsmonostori konventi tag és Oroz István vajdai ember végezte, de megjegyzendő, hogy a volt vajda emberei nem engedték be őket a várba. Csopor Miklós ezt haláláig birtokolván (meghalt az 1473-as év folyamán). A következő évben Mátyás király Magyar Balázssal hozott közös ítéletlevelet érvényteleníti és még ugyanazon év júniusában utasítja a torockószentgyörgyi vár két várnagyát, Huszár Jankót és Lukácsot, hogy a Thoroczkay Lászlót megillető birtokokat adják vissza. A vár mégsem kerül a régi tulajdonosok birtokába, mivel Csopor Miklós halála után Dézsi Péter, majd dengelegi Pongrácz János vajda, az ő halála után pedig fia, Mátyás tulajdonába kerül. Az újabb pereskedést Thoroczkay László és fia Ferenc indították el még Drágffy Bertalan vajdasága (1494–1498) idején, viszont a végleges döntést csak utóda, Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda (1498–1510) hozta meg, aki az alperesként szereplő Mátyást, mivel semmi igazoló oklevelet nem tudott felmutatni a jogos birtoklással kapcsolatban, fő és jószágvesztésre ítéli. A torockószentgyörgyi vár tartozékaival együtt dengelegi Pongrácz Mátyás halála után Corvin János herceg fiára, Kristófra szállt, kivel szemben Thoroczkay Ferenc ugyancsak megnyerte a pert és 1510-ig biztosan az egész vár tulajdonosának tekinthette magát.

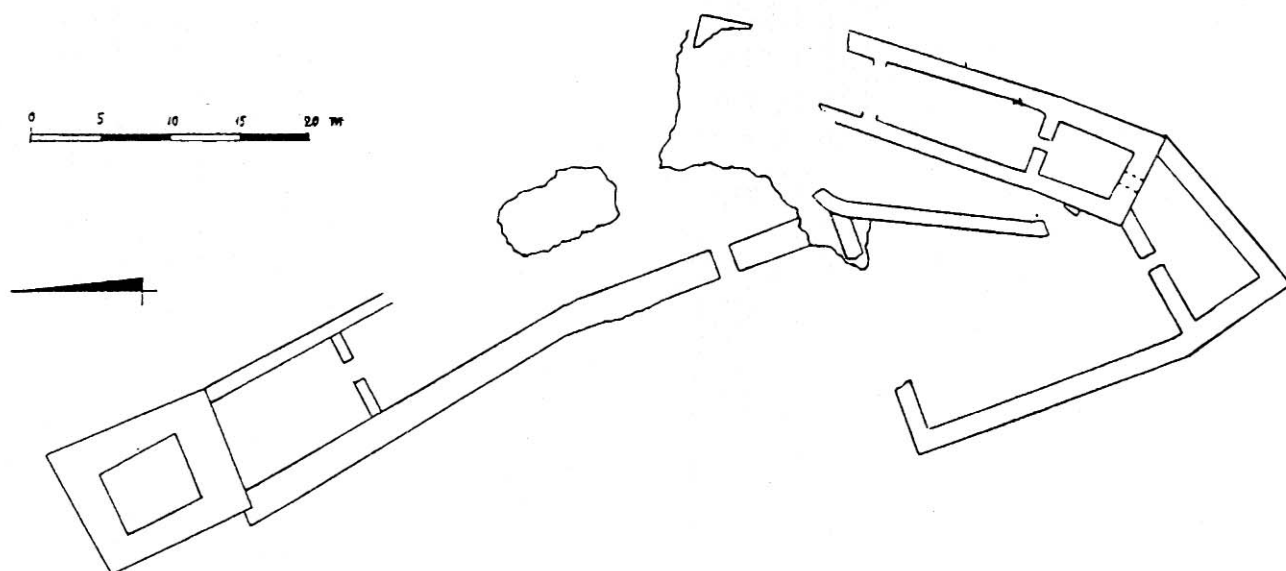
II. Lajos 1516 november 9-én Budán kelt okleveléből megtudjuk, hogy a Dózsa György vezette felkelés a torockószentgyörgyi várat sem kerülte el. A vár védelmezésével megbízott parasztok árulása következtében a felkelők elfoglalták és felégették. Ezeknek a pusztításoknak esett áldozatul, többek között, a családi levéltár is. Hogy a legfontosabb oklevelet pótolják, Thoroczkay Ferenc II. Lajos királytól kért új adománylevelet és ekkor mutatott fel néhány levél és pecsétmaradványt a jogos birtoklás alátámasztása érdekében. Torockó egyik történetírója, Borbély István, ebben Thoroczkay Ferenc

Orbán Balázs felmérése a romokról

A vár látképe nyugatról (rekonstrukció)

A meglévő romok alaprajza

cselét véli felfedezni állítását azzal támasztván alá, hogy az 1514 előtti dokumentumokon semmi égésnek vagy más rongálásnak nyoma nincsen. Végül II. Lajos új adománylevelet állít ki.

A beiktatást a kolozsmonostori konvent végzi el és erről oklevelet bocsát ki 1517. október 26-ai keltezéssel.

A XVI. század új életmódját, új ideológiai felfogást hozott a távoli Nyugat-Európából. Elérkeztünk a nemesi várak hanyatlási korszakához, amikor az új életstílus kastélyok, paloták, udvarházak építését igényelte és a középkori várak hideg falai közé a tulajdonos család csak veszély esetén tért vissza. Ez a folyamat bekövetkezik a Thoroczkay család esetében is.

A Torockószentgyörgyön épült udvarházakról szóló első hiteles adatunk 1489-ből való. A beházasodott Bogátiak egyik tagja, Bogáti László bírta ezt az udvarházat, és az akkori szentgyörgyi vártulajdonosnak, Pongrácz Mátyásnak adja zálogba.

Thoroczkay Ferenc halála után a család három ágra szakad. Az unitárius hitre tért bárói ág költözik le először a faluba és építi fel udvarházát a mostani erdészlak helyén a XVI. század derekán. Őket követi a később katolikus hitre visszakeresztelkedett nemesi ág, akiknek udvarháza ma is áll a református templommal szemben, valamint a grófi ág. Ez utóbbiak egy palotát építettek maguknak, amely a református templom hátánál állott. Mindkettőt a XVI. század végén vagy a XVII. század elején építhették.

A Torockószentgyörgyi vár további sorsáról nincsen több adatunk. Ez is bizonyítja, hogy elveszítette régi jelentőségét és mint a régiségeket, csak gondozni kellett. Esetleges utolsó szereplése II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának első felében történt. Két kortárs, Cserei Mihály és Bethlen Miklós, emlékirataikban hűségesen ecsetelik az akkori erdélyi eseményeket és szólnak br Tige Guthi osztrák ezredes kegyetlenkedéseiről is, aki nem kímélte a kurucpárti Thoroczkay István generális családi birtokait sem.

A meggyökeresedett hagyomány az 1704. évre helyezi a szentgyörgyi vár elpusztítását. Erről egyenes információink nincsenek ugyan, de csekély bizonyágtételt tesz róla a ferencrendi templom melletti temetőben fekvő Kovács Mózes főhadnagy epitáfiuma, aki „*Rákóczi Ferencz ő Nsga mellett*” vitézül elesett és akinek ereszes sírköve ma is látható, valamint egy emléktábla, amely az unitárius templom szőszéke alá van befalazva. Ez ugyancsak említést tesz az itteni „német” pusztításokról: „*POST TRISTEM AC MEMORABILEM COMBUSTIONEM PER GERMANOS FACTAM*”. Az emléktáblán az 1704-es dátum szerepel és a templom régi szőszékének egyik alapját képezte. A torockószentgyörgyi vár lakótornyának délkeleti falába helyezett emléktábla a vár leégetését az 1707. évre helyezi.

Függetlenül attól, hogy ez mikor történt, annyi bizonyos, hogy az osztrák ágyuk nem romboltak rajta annyit, amennyit az utána eltelt közel háromszáz év.

A torockószentgyörgyi vár viszonylag gazdag ismereteink és épsége miatt más nemesi várak számára alapvető analógiát képez. Kialakulásának történetét csak régészeti ásatások által lehetne jobban megismerni, amíg erre nincs alkalom, a józan következtetéseinkre vagyunk utalva.

Erdélyi János

A NEMZETISÉGI EGYENLŐSÉG ALAPJAI

Általában az elvont fogalmak konkrét értelmezése az egyén értelmi szintjétől, kultúrájától vagy a társadalomban elfoglalt helyétől függ. Így van ez a nemzetiségi egyenlőség eszméjével is. A különféle felfogásokból vagy meggyőződésekből fakadnak tulajdonképpen azok az etnikai konfliktusok, amelyek a kortárs világ egyik legsúlyosabb problémájává nőttek ki magukat.

Mikor beszélhetünk két különböző nemzetiségű állampolgár egyenlőségéről? Világos, hogy nem akkor, ha csupán a többségben levők képviselői nyilatkozzák ezt, hanem abban az esetben, ha a felek valóban érzik, hogy ők egyenlőek és a társadalmi élet mindennapjai is ezt bizonyítják. A kisebbségi státust sehol senki nem fogadja szívesen, mert akárhogy állítják a többségi nemzetiségiek, hogy minden jogot megadtak a kisebbségieknek, mégsem cserélnének velük.

A kisebbségben levő egyén hátrányos megkülönböztettségben érzi magát elsősorban azért, mert az ő anyanyelve nem olyan értékű, mint a többségié. Ennek átélése már gyermekkorban kellemetlen felismerésként hat. Az ifjú szorongása csak fokozódik, amikor megtudja, hogy az anyanyelve úgynevezett „nem hivatalos” nyelv, ami tulajdonképpen azt sugalmazza, hogy ő maga sem hivatalos, tehát alacsonyabbrendű, hiszen saját nyelve jellemző rá, és szervesen hozzá tartozik. Ezt a következtetést egy önérzetes egyén soha nem tudja elfogadni, mert lelke mélyén érzi, hogy nem igaz. Minden vallás azt tanítja, hogy az emberek Isten előtt egyenlőek, és az írott jog is az egyenlőséget hirdeti, hiszen azt ma már egyetlen állam sem meri megtenni, hogy a különbségeket törvényesen szentesítse. A valóságban azonban a kisebbségi lépten-nyomon tapasztja a hivatalos szervek részéről, hogy a többséghez tartozók előnyhöz jutnak minden téren, amit ők természetesnek is tartanak. Ez a megkülönböztetés a nemzetiségiben kisebbségi érzéseket szül, ami ha befele fordul, akkor önmomboló, ha kifelé, akkor feszültségkiváltó. Ha viszont valaki teljes mértékben elfogadja a hivatalos álláspontot, vagyis azonosul vele, akkor megfosztja önmagát gyökereitől, ami káros kihatással van egyénisége fejlődésére.

Ismeretes, hogy mindenki az anyanyelvén tud a legjobban tanulni. Az alapvető fogalmakat anyanyelven lehet a legmélyebben megérteni és átérezni. Az utólag megtanult nyelveknek lehet pontos információs jellege, de érzelmileg nem azt jelentik, mint az anyanyelv. Ezért az oktatásban az anyanyelv felcserélése más nyelvvél abban az életkorban, amikor az egyéniség még nem fejlődött ki teljesen, érzelmi törést is jelenthet. Így tehát a nemzetiségi problémák nem tűnnek el soha, mert a valóságos társadalmi helyzet halmozza fel őket. A társadalom békés fejlődése érdekében a nemzetiségi egyenlőség valóságos megoldása az egyetlen helyes út, mert az elégedetlenség erőszakos elfojtása vagy a beolvasztási politika csak fokozza a potenciális erőszakot. Napjainkban a megoldatlan nemzetiségi problémák reális veszélyhelyzetet hoztak létre és véres konfliktusokat is eredményeztek. Századunk történelmi átalakulásai, a két világháború, s végül Jugoszlávia és a Szovjetunió szétesése bonyolította ezeket a gondokat azáltal, hogy az addig kisebbségben levők hirtelen többségi nemzetté és korábban előnyös helyzetben levők kisebbségiekké váltak. A konfliktushelyzetet az hozta létre, hogy a volt

kisebbségek nem tanulták meg a toleranciát és azt, hogy szükséges másoknak is megadni mindazt, amit jogosan követeltek önmaguk számára, vagyis az önrendelkezési jogot és a teljes nyelvhasználatot. Ehelyett az utódállamok sietve kijelentették magukat nemzeti államnak, anélkül, hogy számoltak volna a következményekkel. Azok közül pedig, akik kisebbségi státusba kerültek, egyesek azért nem tudták elviselni helyzetüket, mert tudták, hogy azt fogják visszakapni, amit ők adtak: a névleges egyenlőséget és a reális elnyomást. Ebből kifolyólag vérmérsékletüktől függően és fejlődési szintjüknek megfelelően reagáltak, esetenként véres konfliktusokat hoztak létre. Mindezen jelenségeknek az eredete az, hogy a nemzetiségek közötti valódi egyenlőség ezekben az államokban soha nem létezett, mert a mindenkor hatalmon lévő többség elnyomta a kisebbségeket.

Felvetődik az a kérdés, hogy megoldhatók-e valójában és teljes mértékben a nemzetiségi problémák. A válasz erre Svájc példája. Ez az európai állam, ahol több nemzetiség is él, és ahol a két világháború idején nem létezett nemzetiségi konfliktus akkor, amikor ugyanezek a nemzetiségek más országokban véres háborút folytattak egymással. Svájcban minden állampolgár reális egyenlőséggel bír, elsősorban azért, mert az évszázadok óta együttélő valamennyi nemzetiségnek a nyelve hivatalos. Így négy hivatalos nyelv létezik: a német, a francia és az olasz, és mellettük a negyvenezres lélekszámú rétoromán népcsoport nyelve, az utóbbiaké természetesen azokban a körzetekben, ahol ők élnek. Vajon miért tartották fontosnak megadni a svájciak 1938-ban a rétorománoknak is a hivatalos nyelvhasználat jogát? Azért, mert tudták, hogy enélkül valóságos nemzetiségi egyenlőség nem létezik. Ugyanabban az országban két állampolgár között az egyenlőség csak akkor létezhet, ha mindkettőjük anyanyelve ugyanolyan értékű. Nem lehet senkit megfosztani anyanyelvétől, ami a lelki identitásához szorosan kapcsolódik és egyenlőnek deklarálni azzal, akinek a nyelve hivatalos. Tulajdonképpen ebből a helyzetből fakad minden nemzetiségi megkülönböztetés. Ezt az alapvető igazságot nem tudják, vagy

nem akarják megérteni azok, akik mindent a nemzeti állam szemszögéből néznek, úgy gondolván, hogy ebből kifolyólag helyesen cselekszenek, amikor más nemzetiségeket másodrendű állampolgároknak tartanak. Ezek az egyének elfelejtik, hogy a kisebbségi vagy többségi relatív és változó fogalmak, és hogy az egész emberiséghez viszonyítva bármely nemzetiség – kisebbség. Maguk a nemzetek vagy nemzetiségek lassú és állandó átalakuláson mennek keresztül és tiszta nemzet nem is létezik, mert mindegyik többé-kevésbé keveredett más nemzetiségekkel. Azt is meg kellene érteniük a többségeknek, hogy az olyan fogalmak, mint az autonómia és a hivatalos nyelvek pluralizmusa a reális demokrácia kifejezői és a társadalmi fejlődést szolgálják, mert elősegítik az egyén képességeinek előítéletek nélküli hasznosítását a közösség számára.

Az egyenlőség megvalósításának egyik előfeltétele az, hogy a nemzetiséginek ne legyenek kisebbségi érzései, hanem önérzetesen becsülje meg önmagát és saját nemzetét. Tehát éljen és érezzen úgy, ahogy az méltó az egyenlők között. Ugyanakkor fontos, hogy a többségi nemzettel szemben tisztelettel legyen, s a legjobb kapcsolatok kiépítésére törekedjék. Ez viszont nem jelenthet alárendeltséget, mert aki alárendeltként viselkedik, meg is érdemli, hogy annak tekintsék. Az igazi barátság csak egyenlők között jöhet létre, a reális egyenlőség csak úgy valósulhat meg, ha az alárendeltség helyett létrejön a kölcsönös tisztelet, bizalom és barátság. Ez maga után vonja a feltételek, lehetőségek, mércék és értékek egyenlőségét. Minden állampolgárt teljes mértékben elismerve nyelvével, kultúrájával, vallásával együtt. Tehát ahol milliós tömegekről van szó, ott a problémák reális megoldását csak az jelentheti, ha az autonóm igazgatás mellett a hivatalos nyelvi egyenlőség is megvalósul. Minden más elrendezési mód csak részleges és ideiglenes megoldást adhat, mert bármikor jöhet egy intoleráns vezetés és az engedményeket visszavonják. Ugyanakkor a kisebbségi problémák ilyenformán való rendeződése hosszú távon biztosítani tudná azt, hogy a nemzetiségek között a béke és barátság létrejötteinek feltételei megvalósuljanak.

Molnár Géza: AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS

A Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. Hatodik rész.

Az ártéri gazdálkodás és az egyes ártéri haszonvételek

B./ Halászat:

A magyar halászat egyes eszközeinek, módszereinek feltárása, rendszerezése Herman Ottó nevéhez fűződik. Herman Ottó a magyar halászat rendszerének felvázolásakor az egyes eszközöket aszerint csoportosította, hogy azok a halakat mely tulajdonságaiknál fogva ejtették csapdába, a halászat bemutatását így természettudományos alapokra helyezte. Bizonyos szempontból ez a megközelítés helytálló is lehet, ha pedig arra akarunk rámutatni, hogy az egyes „ősi” mesterségek milyen általános, a szakmán túlmutató ismereteket igényeltek, egyenesen nélkülözhetetlen, a halászat rendszerének felvázolására azonban alkalmatlan. Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy az esetek többségében „nem a nyúl viszi a puskát”, azaz nem a hal halászik. Ha valaki ennek ellenére csak a hal, azaz a zsákmány viselkedésére épít, és a halászhoz kapcsolódó emberi tevékenységet csak ebből a szempontból értékeli, akkor az eredmény garantáltan a lehető legegyszerűbb, a „legprimitívebb” rendszer lesz, és máris megkapta az emberiség egyik „ősfoglalkozását”, amely működő kövületként maradt fenn az „emberiség homályos őskorából”, ily módon tiszta lelkiismerettel szögezheti le: „... a mai népies halászat még mindig az ősinek képét viseli: szervezetében, mesterszóban, eljárásban egyaránt.” Ennek megfelelően a magyar halászhoz semmilyen vízrendezés nem kapcsolódhat, a kérdést akár végleg le is lehet zárni. (Herman 1887. 73. oldal) Amennyiben Herman Ottó következtetés helytálló volna, már önmagában is cáfolná a fokrendszer létét, épp ezért nem elegendhetünk meg azzal, hogy csak a szemléletbeli hibákra mutatunk rá, tételesen is cáfolnunk kell azt.

A középkori oklevelekben szereplő „piscina” jelentésével kapcsolatban Herman Ottó a következő megállapításokat tette: „Nem egy történetírónk foglalkozott már Magyarország régi vízrajzával és igen természetes, hogy a halászat nem kerülhette el a figyelmüket, mert a régi okiratban a vizek a legtöbb esetben a halászzal kapcsolatosan említettek.

Az okiratokban igen sűrűn előforduló piscina – halas, clausura – rekesztés, captura – fogóhely, laqueus – tór, lacuna – tócsa; továbbá számos helynév, melynek végződése «tó» mindinkább a halastavak rengetege felé vitte e bűvárokat.

Az egyik három-négyezerre teszi az árpádkori halastavak számát; a másik, ugyane nyomon haladva, kimondja, hogy a halastavak sokasága – egy-kettő kivételével – mind a folyóvizek mellett feküdt s nem egy, külön-külön elrekesztés által a folyóban vagy tóban készült. A történetírók mindinkább oda jutnak, hogy ez a sok halastó mind mesterséges volt.

Tagadhatatlan tény, hogy mesterséges halastavak voltak s úgy készültek, hogy a források és folyások vizét alkalmas helyeken gátakkal elfogták, ezeket zsilipekkel látták el, a hol azután rendszeresen malom is épült, mely a fölös vizet használta...

Kezdetben az írók nyomán haladva magam is a halastavak rengetege hitében éltem... de a midőn a Czége,

Vejsze és Varsa jelentős voltára reájöttem s a halasvizek felosztását tisztába hoztam, azonkívül a piscina sokértelmű voltáról meggyőződtem, ez a hit szertefoszlott, mégpedig szükségképpen...

Akként vagyok meggyőződve, hogy a régi okiratainkban előforduló sok ezer név legnagyobb részének nem a halastavakra, hanem azokra a tanyákra van vonatkozása, amelyekre az egyes tó, vagy folyó minden község határában fel volt s ma is fel van osztva.

E meggyőződésemet csak megszilárdítja az, amit Ortvay az idézett helyen nyomatékkal kifejez, hogy t.i. azok a «halastavak» mind – egy-kettő kivételével – a folyóvizek mentén feküdtek...

És fel lehetne vetni azt is, hogy a régi okiratok betűzése mindig helyes volt-e? Vajon a sok «taua» nem «tana»-e? (im 71-78. oldal.)

Herman Ottó legalapvetőbb tévedéseire már Andrásfalvy Bertalan is rámutatott. Idézzük most fel az ő véleményét: „Herman Ottó álláspontjával vitatkoznom kell. Elsősorban a mesterséges halasok és halastavak fogalmát igen mereven értelmezte: csak a gátakkal duzzasztott és zsilipeltes létesítményekre gondolt. Maga a piscina szó valóban több esetben jelenthette egy nagyobb víznek a halfogásra alkalmas részét, a tanyát vagy a tó rekesztét, de többségében nem az volt. Ami pedig az oklevelek tova-tava szavak tana, értsd tanya olvasatának valószínűségét illeti, ebben Herman Ottó tévedett. A halastó vagy fok és ennek latin megfelelői egyszerűen az ártér mélyebb részleteit jelentették, melyekbe árvízkor bevezették és apadáskor kivezették a vizet. Természetesen a megáradt folyóvíz szétvezetése nem csak a halgazdaság érdekében történt. Egyszerűen egy adott, meglévő és minden körülmények közt szétterülő víztömeg célszerű és hasznos szétvezetéséről volt szó, de az ez által létrejött halastavak mesterségeseknek tekinthetők, mert be- és kivezetéséről, hasznosításáról emberi munkával gondoskodnak. Ennek során újult fel a halállomány is. Ezért nem jogosult az az érvelés sem, hogy «vizeink akkori halbősége mellett valójában nem is lett volna szükség a mesterséges halastavak olyan nagy számú létesítésére». Ezt a halbőséget többé-kevésbé a mesterségesen kezelt és fenntartott árterek biztosították, így a természetes és a mesterséges halivadék-nevelés akkor nem volt szétválasztható.” (Andrásfalvy 1975. 179. oldal)

Az ártéri halászat alapja ugyanis az volt, hogy a halak ivási ideje egybe esett a folyók áradásaival. A halak az áradó víz nyomán az ártér sekély, gyorsan felmelegedő laposai felé igyekeztek, ahol a felnövekvő ivadék könnyebben talált táplálékot magának. Az apadás kezdetekor azután a halak a visszahúzódó vizet követve úsztak az élővizek medrébe. A víz szétterítése és visszavezetése tehát jól szolgálta a halászat érdekeit is, hiszen minél nagyobb területre vezették ki az árvizet, annál nagyobb életteret biztosítottak a felnövekvő halmenedéknek, a biztos fogás érdekében pedig csak azt kellett megakadályozni, hogy a halak az ártérről az élővizekbe jussanak. Ennek megfelelően a rekeszek, illetve azok egy része nem egyszerű halfogó csapda volt.

Herman Ottó a cégét, a varsát és a vejszet, mint a rekesztő halászat eszközt, csupán ilyen csapdának tekintette, melyek egyetlen célja a hal elfogása. Véleménye szerint a „...rekesztő halászat a halnak iránytartó tulajdonságra számít, t.i. arra, hogy bizonyos irányban elindulva, csak akkor változtatja meg azt, ha le nem győzhető akadályra talál. A hal, orrával végig tapogatva az akadályon, átjárót vagy átbúvót keres. Erre épít a halász, amidőn a rekesztő szerszámok terelőit messziről kezdi, menedékesen mind szűkebbre fogja s egy szűk

nyúlásban végzi, tudva, hogy az átbúvót kereső hal ezt okvetlenül fel használja." (im. 228-229. oldal.) Így tehát épp a rekesztő halászat lényegét nem értette meg, „amidőn a Cége, Vejsze, Varsa jelentős voltára reájött”, azt ti., hogy ezek az első pillantásra azonos rendeltetésűnek tűnő eszközök a magyar népies halászatban különböző célokat szolgáltak. A cégék az esetek nagy részében az ártér ereinek, tavainak és a fokoknak torkolatát zárták el, ezzel gátolva meg, hogy az apadó vízzel együtt a halak is visszajussanak a folyókba.

A rekesztő szerszámokon belül tehát a cégék külön csoportot képeznek. Hogy ezek a rekeszek nem csupán egy célt szolgáltak, az kitűnik a középkori gazdálkodáshoz kapcsolódó értékrendszerből is. A halászat egyes tárgyait és eszközeit ugyanis külön felértékelték. Eszerint: „40. § Továbbá a kifolyó és el nem apadó halastavat 10 girára, A ki nem folyó és szárazság idején elapadót pedig 5 girára.

41. § Nagy halastavat, melynek rekeszei vannak és amelyet Gyalmostónak vagy Morotvának is neveznek, nemkülönben a Dunán, Tiszán, Száván és Dráván lévő egyéb halasztatot, melyet Tanyának hívunk, ha bizonyos évi jövedelmet hoz, tízszer annyira becsüljük, mint amennyi annak évi jövedelme. Ha pedig számba vehető jövedelme nincsen, amint ez nálunk általában van, 50 girára becsüljük.

42. § Továbbá a varsák helyét, melyet vésznek hívnak 10 számgig egyenként 1 girára, 10 számon felül pedig az egészet százig, sőt azon is felül 10 girára.

43. § Továbbá: azt az elzárást, melyet vízáradás idején készítenek, amelyet rekesznek hívnak, ha különös vagy saját jövedelme van egyenként 100 dénárra.” (Werböczy Triptitum, I. rész, 133 cím, az ingó és ingatlan javak becsüjéről. 100 dénár = 1/4 gira.)

A törvény szövege alapján a cégéket két csoportba oszthatjuk. Az elsőbe a tavakhoz tartozó cégéket sorolhatjuk, amelyeket önmagukban nem értékelték, de amelyek jelentősen emelték a halasok értékét, hiszen a „Gyalmostó” egyik kritériuma, hogy „rekeszei vannak”. A másodikba az árvíz idején készített rekeszek vannak, melyek nem kapcsolódnak más tárgyakhoz, emiatt önálló, különös jövedelmük van.

A tavakhoz tartozó cégék állandó jellegűek, szemben az önálló rekeszekkel, melyet csak árvíz idején állítottak fel. E rekeszek szerepe azonban igen hasonló lehetett. Áradáskor a kapuk nyitva álltak, hogy a halak akadálytalanul jussanak ki az ártérre, illetve be a tavakba. Az apadás beálltakor azonban a kapukat bezárták, a folyó medre felé igyekvő halakat részben fogságba ejtették, részben az ártéren rekesztették. Erre utalnak Georgius Wernherus 1551-ben írt sorai: „A Tisza, amidőn a síkra kiönt, minden helyet nem csak vízzel tölt meg, hanem halakkal is. Ahol pedig tavakat képez, mielőtt leapadna és vize visszatérne a folyó medrébe a parasztek bizonyos rekeszek állításával akadályozzák meg azt, hogy a halak is visszamenjenek. Tehát éppen úgy fogva tarták itt a halakat, mint a halastavakban. Megeseik, hogy a vonuló halaknak akkora tömege ütközik a rekesznek, hogy azt áttörve megszőknek, és ezzel tönkreteszik a parasztek munkáját és reménységét.” (Károlyi 1975. 65. oldal)

A halastavak rekeszei azonban egész évben működtek, hiszen a fokokon keresztül a víz egész évben áramlott a folyó felé, így ezek kiágazásait állandóan zárva kellett tartani. A rekeszeknek tehát ebben az esetben is kettős célja volt, de a lényeg, ami miatt ezek a cégék jelentősen megemelték a tavak értékét, a tó kijáratának elzárása volt.

A magyar népies halászat rendszerében tehát a cégék nem egyszerű csapdák voltak. Segítségükkel biztosították,

hogy a halasok halállománya rendszeresen megújuljon, és hogy a halak e tavakban fogva maradjanak. A rekeszek azonban nem tömör falként álltak a halak útjában. Az összeillesztett lécek, ágak között akkora nyílást hagytak, hogy az ivadékok visszajussanak a mederbe, ezáltal a szaporulatot elválasztották a kifejlett példányoktól. Ilyen körülmények között valóban nem lehetett elkülöníteni a természetes és a mesterséges halivadék-nevelést. És ez az ártéri gazdálkodás egyik leglényegesebb mozzanata, amely a rideg állattartásnál éppúgy felismerhető, mint a gyümölcsstermesztésnél, az erdőgazdálkodásnál vagy az egyes növények gondozásánál és felhasználásánál.

A fentiek alapján az egész árteret egyetlen hatalmas halgazdaságnak (is) tekinthetjük. A halgazdálkodás érdekében szükségszerűen el kellett választani egymástól az egyes folyószakaszokat, ugyanis ha ez nem történt volna meg, a halászat a halállomány vándorlása miatt esetlegessé vált volna. Az egyes területek elválasztása nélkül a „szomszéd gondatlansága” mellett a hasznosítatlan, lakatlan vagy gyéren lakott területek, gyepek felé irányuló mozgás befolyásolhatta volna a zsákmány alakulását. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy halászó helyek nem csak a tavakban, illetve az ártéren voltak, hanem a folyókban is. E halászó vizek állományának megtartását csak a területük elrekesztésével lehetett biztosítani. Ervként felidézhetnénk ez ellen, hogy „a vizeink akkori halbősége mellett ez szükségtelen lett volna”, de meghatározott nagyságú folyószakasz elzárására nem csak az itt felsorolt mozzanatokból következtethetünk.

A vízrendezésekre utaló jelek tárgyalásánál már említettük, hogy a Tisza mellett a „Cseke” nevek a Tiszát keresztbe átfogó rekeszekre, cégékre utalnak. Ezen a véleményen van Károlyi Zsigmond is (Károlyi 1975. 59. oldal), de a cégével azonosította a „cseke”, „csege” szavunkat Herman Ottó is amikor a Pannónia megvételeéről szóló ének alábbi sorait elemezte:

„Árpád jut a magyar néppel,
Kelem földnél a Dunán elkelének,
Az Cseken ók csekének...”

Amit Herman aztán a következőképp magyaráz. „Ez nem más, mint az hogy a Dunán átkelve, annak egész medrét, vagy annak valamely ágát cégével átfogták, és ezzel az ósi szerszámmal ott halásztak.” (Jankó 1900. 184. oldal.) (Jankónak ezzel szemben az a véleménye, hogy a cseke, csege itt gázló jelentésű. A kérdést eldönteni nem tudjuk, annyit azonban leszögezhetünk, hogy a Tisza menti „Csege”, illetőleg „Cseke” nevű helységekben kivétel nélkül megtaláljuk a folyó medrét teljes egészében átfogó cégéket.) Ezek az egész medret átfogó rekeszek a hajózó utat is elzárták, tehát úgy kellett kiképezni őket, hogy nyithatóak legyenek és a hajókat áteresztessék. Hogy ez valóban így volt, arra egy 1452 szeptember hó 8. napján Budán kelt oklevél szolgált bizonyítékot. E szerint ugyanis az egrí káptalan Palkonya határában már ősidóktól fogva halfogó szegyéet „Clausura piscium” készített és tart fenn, és a sószállító hajók átbocsátásának a fejében sóvám címén hajónként 40-40 darab sót szokott beszedni. A jelzett időben azonban e hajók a szegyéet a vám megfizetése nélkül áttörték, megrongálták. (Sugár 1980. 337-339. oklevél.) Ezt követően, a rongálásra való tekintettel a sóvámot felemelték 50-50 db sóra (1486 március 16.) (uo. 364. oklevél), majd e vámtételt II. Ulászló megerősíti, arra való hivatkozással, hogy a szegyéet a hajók áthaladásakor meg kell nyitni. (Buda, 1496. augusztus 11.) (uo. 375. oklevél.) Ez a halfogó szegye vízafozásra is alkalmas volt, melynek értéke a

vámtelemek tanúsága szerint az ökör és a ló értékével volt azonos, azaz 1 gira lehetett (Károlyi 1975. 65. oldal.)

Az általunk vizsgált Tiszaszakaszon Tiszacsege mellett volt hasonló cége. De attól valamivel alább Poroszló térségében is felállítottak egyet. (Károlyi 1975. 59. oldal) A palkonyai cégéről az imént emlékeztünk meg. Palkonya és Poroszló Tiszacsegetől egyaránt 18-20 km-nyi távolságra fekszik és bár ilyen kevés adatból messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, e jelek arra utalnak, hogy a Tisza az adott térségben valóban többé-kevésbé egyenlő nagyságú területekre volt felosztva.

Emellett az ártéren voltak haltartó helyek is. Ezek mélyebb természetes gödrök, kopolyák, kisebb tavcskák, illetőleg mesterséges árkok, vagy ezeknek elkerített része. Ezek is, miként az ártér tavai árvíz idején teltek meg hallal, melyek a talajon keresztül állandóan megújuló mély víznek, illetőleg az árkok esetében a folyamatos vízcserenek köszönhetően sokáig életben maradtak. (Andrásfalvy 217. oldal.)

Az ártéri halászat és a fokrendszer kapcsolata mindezek alapján nyilvánvaló: A folyókból kilépő vizet az ártér nagy területein szétterítették, vízzel és hallal töltve meg a laposokat, mélyedéseket, holtágakat, kisebb-nagyobb tavakat. Tehát az ártér valamennyi vízzel borítható részletét halastóként használták. Apadásakor a vizet lehetőség szerint a mederbe visszavezették, a halak útját azonban elzárták. Az ártéren rekedt halakat azután a halászó vizek elapadásának sorrendjében szedték össze. A kerítő halászat zsákmányát tehát a folyóban és az egyéb halászóvizekben egyaránt a rekeszekkel fogvartartott halállomány jelentette. A két halászati mód, bár a halak más-más tulajdonságaira épített, szorosan összetartozott, ennek megfelelően a fokok és a rekeszek karbantartása, illetőleg a tavak és a hálövetésre alkalmas vizek lehalászása az adott esetben ugyanazoknak az embereknek a feladata volt.

Herman Ottó nem ismerte föl a magyar halászat rendszerét, következtetései ennek megfelelően merőben elhibáztak, mielőbb szükség lenne tehát az általa összegyűjtött anyag felülvizsgálatára s ismételt rendszeresítésére. Herman Ottó tévedése a mi esetünkben igen súlyos következményekkel járt. A magyar halászat eredetét kutató szakemberek, elsősorban Munkácsi Bernát és Jankó János ugyanis az ő eredményeit alapul véve keresték a magyar halászat nyomait a délorosz sztyeppén, illetve legközelebbi (nyelv)rokonaink az obi-ugorok között, így eleve hibás alapokról indultak el. Jankó János ezt fel is ismerte, azonban a rendelkezésre álló adatok alapján a kérdést nem tudta eldönteni. Erre utalnak legalábbis a következő sorai:

„Azt nem kell külön bizonyítanunk, mily nagy jog és haszon az, ha valaki a folyón céget állíthat azért, hogy a halak felvonulását megakadályozza s annál nagyobb prédát biztosítson magának; éppen ezért a magyar oklevelekben adományozott cégek épp úgy lehettek halfogók, mint halföltartók, tehát egyszerűen mesterséges gátak; melyik volt a kettő közül, arra sem a halászat élő anyaga, sem az oklevelek sovány adatai nem felelnek.” (Jankó 1900. 183. oldal.)

Nos a Herman Ottó féle értelmezésben valóban nem, hiszen ő elsősorban a halakra ügyelt, de még azokra sem elég alaposan, mert az ivási szokások és az ártéri halászat között fennálló kapcsolatra mindenképp fel kellett volna figyelnie. Azzal, hogy ezt nem tette meg, hosszú évtizedekre tévútra vezette a kutatást. A helyzetet csak tovább súlyosbítja, hogy az azóta eltelt időszak alatt a délorosz sztyeppén bekövetkező változások, elsősorban a nagyobb folyókon épült vízlépcsők, minden nyomot eltüntettek, amiért is a további kutatások csak a korábbi szakirodalomra korlátozódhatnak.

C./ Gyümölcsstermesztés:

Mai értelemben vett elkerített gyümölcsösöket hiába keresnénk a középkori ártereken. A gyümölcsstermesztés szorosan kapcsolódott az erdők használatához fűződő joghoz. *„Ahol széles nagy az ártér és benne bővíben voltak az ártéri erdők, ott sokáig az erdőhasználatot és a gyümölcsfák szaporítását sem nehezítették meg. Legrégiesebbnek tűnik az a forma, amikor az erdőn járók a többször látogatott szálláshelyeik környékén talált vadalma és vadkörtefákat beoltották valamelyik kedveltebb fajtaról szedett oltóággal, s azután ennek a gyümölcsseit ők szedegették, mivel tudták, hol vannak a fák és különben is arrafelé tanyáztak. E fák gyümölcsseit, éppen úgy, mint a vadfákét, tulajdonképpen az első foglalás jogán élvezték. Nemcsak itt, hanem másutt is – Erdélytől, Moldovától Albániáig – fennmaradt az emléke annak, hogy voltak olyan emberek, akik szenvedélyes FA-OLTOGATÓK voltak: mindenfelé, ahol csak erre alkalmas fát találtak, beoltották, anélkül, hogy a gyümölcsére igényt tartottak volna.”* (Andrásfalvy 1973. 37. oldal.)

Az ártér nedves talaján elsősorban alma, körte és szilva termett. Nem véletlen, hogy a Tisza és a Szamos közén fekvő szatmári táj gyümölcsöseiben ma is leginkább az almát és a szilvát találjuk meg, bár a folyószabályozásokkal járó kiszáradás megváltoztatta a táj jellegét. A magasabban fekvő, „szárazra került” gyümölcsösök kiszáradtak, több helyütt ki is vágták őket. *„Tudományos vizsgálatok igazolják, hogy éghajlatunk almára és körtére túl száraz, mind csapadékban, mind páratartalomban magasabbak lennének az igényeik, mint hazánkban adva van. Az árterek mozgó, friss talajvíze és az ártéri erdők mikroklímája azonban kiegyenlítette ezeket a hátrányokat. Igen tanulságos az, mint erősíti meg ezt a megállapítást a tényleges népi tapasztalat. Mikor má aztán a lecsapolás kezdődött, nek szűnt ebből a halászatból minden. Akkor kezdődött nálunk aztán az, hogy nem a lapokat vitte el a víz, hanem elvitte a göröndöt, mert tényleg így állt. Elvitte a göröndöt. Van nekem egy szép gyümölcsösöm. Ott van a Dunaszélen. Amióta ott nincs víz, száronnak ki a fák. Hát azt ez így ment jó darabig. Közbe gyűtt a Kizsdunába víz, kesztek ety kicsikét a fák is levelesenni, minden. De hát annak már nem vót értelme azért, hogy elvítte erejét, a többinek az erejét.”* (Andrásfalvy 1975. 251. oldal)

A gyümölcsfák tehát a nedvesebb, páradúsabb éghajlatot kedvelik, ugyanakkor a tartós elborítást éppolyan nehezen viselik, mint a keményfa ligetek. Ennek megfelelően a fáik részben a magasabb fekvésű területeken álltak, részben pedig különös gondot fordítottak arra, hogy amennyiben elborította ezeket a víz, gyorsan lefolyjon rólok. Az adott esetben tehát kettős követelménynek kellett megfelelni, hiszen egyszerre kellett gondoskodni a vízről, illetve a felesleges víz elvezetéséről. Épp ezért a gyümölcsösöket árkok szabdalják. Ilyen árkokat Andrásfalvy Bertalan is megfigyelt a bátai szilvásban. Ott a „gyümölcsösöskerteket árkok határolták, melyek vízvezető fokokként is működtek.” (im. a 224. és a 225. oldal között látható képek közül sorrendben a 4. és az 5. kép aláírása). Hasonló jellegű árkokat mi is megfigyeltünk a Kisar határában fekvő gyümölcsösben. Ezeknek az árkoknak, mint általában a fokoknak, kettős céljuk volt; a víz szétterítése áradás idején, és összegyűjtése apadásakor. A gyümölcsösökön és az erdőkön átvezető fokok és árkok elsősorban a fáknak otthont adó magaspart, ártéri sziget átvágásával a mögöttük fekvő mélyebb területekre vezették a vizet. Az ártér egészének vízháztartását befolyásoló fokrendszer működtetése ilyen körülmények között a gyümölcsstermesztés nélkülözhetetlen előfeltétele volt. Felszámolása után a hagyományos gyümölcsösök eltűntek az ártérről, helyüket és szerepüket a monokulturális ültetvények vették át. Ezzel

egyidőben azonban a gyümölcsök szerepe is csökkent. Ma már jóval kevesebb fajtát ismerünk és természetünk, mint az ártéri gazdálkodás fénykorában, ugyanakkor a hasznosított gyümölcsfajok száma is csökkent. A régi almafajták közül pl. Andrásfalvy Bertalan 64 nevet sorolt fel, hasonlóan nagy lehetett az ismert körtefajták száma, ugyanakkor számos ma már nem, vagy alig ismert gyümölcs nevet is felsorolja, így a somét, a berkenyét, a lasponyát és az egresét. Ezeknek azonban nem volt nagy szerepük sem a gyümölcsösökben sem a táplálkozásban.

D./ Erdőgazdálkodás

Korábban már utaltunk arra, hogy az ártér vízjárásainak egyensúlyát a működő fokrendszer mellett elsősorban az erdők biztosították. Az ártéri erdők kiirtása vagy kipusztulása a magasabban fekvő területek kiszáradását és a mélyebben fekvő vidékek elmocsarasodását vonja maga után. A víz szétterítésével és összegyűjtésével ezeket a hatásokat mérsékelni lehet, de megszüntetni nem, ennek megfelelően az erdők az ártér legértékesebb területei voltak, (s nem csak a természet egyensúlya, hanem a gazdálkodás szempontjából is.) Kiterjedt erdőségek híján az Alföld kiszáradása és elvizesedése még a működő fokrendszer mellett is bekövetkezett volna. Hadd utaljunk itt az erek feliszapolódásával kapcsolatban elmondottakra. Az erdők talaja nagyságrendekkel több vizet képes lekötni és visszatartani, mint az egyéb talajok. Árvíz idején a fákkal borított magaspartok és ártéri szigetek megszívják magukat vízzel, apadás idején pedig – mivel a körülöttük fekvő területekről lefolyt a víz, így a „felszívott” vízszlop relatív nyomása nő – fokozatosan elszívárog a tárolt nedvesség, biztosítva a fokok és erek egyenletes vízellátását. (Külön érdemes itt utalni Ferdinand Marsigli tudósítására, aki szerint a „mocsarak növényzete nedvleadással pótolja a fokok vizét”.) Az erdők tehát igen jelentős szerepet játszottak abban, hogy az Alföldet behálózó erek és fokok állandó vízfolyások legyenek. Ilyen körülmények között az erdőgazdálkodás a fokrendszer fenntartása és működtetése mellett az ártéri gazdálkodás leglényegesebb mozzanata volt.

Az erdőgazdálkodás, az erdők haszonvétele így nemcsak, és nem is elsősorban a favágásból állt. Jellegetől függően használták az erdőket legelőnek, makkoltattak, vadásztak bennük és emellett természetesen a fáit is hasznosították. A hasznosítás azonban a maitól lényegesen eltért. A tarvágás és az „ültetvény erdő” az adott korban ismeretlen fogalom volt. Az erdő ugyanis akkor a legegységesebb, ha különböző korú fák a megfelelő társult növényekkel vannak jelen benne. A tarvágást követő újratelepítés esetében viszont azonos korú fákat ültetnek. Az ilyen erdő hosszútávon életképtelen. Ugyanakkor a terület a lecsupaszítását követő időszakban ki van téve a szél és a víz erejének. A megnövekedett erózió elhordja a talaj felső rétegét, így a felnövekvő sarjerdő nehezebben tud megkapaszkodni. A favágásnak ilyen viszonyok mellett az egyetlen megengedhető módja az ún. szállaló vágás, ami azt jelenti, hogy az erdőből csak a „fejszérett” példányokat vágják ki. Az ártéri erdők fáinak hasznosítása ennek megfelelően történt. Ugyanakkor a favágás időben is korlátozott volt. Általában tél végén és kora tavasszal döntötték ki az idősebb fákat, amikor a törzsükben még nem indult meg a nedvkeringés. Ha az erdő mélyebben fekvő puhafa-, vagy ha rövid ideig víz alatt álló keményfaliget volt, akkor a fák kivágása után megvárták a tavaszi árvizet és a kivágott fákat leusztatták a fokok segítségével a folyóhoz, és onnan tovább oda, ahol éppen szükség volt rájuk ott, ahol a víz nem borította el az erdőt, a legközelebbi

árokig, fokig kellett elvonszolni a törzseket, onnan már vízi úton lehetett továbbszállítani azokat.

Érdeemes felfigyelnünk arra is, hogy a középkorban a tarvágás nemcsak a természet évszázados egyensúlyát veszélyeztette, hanem a korabeli értékviszonyok mellett a föld értékét is csökkentette. A középkori szokásjog szerint ugyanis az ország legértékesebb területei a nagyobb erdők és a halasok voltak. Erre mutat, hogy a középkori joganyagot összefoglaló Tripartitumban Werbőczy az ingatlan javak értékelésének általános módjától, ti. hogy számszerinti becseréteket ad meg, csak két esetben tér el: az ártéri tavak és az erdők esetében az értéket a jövedelem tízszeres szorzata határozta meg. E tekintetben a gyalommal halászható nagyobb tavak és a nagyobb (3 ekealjnyi, azaz kb. 150 ha területű) fejszés vagy makkos erdők egyaránt igen értékesnek tűnnek, mert ha számbavehető éves jövedelmük nincs (azaz használaton kívül állnak!), akkor az értékük 50 gira. (Az erdők esetében ekealjanként!) A kisebb erdőcskék, ligetek és bokros csalitok értéke a szántókéval azonos, e szerint 150 hold, (kb. 46-47 ha) becseréte 3 gira. A számszerinti meghatározás alapján a legértékesebb ingóságok, a várak és a klastromok 100 girába kerülnek. (Werbőczy: Tripartitum, az ingatlan javak becseréteiről szóló, I. 133 cím és a korábbi fejezetek vonatkozó részletei.)

Az eddig elmondottakból világosan kiténik, hogy mind a halászat, mind az állattartás, mind az erdőgazdálkodás jelentősebb gazdasági ág volt a középkori Magyarországon, mint a földművelés. E szempontok alapján tehát tévesnek kell tartanunk azt a szemléletet, mely szerint az erdőirtások egyik célja a szántóterületek növelése lett volna a középkorban; ha valaki szántóra cserélte volna fel az erdejét, vagy a halastavát, értékesebb javait váltotta volna fel értéktelennel, ugyanez vonatkozik arra az esetre, ha valaki csak az erdejének egy részét irtja ki, hiszen a kisebb erdők értéke egységnyi területenként 47 girával kevesebb! Nem véletlen, hogy a korabeli oklevelekben a halasok, és nem a szántók kialakításának jogát adományozták. Az itt elmondottakból az tűnik ki, hogy a Kárpát-medence erdőinek kiirtásához szükség volt a fenti „elavult”, „feudális viszonyokat” tükröző értékelési forma megváltoztatására. (Csak zárójelben merjük megjegyezni, hogy ma a környezetvédők egy jelentős része az itt ismertetetthez hasonlóan „elavult, feudális” értékelési forma kidolgozásában látja a környezet-szennyezéssel kapcsolatos gondok megoldását.)

E) Növénytermesztés

A növénytermesztésen ma elsősorban szántóföldi, vagy kertművelést értünk. Természetesen mindkettőnek volt szerepe az ártéri gazdálkodásban. A magasabb területeken már igen korán alakították ki irtásföldeket. Kezdetben feltehetően csak a kisebb ligetek, bokros cserjés csalitok helyén létesítettek szántókat, hiszen mint láttuk ezek értéke a szántóföld értékével volt azonos. A gazdálkodás jellegének megváltozása után a keményfa ligetek, sőt a nagyobb erdőségek is sorra kerültek.

A kertművelés az ártéri gazdálkodás mellett soha sem korlátozódott az ármentes szintre. A megtermelt növények nagy részét az árhullám levonulása után ültették el, így a kerteket az időszakosan elborított szinten is kialakíthatták. A Bodrog-közben emellett megfigyelhető volt a „váltógazdálkodás” egy jellegzetes formája is. A határban található természetes mélyedések, laposok vizét az árhullám levonulása után visszatartották, és a területet kacsausztatónak használták. Egy-két évig ezen a helyzeten nem is változtattak, de azután a vizet apadáskor ismét visszaengedték, és az egykori kacsauosztató termékeny, megtrágyázott fenekét kertművelésbe fogták. Hosszabb-rövidebb idő eltelte után ismét víz alatt

tartották ezt a területet. Feltehető, hogy az adott laposok ilyen jellegű hasznosítása az éghajlat változásait is nyomon követte, nedvesebb időszakokban, amikor a lapos egyébként is vízenyős maradt, tőként, szárazabb időszakokban pedig kerként hasznosították.

A növénytermesztés azonban az ártereken nem korlátozódott a szántókra, illetve a kertekre, sőt, az árter növényeinek hasznosítása sokkal jelentősebb volt. A szakirodalomban, mint arra már utaltunk, az ártéri növények hasznosításával kapcsolatban, a „mocsári növényzet gyűjtögetése” kifejezést szokták használni. Ezen elsősorban a nád, a gyékény, a fűzfavessző, a sulyom és más növények összegyűjtését és felhasználását értik. Az adott esetben azonban nem egyszerű gyűjtögetésről van szó. A folyó életét bemutató fejezetben utaltunk arra, hogy az árter felszíne természetes körülmények között állandóan változik. A folyó meanderezése közben át- és átforgalmazja partjait, szigeteket emel és holtágakat hoz létre, melyek aztán ismét eltűnnek, elhordja azokat az ár, illetve feltöltődnek. A változó terepviszonyoknak megfelelően változik a természetes növénytakaró is. Jellegzetes példáját találtuk ennek a változásnak a Körös mentén, Gyoma határában, ahol az egykori sulyomos tó már annyira feliszapolódott, hogy nyílt vízfelülete alig maradt, sulyomot pedig már nem is láttunk benne, helyét a gyékény és a nád vette át. Az állandó változásnak kitett ártéren tehát esetlegességektől, pontosabban az ártéri mederváltozások mértékétől és adott állásától függ, hogy egy adott területről mit lehet begyűjteni. Teljesen másképp alakul a helyzet ezzel szemben a fokrendszer működtetése esetén.

A korábbiakban már utaltunk rá, hogy a fokok segítségével jelentős mértékben csökkenteni lehet az ártéri mederváltozások mértékét és ütemét. Az árter adott állapota így állandósítható. A víz szétterítése s visszavezetése a folyókba emellett az egyes terepalakulatokon más-más növénytakaróknak kínál termőhelyet. A fokrendszer működése során tehát az egyes növényféléknek állandó jellegű termőhelyet biztosítanak, melyekről azután rendszeresen összegyűjtik azokat. A helyzet ebben az esetben is ugyanaz mint a halászatnál. Ahogy a víz szétterítése révén kialakított halásokat mesterségesnek tekinthetjük, így mesterségesnek kell tekintenünk ezeket a termőhelyeket is, mert természetes körülmények között nem maradnának fenn, jellegük megváltozna, más növényfélések borítanák el őket. Az egyes ártéri haszonvételek ennek megfelelően közvetlenül is kapcsolódnak a fokok működtetéséhez, azaz a fok kialakítása, karbantartása, tisztítása valamennyi haszonvétel érdekében történik. Az egyes konkrét haszonvételek érdekében kifejtett külön munka emellett eltörpül – bár egyes esetekben, (pl. rideg állattartás) jelentős lehet –, és elsősorban a hasznok szedéséhez, illetve az ily módon „megtermelt” alapanyag feldolgozásához kapcsolódik.

Az egyes ártéri haszonvételek áttekintése után megerősíthetjük a korábbi megállapításunkat: **a középkori Magyarországon nem a (szántó) föld birtoklása jelentette a gazdasági élet alapját. Így tehát azok az adatok, amelyek a telkes, fél-, illetve töredéktelkes vagy teleknélküli jobbágyság számára vonatkoznak félrevezetőek, mert az a „telek nélküli”, csupán házhellyel rendelkező jobbágy, akinek halászati joga volt, az ártereken kóborolt néhány jószág, fát termelhetett ki a közös erdőből, nádat, gyékényt, fűzfavesszőt, sulyomot stb. „gyűjthetett”, jóval módosabbnak számított annál a telkes gazdánál, aki csak a saját szántóit művelhette.**

Az ártéri gazdálkodás mellett a vagyont a természettel való együttműködés lehetősége biztosította, nagyságát pedig annak mértéke szabta meg. Az ártéri

gazdálkodás leglényegesebb jellemzőjét ezek alapján egyetlen mondatban összefoglalhatjuk: **e gazdasági forma az ember és a természet együttműködésén alapult; az ember a természeti folyamatokhoz alkalmazkodott, ez azonban nem azt jelentette, hogy a természet erőinek kiszolgáltatva élt, hanem azt, hogy velük azonosult, azaz ténylegesen a természet részeként élt (és éppen mint „műveltséget és mesterséget hordozó, teremtő és államot alkotó minőség”), a gazdaságát a természetes öfenntartó rendszerek mintájára építette ki, azaz a természet folyamatait nem a leépülés, hanem a kibontakozás irányába befolyásolta.**

A fejlődés mámorától megrészegült kutató persze korántsem tulajdonít túl nagy jelentőséget ennek a kérdésnek. AZ egészet elintézi azzal, hogy a korábbi korok embere a szükségéből csinált erényt, amikor e folyamatokhoz alkalmazkodott. **Ezzel szemben nekünk azt kell látnunk, hogy az árterek lakói, a korábban jellemzett győr- és fokrendszer kialakítói tudatában voltak annak milyen folyamatok játszódnak le a környezetükben, azaz ismerték és előre látták cselekedeteik következményeit.** Ennek igazolására idézzünk fel ismét egy részletet Andrásfalvy Bertalan művéből: „...»Tekintetes Nemes Vármegye nekünk kegyes Atyáink, és Patronus uraink! Midőn a Felsőleges királyi Comisarius úr eő Nagysága T(e)k(in)(ete)s N(eme)s Pest és Tolna Vármegyék érdemes Deputátus urai, az Duna és Sárvízének megvizsgálása végett Szegény Helységünk Határjait is megvizsgálták volna, értették az Ingenierek tellyes szándékát, azon lenni, hogy minden Dunából kiszolgáló fokok és erek eltöltsenek és tellességgel el zárassanak ezen felül a Duna mentében oll töltés vettesék, hogy annak kiáradása azzal meg gátolhassék és e szerint az föld az víz járásoktól és kiöntésektől megmenekedjen. Valóban, ha mind ez úgy megtörténhetnék és végbe vitethetnék, talán valami hasznot lehetne remélni; de még akkor is az a munkának század részét alig érhetné fel, sőt minékünk nyilvánságos károkat és majd utolsó pusztulásunkat okozván félelemmel várhatjuk. Mi pedig kik Gyermekségünkötől fogva itt lakunk, és mind nagyobb, mind kisebb árvizeket értünk, és az föld csinját is legjobban tapasztaltuk és tudjuk mindenkor az vizeket (és tudjuk, hogy a vizeknek) képesint, vagy rendes áradása hasznunkat szerzi, mert szárazság idején bőséges kaszállást és marha legeltetést tapasztalunk, az Halbúl pediglen nem csak élelmünköt és ruházatunkat, hanem minden adóinkat és portió fizetésünköt szerezhetjük. Mondhatná ugyan valaki, hogy ezek helyet szántó földjeink lesznek, melyekből valami kevés hasznot várhatunk; de valóban aki ezt meglátja (ti. a valódi körülményeket) tapasztalni fogja, hogy oll sikeres és munkálatos, hogy emberi munka akki ezt haszonra fordíthassa (nincsen), sőt inkább a Marha és s.v. sörtés neveléstül és járástul megfosztatunk; de lehetetlen is azt vélünk elhítenni, kik a földnek mívoltát legjobban tudjuk, hogy az rend kívül való árvizek ellen oll töltések gátok és rekszek, sőt zúgok tétetődhessenek, hogy azzal a Dunának kiöntését rólunk elfordítsa, a rendes kiöntések ellen pedig, melyben inkább hasznunk hogy sem kárunk vagyon, nem szükséges, az nagy áradás ellen való munka pedig oll káros lenne, hogy a víz rajtunk maradna posványvá válna, és mind minékünk, mind pedig Marháink(na)k Dögletességet nemzené és midőn hirtelen vissza nem mehetne utolsó veszedelmünköt és pusztulásunkat okozná. Könyörgünk ezért alázatosan és Instálunk a Ttkts Ns Vármegyei Atyai Irgalmassága előtt, hogy méltóztassék abban módot találni, hogy mi az következendő nyomorodástul megszabadulhassunk és végső pusztulásra ne juthassunk Melyet is az hatalmas Isten hallgassa meg ami könyörgésünköt, és az mi hasznunkra

fordítsa a Ttkts Ns Vármegye Nemes szívét, hogy békeségben megmaradván lehessünk, a Ttkts Ns Vármegyé(ne)k megfélemltet szegény fiait, Nyéki, Pilisi és Detsi szegénység.

A levélírók öntudattal hivatkoznak arra, hogy ők ismerik a vizek járását, nem egy kis és nagy árvizet éltek át és elsajátították az elődök tapasztalatait is, tudják, hogy a rendes, átlagos áradások hasznukat szerzik, ismerik a föld csirnját, vagyis tudják azt, hogy az ártér vízzel megtelésének és kifolyásának mi a módja, lefolyása...” (Andrásfalvy 1975. 163-164. oldal), és természetesen az elöntés hatásaival is tisztában vannak. „Szárasság idején bőséges kaszállást és marhalegeltetést tapasztalunk” – írják. Tudják tehát azt is, hogy az „...ártér alacsony vízállásánál, száraz és csapadékszegény időben végzetesebben kiszárad, mint az árvízmentes színt. Az alacsonyabb ártérnek nincs még talajszerkezete. Ha a talajt közvetlenül nem nedvesíti a víz, az kőkémenyre sől és megrepedezik.”

Előre látták, hogy „...a gátak a nagy árvizeknek egyáltalán nem tudnak ellenállni, csak felduzzasztják erejét, mely majd hirtelen és eddig nem ismert módon fog rájuk törni, ha pedig az árvíz dühét megszelídítő és levezető fokokat már feltöltik, nem lesz hol megújuljon a halállomány, s a gáton keresztül betört víz nem tud majd távozni. »A víz rajtunk maradna és posványná változna.« A posvány a rohadó víz. Ott, ahol a víz levegőt igénylő növényzeten, réten, gazon, bokron hosszabb ideig megáll, stagnál, felmelegszik, oxigéntartalma rohamosan fogy és csökken a víz oxigéntartalmát. Ez a víz oxigénjével táplálkozó élőszervezetek pusztulásához vezet, az

elpusztult állatkák, halak bomló fehérjei megmérgezik a vizet. A tovább apadó posvány dögletes bűdös vízzel megfertőzi a kaszálókat, a legelők legeltetésre alkalmatlanná válnak.” (Andrásfalvy 1975. 165-166. oldal)

A levél szerzői tehát nagyon is jól tudták, mi játszódik le körülöttük. Világosan látták, hogy minek kell történnie, ha a fokokat mégis eltörik, látták, de legretentőbb rémálmodban sem fordult meg, hogy Ttkts Ns Vármegye ezt velük megteheti. Pedig megtette. A levél 1774-ben kelt. Az 1800-as években készült leírások pedig pont olyan posványoknak festik le a Duna-mentét, mint a levél szerzői azt előre vetítették. Számos ilyen leírásban még azt is megemlítik, hogy a mocsaras posványokból gyümölcsösök, erdők, sőt néhol falvak csonkjai meredeznek elő. Nem tévedtek a levél szerzői saját sorsuk megítélésében sem. A fokok eltörmése végső romlásukat eredményezte. Közel kétszáz év kellett ahhoz, hogy az ártér búzatermő szántófölddé váljék. (S azt ki tudná megmondani meddig maradhat az?) Ez alatt a kétszáz év alatt az árterek lakossága nagyrészt kicserélődött. Az őslakosok – tudásukkal, gazdaságukkal, műveltségükkel egyetemben – örökre eltűntek, ma már csak a történelmi emlékek tanúskodnak róluk. A szántók pedig tényleg jelentenek valami kevéske hasznot a most ott élőknek, de azt, hogy e haszon arányban állna azzal a munkával, amely létrehozta, és azzal a kárral, amely feltételeinek megteremtéséből eddig származott és fenntartásából a jövőben származni fog, azt akárcsak a nyéki, pilisi és detsi szegénység, magunk sem hisszük.

(folytatjuk)

KOLOZSVÁR

Széchenyi tér

Helyes Gábor

A HÁZAK VALÓSÁGÁRÓL

Arról a valóságról, amit mindnyájan megélünk a házakkal kapcsolatban, ám az építészek többnyire mégis figyelmen kívül hagynak...

I. Ironikus bevezető

Ha valaki érdeklődik a házak iránt, és ez irányú ösztönös vonzódását idővel olthatatlan tudásszomj váltja fel, akkor könnyen bekövetkezhet egy fájdalmas baleset: az illető építésszé képezi ki önmagát. Ez a folyamat valóban emlékeztet egy olyan agyrázkódásos sérülésre, mely után az ember már alig emlékszik korábbi önmagára, és kénytelen megtanulni újra beszélni, járni stb. Ám a legtöbben nem is ébrednek rá szomorú állapotukra. Az éveken át folytatott megfeszített tanulás – vagyis felejtés – teljesen kitörli belőlük a normális szemléletet. Ettől kezdve számukra egy ház inkább alaprajzok, homlokzatok, metszetek halmaza, melyek együtt alkotják az Építészetet. Ez az a terület, amire az építészek befolyása lehet, így a ház valóságos folyamataival már semmit se tud kezdeni. Ezek többnyire valóban nem az építészen, hanem a lakókon múlnak, ám így legalább kénytelen az ember feltenni a kérdést:

– Van-e valami köze az Építészetnek a Valósághoz?

E kérdés megválaszolásához két dolgot kell ismernünk: az építészetet meg a valóságot. Az építészlet mibenlétéről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, így ennek vizsgálatát az Olvasóra bizzuk. A továbbiakban szerényen a kérdés másik felét tanulmányoznánk, vagyis azt a dolgot, amit egy ház valóságának nevezhetünk. Természetesen a valóságot számtalan oldaláról megközelíthetjük, így a teljesség megragadása eleve reménytelennek tűnhet. Kénytelenek vagyunk önkényesen kiválasztani egy szempontot, ahonnan a jelenségeket nyomon követjük. Mivel a házakat emberek építik és emberek lakják, így figyelmünket ide összpontosítva a házak valóságát az emberekkel való viszonyukban próbáljuk feltárni. Ez a viszony azonban még mindig túlságosan összetett jelenség. Megpróbálunk tehát rámutatni a ház legjellemzőbb összetevőire, szinte inkább kérdezve, semmint válaszolva. Szándékosan azokat az összetevőket keressük, amik szinte közhelyszerű evidenciák, és mint ilyenek, kívül esnek az építészeten. Megfigyelésük mégis hasznos lehet a képzett építész számára, amennyiben a korábbi agyrázkódásos hasonlaltal élve ismét meg kíván tanulni beszélni, járni...

II. A ház fizikai valósága

Ha valóságos képet akarunk kapni mindarról, amit egy ház fizikai mivoltának nevezünk, akkor első lépésként az építési anyagokat kell közelebről

szemügyre vennünk. Abban az állapotban, ahogyan ezeket beépítjük, mindjárt fel kell tünjön valami. Nem találunk egy anyagot sem, amelyet a természetben megjelenő alakjában építenénk be. A homokot szitálják, a követ aprítják és faragják, a földet kiégetik, a meszet oltják, a fát gyalulják és méretre vágják. Egyedül a vizet használják fel tisztán, de ez az anyag az építés után el kell távozzon a szerkezetből.

Megfigyelhetjük tehát, hogy noha a ház fizikailag az ásvány- és a növényvilág elemeiből épül fel, ezeket bizonyos változtatások érik beépítés előtt. Ez a változtatás lényegében valamilyen meglévő struktúra szétbontását jelenti. Megérthetjük, hogy a természet struktúrái olyan zárt egészet alkotnak, ahol minden csak a maga helyén és a maga formájában létezhet. Az építés *nem* természeti folyamat. Az építési anyagokat ezért felhasználásuk előtt ki kell ragadnunk a maguk állapotából. Ha ezt meg tesszük, akkor egy vissza nem fordítható folyamatot indítunk el. Ezek az anyagok többé nem térhetnek vissza az eredeti struktúrájukba, így beépítés előtt egy köztes állapotban lebegnek. Pusztán önmagukkal azonosak, és semmilyen egyéb összefüggésben nem állnak a világgal. Pontosan ez teszi őket alkalmassá a felhasználásra. Bármilyen struktúrába beépíthetők lesznek, ami figyelembe veszi saját anyagi természetüket. Ez az új struktúra, mely lehet út, ház, vagy egyéb ember alkotta tárgy, bizonyosan nem lesz a természet része. Ezzel ellentétben, egy önmagára irányuló szándék hozza létre. Az építési folyamat tehát előbb a természet anyagainak egy elemi szintre való lebontását, majd ezen elemeknek egy új rend szerinti ismételt összerakását jelenti.

Ez a módszer lényegében azonos bármely élőlény felépülési módszerével. A különbség a felhasznált anyagok minőségében rejlik. Az élőlények olyan anyagokat használnak fel építőkövekként, amelyeket előzőleg más élőlények már kiragadtak korábbi állapotukból, és a maguk képére átfurmálták őket. Minél magasabb rendű egy élőlény, annál többször átalakított, kifinomultabb elemekből építkezik.

Az élővilág táplálkozási láncolatához képest rendkívül egyszerűnek tűnhet az a néhány átalakítási előkészület, ami az építést megelőzi. Ne feledjük azonban, hogy végeredményként nem egy élő organizmusra, hanem egy új ásványi struktúrára törekszünk. Márpedig a természetes ásványi formákhoz képest egy ház rendkívüli összetettséget jelent.

Az érzéki megfigyelés számára világosan elkülönül egymástól az ásványvilág, a növényvilág, az állatvilág és az ember. Ám annak ellenére, hogy lát bizonyos eltéréseket mondjuk egy fa és egy kutya között, lényegében nincs betekintése e különbségek okára nézve. Azért nincs, mert csak a fizikai test mutatkozik meg az érzékek számára. Amikor egy fizikai testet érzékelünk, akkor annak ásványi valóságát kapjuk. Az, amitől élőknek látunk egy lényt, az egy lelki átjártság következménye, megjelenése az ásványi valóságban. Ettől a lelki átjártságtól el kell vonatkoztatnunk, amennyiben valóban szeretnénk megfigyelni egy testet. Ez az állapot nem más, mint amivé egy test a halál után válik.

Ilyenkor, megszűnve az életet jelentő lelki átjáró-erő, a fizikai test tisztán a maga ásványi valóságában tárul elénk. Ekkor egy bomlási folyamat indul meg, mely a struktúra eltűnéséhez vezet.

Semmi okunk feltételezni, hogy azok a bomlasztó erők, amik a halott szervezetet lebontják, nincsenek folyamatosan jelen egy élő szervezetben is. Itt ugyanúgy folyamatosan lebomlik a fizikai test, mint a halál után. Azonban ezzel ellentétesen állandóan jelen van egy építési folyamat is. Ezáltal képes a szervezet fenntartani alakját.

Az eddigiek alapján kijelenthetjük: téves lenne a ház fizikai valóságát az ember fizikai valóságától eltérőnek hinnünk. Mindkettőt akkor szemlélhetjük tényleges mivoltukban, ha a felépülésüket és fennmaradásukat szolgáló erők már nem működnek bennük. A lakóitól elhagyott ház ugyanúgy felbomlik, mint a lelkétől elhagyott test. Ebből következik, hogy a ház látszólag élettelen struktúráját is átjárja valamilyen lelki tartalom, amely biztosítja fennmaradását. Más szóval a ház fizikai valósága ugyanúgy egy lelki átjártság következménye, mint egy növényé, egy állaté, vagy egy emberé. Amennyiben ez a lelki átjáróerő elhagyja a struktúrát, akkor mindegyik esetben azonos folyamatot figyelhetünk meg. Az eddig oly eltérő minőségek közös minőséggé alakulnak át – ásványi szintre bomlanak le. Ezen a szinten a dolgok létezése nem több térbeli mivoltuknál, ezért – a fogalmat nem a megszokott „ürességként” használva – azt mondhatjuk, hogy a ház (mint bármely egyéb struktúra) anyagát tekintve Térből jön létre. A ház anyagának ezt a valóságát a ház *tértömegének* nevezhetjük.

III. A szerkezetek valósága

Amikor egy házat építés közben szemlélünk, akkor a szemünk elé tárulnak a nyers szerkezetek, a falak, a födémek, mindaz, amit az építőmesterség létrehoz. Minél tisztábban, leplezetlen formában érzük őket, annál valószínűlenebbnek hat, hogy ezek az egymásra halmozott anyagok valaha egy házat fognak alkotni. Lelkünkben egy képet kell magunk elé vetítenünk a leendő épületről, hogy valamelyest tájékozódni tudjunk. Ez a kép azonban nem a leendő valóságon alapul, hanem saját korábbi tapasztalatainkon. Az emlékeinkre támaszkodunk tehát, és előző házak formáit alkotjuk újra és újra. Lényegében a ház ősképet ismételjük meg koronként és helyenként változó formában.

Hasonlít ez a növény megformálódásához. Ilyenkor az egyed a formájában szintén egy ősképet követ, egy tökéletes ideát. Az adott körülmények szorításában aztán ez az idea több-kevesebb sikerrel testet ölt a tényleges egyedben. Ez az idea jelentkezik lelki átjártsággént az élő szervezetben. A növény egész fizikai mivoltáról leolvasható, milyen szinten sikerült kitöltenie a növénynek ezt az ideális formát. Tehát a növény ideája ugyanolyan realitás, mint maga a növény, és fejlődése során a növény szinte „belenől” az ideális formába.

A ház esetében az alkotókban él egy ideális forma, a ház ősképe, amit igyekeznek megalkotni. Ez az őskép nem stíluskérdés, és egy kisgyerek is le tudja rajzolni. Négy fal, ablak, ajtó, tető. Ilyen

egyszerű dolog egy ház, mégis milyen keserves dolog felépíteni! Az építés ugyanis az anyag ellenében, annak ellenállását leküzdve zajlik. Az anyag magától sosem állna össze házzá, ellenkezőleg: legszívesebben még az is szétesne, amit az ember összerakott. Ezért nélkülözhetetlen egy olyan erő, ami a szerkezeteket összetartja, és ami révén a ház formát tud ölteni. Ez látszólag csak az építő elhatározásától függ, és olyan formájú házat épít, amelyet csak akar. Mégis, ha nem tartja be az építés szabályait, akkor a ház hamarosan szétesik elemeire. Úgy látszik ezek a szabályok hordják magukban a ház ősképet, és a szerkezetek egymáshoz kapcsolódásának ugyanolyan szigorú rendje van, mint egy növény formájának.

Végül elérkezik egy pillanat, amire azt szokták mondani, hogy a ház felépült. Ekkor beköltöznek a lakók, és előbb vagy utóbb egy furcsa dolgot tapasztalnak. Az építkezést ugyanis csak abbahagyni lehet, de nem befejezni. Helyesebb tehát elkészülés helyett azt mondani, hogy a ház lakhatóvá vált. Mindig akad újabb tennivaló, amit eleinte az építési munkák elhúzódásának fognak fel. Később az idő múlásából fakadó állagromlás, vagy a megváltozott igények tesznek szükségessé beavatkozásokat. Csak a ház hosszú története során derül ki az ilyen kisebb-nagyobb javítások, átépítések valódi természete. Ugyanis a ház szerkezeteibe beleivódik a lakók élettörténete. Ezt a történetet nem mindig tudjuk közvetlenül olvasni, ahogyan egy emberi arcból is nehéz felismerni a megélt élet részleteit. Mégis, amikor öreg házat lebontanak, és visszafelé lezajlik a ház építése, valójában a ház története vonul el a szemünk előtt.

A szerkezetek ismét elválnak egymástól, mivel megszűnik az őket egybefogó erő. Vele együtt tűnik el a ház története is. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy a ház történetét ugyanaz az erő hordozta, amely korábban egybetartotta az épületet.

Ennek az erőnek a természetét kell tehát megfejtenünk. Mint láttuk, a térbeli szerkezetek alakjukban őrzik a ház egész történetét, vagyis egy bizonyos elmúlt időt. Arra a kérdésre, hogy mi az Idő – helyesebben szólva hogyan jelenik meg az érzéki szemlélet számára – ezt felelhetjük: az Idő a Térbeli változásaként nyilvánul meg. Vagyis az idő, mely nyomot hagy a szerkezeteken, ugyanolyan realitás, mint a térbeli. Az idő azonos a szerkezeteket összetartó erővel, ezért a ház csak addig képes létezni a térben, amíg az idő „benne működik”. Ugyanaz a minőség, amely a növény esetében a forma létrehozójaként és fenntartójaként mint életerő nyilvánul meg, ugyanez tartja össze az épületszerkezeteket, és révükön hordozza a ház történetét. A szerkezeteknek ezt a valóságát a ház *időtömegének* nevezhetjük.

IV. A közrezárt terek valósága

Aki valaha is két kezével résztvevő építési munkálataiban, az megtapasztalhatta, milyen rengeteg anyag van egy házban. Sokkalta több, mint amit ránézésre feltételeznénk. Ám ha lezáránk a szobákat, és az egészet medence módjára vízzel töltönnék fel, nos akkor a szükséges vízmennyiség

láttán jogosan döbbenhetnénk meg. Pedig ekkor nem történne más, mint, hogy a tudatunk számára is megjelenne valami, amire eddig nem fordítottunk tudatos figyelmet. Rájöhetünk arra, hogy míg a formákról érzéki úton kielégítő képet nyerünk, addig a térről így csak a határokat tudhatjuk meg. Egy szobában a négy falat látjuk, – a teret magát sohasem. Az érzékekre alapozott tudat számára ezért csak a falak léteznek, és köztük az anyag hiányát, egy ürességet tapasztal. Ez a szemlélet végsősoron képtelen különbséget tenni egy belső és egy külső tér között. Ugyanis ítéletét teljes egészében önmagára alapozza, és ott valóban nem történik lényegi változás egy külső után egy belső formát tekintve. A változást az ember az érzelmeiben figyelheti meg. Egy belső térbe belépve az ember különös dolgot tapasztalhat. Eddig el tudta magát választani a megfigyelt tárgytól, ám egyszerűen csak belül kerül a formán, és így kénytelen egész lényével reagálni rá. Ekkor az is hatni kezd rá, ami a formán belül van, nem pusztán a felszínen. Mindez az érzelmekben nyer kifejezést. A felszínt látjuk, de a teret érezzük. Szemünk csak egy-egy részletről képes tudósítani, érzelmileg mégis a teljes térformát meg tudjuk ragadni. Ilyenkor érzelmeink mondhatni kitöltik a rendelkezésükre álló teret. Az érzelmeknek ezt a kiáradását élhetjük át egy tágas csarnokban járva egyfajta felemelő érzés formájában. De ugyanez sugallhatja a védettség benyomását egy kisebb lakószobában.

Egy üres szoba csak egy lehetősége a térlelménynek. Ez akkor válik valósággá, ha ebbe a szobába valaki belép. Ekkor a tér életre kel, amennyiben teljesül mégegy feltétel: tudniillik a szobában ne legyen sötét. Ez látszólag magától értetődő, ezért pontosabban kell fogalmaznunk: az embernek öntudatánál kell lennie ahhoz, hogy érzékelje helyzetét a világban. Az alvás során ez az öntudat időszakosan megszűnik. De éber állapotban min alapul az öntudat? Öntudatunk a külvilág érzékelésén gyullad fel – vagyis pont azon, amik nem mi vagyunk. Ez az érzékekre alapozott tudat segít tájékozódni a térbeli világban. Ugyanakkor tudatunk révén van lehetőségünk észlelni saját belső értelmi, érzelmi és akarati életünket is. Így hétköznapi esetben folyamatos kapcsolatban áll a külső térbeli világ és a belső lelki világ. Ezt a kapcsolatot az érzékek biztosítják, köztük elsősorban a szem. Ám fény hiányában a szem önmagában értelmetlen lenne. Így maga a fény az, ami létrehozza a szemet. A fizikai fény a térbeli felületekről visszaverődve a szembe jut. A térbeli felismeréséhez azonban ez még kevés – szükség van a tudat világosságára is. Ezt egy belső fénynek tekinthetjük, amely ugyanúgy világítja meg a lelket, mint a fizikai fény a külvilág tárgyait. Tehát egy közbezárt tér határait a fizikai fény közvetíti a belépőnek, míg magát a tér „belsejét” egy lelki fény világítja meg az emberben, és ez utóbbit érzelmekként figyelheti meg önmagában.

Az emberi testben a vér élettani szerepén túl egyben a különböző érzelmek megnyilvánulási eleme. Az erre utaló megannyi kifejezés, például „elhült a vére”, „vérmérséklet”, „felforrt a vére” stb. mind ezt tükrözi. A vér mindent kitöltő, folyékony

eleme reagál a tér hatásaira is. A két alak egyazon dolognak különböző körülmények között megjelenő formája. Az egyik egy ásványi struktúrában, a másik egy fejlett élőlényben tölti be ugyanazt a szerepet. Úgy is mondhatnánk, hogy a tér a ház vére. (Ez a vérrel telítettség különbözteti meg más tárgytól, például egyes járművektől, amelyek szintén rendelkeznek hasznos belső tériséggel, mégsem keltenek bennünk térlelményt.)

A vér tehát reagál a térhatásokra, azonban ebből semmit se érzékel. Ezt csak az képes érzékelni, ami a vér mozgatója – a szív. A szív és az érzelmek kapcsolatára szinte közhely lenne utalni, ám e szervet érzékszervnek ma még kevesen tekintenék. Valójában a szív a mai állapotában még meglehetősen kialakulatlan szerv. A más lények által érzettek közvetlen átélése ma még csak tökéletlenül sikerül. Ám ha valakit a „szívtelenség” vádja ér, akkor nem kell magyarázni ennek az ismérveit. Mindenesetre tudnunk kell, hogy értelmünkkel csak a dolgok felszínét ragadhatjuk meg, viszont érzelmeink révén azok belsejébe hatolhatunk. A térérzékeléssel kapcsolatban tehát a tér formáját az érzékeink közvetítésével a tudatunkban látjuk viszont, míg magát a teret a szívünkkel érezzük át. Ezért amikor pl. egy kihallgatási szoba levegőjét „fagyosnak”, vagy egy koncertet „forró” hangulatúnak tapasztalunk, ezek ugyanúgy hozzátartoznak a tér minőségéhez, mint az építészeti formák. Egy tér karaktere döntően függ a benne tartózkodó személyek lelki állapotától, szellemi színvonalától.

Amikor összehasonlítjuk a külvilágban ható fizikai fényt és a belsőben ható lelki fényt, akkor egy fontos megfigyelést tehetünk: a túl erős fény elvakít, míg a túl gyenge fény nem tájékoztat kellően. (Gondoljunk lelki értelemben is az „elvakult” tudatállapotról!) Ezért mindkét fajta fény csak periodikusan lehet jelen a világban, közepes mennyiségben. Amint a nappalok és éjszakák változása nem az ember elhatározásán múlik, ugyanúgy a tudatát sem képes korlátlan ideig ébren tartani. Ezáltal megérthetjük, hogy a külső fizikai fény és a belső lelki fény voltaképpen ugyanannak a dolognak a két oldala. Csak az érzékekre alapozott tudat számára tűnik a kettő különbözőnek, külsőnek és belsőnek. Amikor tehát egy ház közbezárt tereiről beszélünk, látnunk kell, hogy a tér anyaga maga a fény. Ezért a közbezárt terek valóságát a ház fénytömegének nevezhetjük.

V. A ház lényisége

Mindaz, amiről eddig beszéltünk, többé-kevésbé valamennyi házra érvényes. Minden ház egy ásványi struktúra, mely szerkezetek révén teret zár közre. Ez az ember primer életszükségleteinek a szintje. Ahhoz, hogy elemi módon védettnek érezze magát a külvilággal szemben, fedélre van szüksége. Azok a házak, melyek csak ezt képesek nyújtani, hasonlatossá válnak egy ruhához, amit viselőik halála után tűzre dobnak. Természetesen egy ház nem pusztán egyetlen emberhez kapcsolható, hanem inkább egy embercsoporthoz, itt a lényeg a lakók életviteléhez kötődés. Amikor ez az életvitel alapvetően megváltozik, akkor az emberek lerom-

bolják vagy elhagyják ezeket a házakat, és újakat építenek a helyükbe.

Vannak azonban olyan házak, amelyeket inkább átépítenek, mint elbontanának, noha körülöttük a világ gyökeresen megváltozik. Ennek magyarázatát a szerencsés véletlenül túl a ház szépségében kereshetjük. Láthatóan a szépség védelmezi a házat a pusztulástól. Az emberek érzik, hogy egy szép házzal valami olyat is elpusztítanak, amit semmiféle újabb épület nem képes pótolni. A szépség tehát a szemükben a formák és a terek szépségét jelenti. Azonban minden kor mást tekint szépnek. Eppen ez látszik az egyes korstílusok eltérő formáiban megnyilatkozni. Teljesen mást jelent számunkra egy forma vagy egy tér, mint mondjuk pár száz évvel ezelőtt. Márpedig amennyiben az értékeit ugyanúgy a múlandóság rabja, mint az anyagi világ, akkor miként láthatunk bizonyos dolgokat mégis mindenkor szépnek?

Beláthatjuk, hogy egy ház szépsége bár az anyagi valóságban ölt testet, lényegében az időn kívüli dolog. Mindaz, ami a külső formákban így megjelenik, egy belső tartalomból ered. Ez a belső tartalom pedig kívül áll az idő keretein, tehát ez utóbbi változása rá nem hat. Mindezt, mivel az érzékelhető valóság mögött található, a ház *belső szépségének* nevezhetjük.

A belső szépség közvetlen megragadására a hétköznapi fogalmak alkalmatlanok. Így révükön csak utalni tudunk valamire, ami az alkotási folyamatban élményszereűen jelentkezik. Ez az élmény egy bizonyosságérzés, ami váratlanul átjárhatja az alkotót. E nélkül mindig kételkedést kell érezzen a munkáját illetően. Nem tudhatja, hogy amit alkot, az valóban szép-e. Ettől kezdve a kérdés más formát kezd öltetni. A szépség fogalmát az igazság fogalma váltja fel. Az válik széppé, ami azonos önmagával. Ilymódon az alkotás a materiális szintről egy szellemi szintre emelkedik. Az ember érezni kezdi, hogy amit alkot, abban egy szellem realizálódik az anyagban. Eddig a saját gondolatait próbálta realizálni, ám mostantól a gondolatai is az anyagi világ részeinek számítanak. Ekkor az ember azt mondhatja magának: Legfontosabb gondolataimat nem én gondolom, hanem ezeket valaki gondolja általam. Az ilyen gondolatok nem az érzéki világ tükröződései, hanem valóságos

szellemi realitások. Ezek megvalósításakor az érzékek felett álló szellem jelenik meg abban, amit a ház szépségének látunk.

Az előző fejezetekben megfigyelhettük, miként kapcsolódnak a ház egyes elemei az élőlények világához. Az ásványi szerkezet a fizikai testhez kötődik, a szerkezeti összetartó erő az életerőhöz, továbbá a közrezárt terek a tudat formáihoz. Mindezek egy hierarchia lépcsőfokait jelentik, melyek egy vonatkozásban azonosak: mindegyikük múlandó. A ház egyszerre tértömeg, időtömeg és fénytömeg. Am ebben a sorba a belső szépség fogalma nem illeszthető be. Ez az elem közvetlenül az ember sorsával áll kapcsolatban, mely sors túlmutat az egyes élet keretein. A házak sorsa maga a belső szépség, meghatározva megjelenésük helyét, idejét, formáját és történetét a világban.

Ami ezek után egy időtálló ház képében előttünk áll, arról tudhatjuk, hogy messze több a pusztán anyagnál. Szerkezetei és terei révén ugyanúgy magában hordja az Időt és a Fényt, mint egy élőlény, emellett egy sorserő formájában olyan belső szépség uralja, amely akkor is megmarad, ha a ház fizikailag elpusztul. Ilymódon világossá válhat, hogy az alkotás során megidéződik valami, ami egy lényiség képét mutatja. Ezt az ember által teremtett ásványi élőlényt nevezhetjük a ház teljességeként *Házlénynek*.

Az mindenki előtt egyértelmű, hogy a házak különbözőek. Vannak szépek és csúnyák, egyszerűek és rafináltak összetettek. Am a külsődleges szempontok alapján keveset tudhatunk meg a házlényről. Vele kapcsolatban nem támaszkodhatunk a tapasztalatainkra sem. Kizárólag arra kell figyelni, amit önmagából a ház megnyilatkoztat. Ilymódon lassan megtanulhatjuk érzékelni az egyes házak közti szellemi különbségeket. Egy olyan házban, amely a fizikai funkcióján kívül semmit se tud hordozni, a házlény nagyon mélyen alszik. Más házaknál ennél jóval éberebb, szendergésre emlékeztető állapotot tapasztalhatunk. Végül bizonyos házaknál a szellem eleven jelenlétével találkozhatunk. Csak ez utóbbiak esetében beszélhetünk a házról egy élő organizmusnak megfelelően.

1992-93

Aus dem Inhalt:

- 7 Dezső Ekler: Über die Kriegswirtschaft (als richtunggebende Kraft in der gegenwärtige Welt)
10 Miklós Kampis: Europa, unseres Schicksal
12-19 Berichte und Dokumente über Gründung und Tätigkeit des Europäischen Forums für Freiheit im Bildungswesen, Dokumente der Tätigkeit der Ungarische Gesellschaft für Freiheit im Bildungswesen, zusammengestellt von Tamás Vekerdy
28-47 Gespräche und Studien zum Thema: Umweltgestaltung – Landschaftsplanung, zusammengestellt von Zsuzsa Illyés

Architektur:

- 3 Calvinistische Kirche, Temesvár (Timisoara) Imre Makovecz
5 Calvinistische Kirche, Csurgo Imre Makovecz
20 Umbau einer verlassenen Kaserne zur Katholischen Universität, Piliscsaba László Zsigmond, József Siklósi und Tibor Bata
52 Abitare il tempo, Verona Internationale Möbelschau, Sonderausstellung für 12 eingeladete Künstler. Skizzen von Imre Makovecz
54 Schwimmendes Theater an der Donau. Skizzen von Imre Makovecz
55 Einrichtung der Felsenkapelle St Gellért, Budapest. Skizzen von Imre Makovecz
58 Wohnhausgruppe, Sopron Ágnes Kravár
61 Studienplan für Gebäude einer Volksakademie, Sopron Ágnes Kravár, Anikó Szentesi, Mónika Popovits
65 Geschäftshaus, Esztergom Tamás Karácsony, Tamás Bártfai, Ferenc Kund
-

Károly Sándor

A SZÓ

(Körkép és gyógygondolat)

Elvesztettük, elfelejtettük, elvettük a teremtést.

Ma a szót (= gondolat, kép, hang-zás) általában jelnak tartjuk; a tudományban és hétköznapi gyakorlatunkban is eszerint használjuk.

ELTÚNT A TEREMTŐ SZÓ.

Adó-vévökké váltunk: jeleket, jelzéseket veszünk, továbbítunk; jeleket „adunk le”. És közben mi magunk – látszólag persze! – változatlanok, állandóak vagyunk-maradunk. Mintha engedelmes számító- vagy fordítógépek lennénk. – Ezért szeretnénk a „művészi” alkotásokat is „modellálni”, „formalizálni”, „konstruálni”, matematikai-logikai szerkezetként megragadni: elemezni vagy megalkotni. Ily módon *létük lényegétől* (= Wesen) megfosztani.

Hol rejtőzik a fekete forrás?

*

Tudatunkban a világ *tükörképével* találkozunk. (A tükör sokféle lehet, de végül is csak tükör.) Ennek a tükörképnek létrejötte – állandó születése-elhalása! –, élete akarattunktól függetlennek látszik. *Adott* világ számunkra. Mint ahogy saját lényünket is adottságként észleljük, tudjuk. *Ez* a világ – a tükörvilág! – elnyom, megnyomorít, számunkra helyet nem hagy. Hatalma rendkívülinek tűnik; talán mert a kép kialakításában tudatos tevékenységünk szinte semmilyen szerepet sem játszik. Nem saját erőnkől hozzuk létre.

Szeretnénk megismerni a „világot”. Ez elemi kényszerünk, igényünk. Ehhez többnyire a *renden* keresztül tudunk, helyesebben velünk eljutni. (Innen a rendszer-imádat.) De tükörvilág-képünk-ből *hiányzik* teremtő jelenlétünk. Ezért megismerésünkben sem tudunk teremtő-erővel részt venni. Tükrözünk. És szinte szeretnénk minél pontosabb tükörré válni. (Vajon kinek?, miért?!) Így lett

eszményképpé az elemző-induktív eljárás, az építőkocka-gondolkodásmód: ám az *egész* tudása, ismerete, átélése nélkül.

Honnan ez a kétségbeesett igyekezet?

Mivel a világnak nem teremtő-társa vagyunk (vagyis hiányzik belőlünk a léttel egyenértékű ősforrás vagy principium), ezért a „világot” – a tükörképet! – csak mechanikai módszerekkel tudjuk megközelíteni. Nem szervesen. Mindenben azt keressük-találjuk, ami halott, ami *csak* megnyilatkozás, megnyilvánulás, megrögződés, „kimerítet”; egyszóval: *élettelen*. Mert nem tudunk a világ-lét sodrában élni, együtt az élő-elhaló folyamatokkal, a szervesre jellemző állandó átalakulásban. Az igazi megismerésben!

*

Hisz nincsen biztos *világképünk* – nem világnézetünk.

Nem teljességében látjuk és éljük át a „világot”; s így a részek, a kihasított szeletek helyét nem találjuk. Az élőben a „szerkezet”, a „modell” éppen *másodlagos*, legfőbb eleme lévén a folytonos alakváltás, megújulás. – De belőlünk hiányzik a világkép bizonyossága (emiatt a bizalom is); amit élettelen, megmerevedett „bizonyosságok”-kal próbálunk pótolgatni.

Végül e *torzító egyoldalúság* miatt nem is tudjuk – nem akarjuk?! – a „világot” megismerni (vele azonos létbiztonsággal). Saját – saját?! – gondolkodási eljárásainkkal találkozunk szembe, miközben úgymond megismerünk.

Ez lehet egyben létértékű haszna is: rájövünk hogy végzetesen *teremtettek* ké (manipulálttá) váltunk, s végre vissza kell kanyarodnunk a világ szétlüktető középpontja felé!

*

A világnak nem tükröződi, hanem mindenek előtt TEREMTŐI vagyunk.

Most mintha magunk is jellé válnánk: megjelöljük azt, aki *nem* vagyunk.

A *teremtő* szó pedig *kimond* minket: aki *lehetünk*!

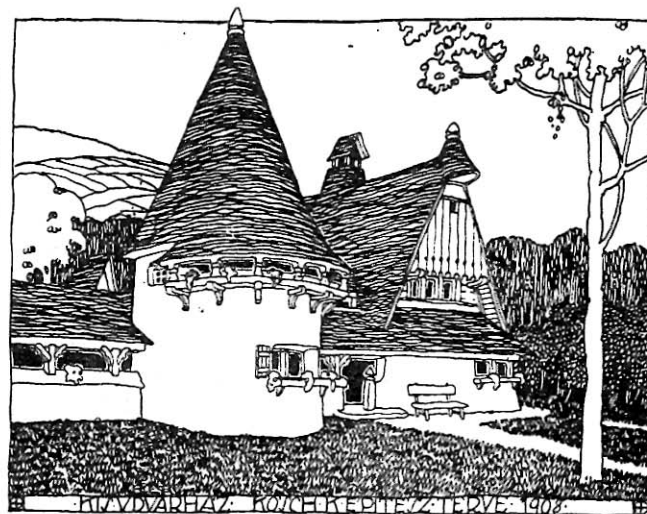
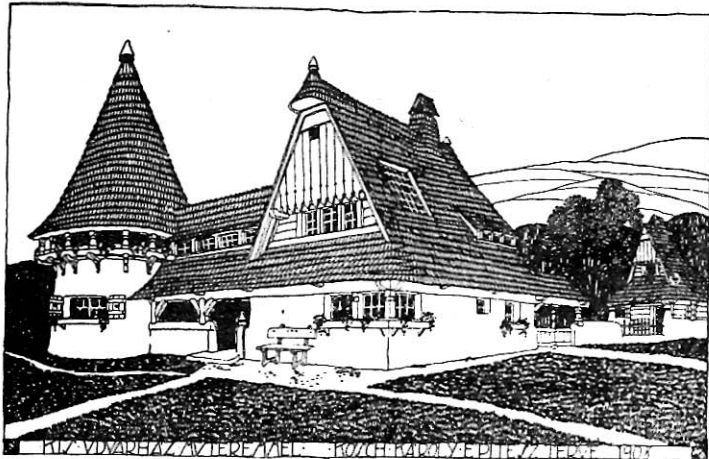
(A szerzőről lásd ORSZÁGÉPÍTŐ 1991/1)

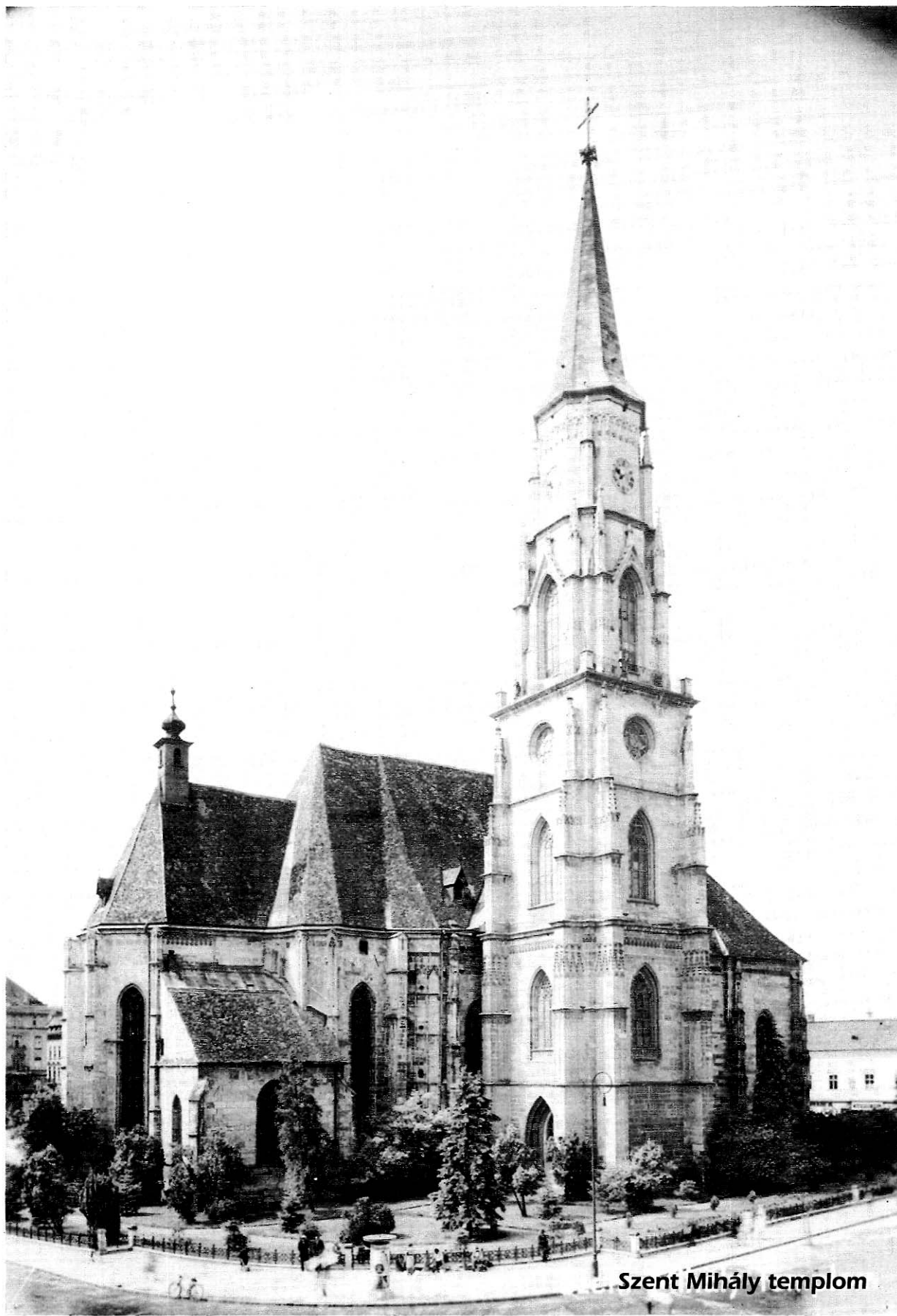
-
- 69 Workshop in London, Prince of Wales Architectural Institute, Verwirklichung eines Holzpavilons mit Studenten. Führer des Praktikums *Ferenc Salamin, Tibor Bata, Zsolt Tusnádi*
88 Familienhaus, Kolozsvár (Cluj-Napoca) 1910. *Károly Kós*

Essays

- 72 Lupescu Radu: Die Geschichte der Burg Torockószentgyörgy (Transsylvanien)
75 János Erdélyi: Der Grund der Gleichheit der Nationalitäten
77 Géza Molnár: Die Wirtschaft des Überschwemmungsgebiet – Grundlage für eine wirtschaftliche-politische Kontinuität im Becken der Karpaten (VII. Teil)
83 Gábor Helyes: Über die Wahrheit der Häuser (Qualitätsschichten der Annäherung)
87 Sándor Károly: Das WORT (Krankheitsbild und Heilgedanke)
-

Kós Károly legkorábbi munkái közé tartozik két családi háza, mindkettő régóta csiszolt családi ház eszményének megvalósítása. Egyik az önmagának épített műteremház Sztánán, a Varjúvár, másik az ezt megelőzően szülei részére épített kis ház Kolozsvárott a Brétfű negyedben. Mindkettőhöz sok korai rajzvázlatot ismert abból az időből, amikor még nem tudhatta, milyen feladathoz fogja használni a terveket. Szülei házának eredeti állapotáról egyetlen fotó maradt fenn, az jól mutatja, hogy pontosan a régi terv alapján készült el. Mai állapota (Gerle János 1983-as felvételei) többszörös pusztulás-átalakítás eredménye.

Szent Mihály templom

KAROLY KÖSSÜLES EGYETEM

A tartalomból:

Makovecz Imre temesvári és csurgói református temploma és egyéb tervvázlatai, Vekerdy Tamás összeállítása az Iskolázás Szabadság Európai Fórumának dokumentumaiból, Ekler Dezső a hadtápgazdaságról, beszélgetések és tanulmányok a tájrendezésről, katolikus egyetem Piliscsabán, Molnár Géza az ártéri gazdálkodásról (VI.), Kravár Ágnes, Karácsony Tamás tervei

